

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ
ФІЛАЛАГІЧНЫ ФАКУЛЬТЭТ
Кафедра сучаснай беларускай мовы

СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ МОВА

КАНТРОЛЬНЫЯ РАБОТЫ

Для студэнтаў завочнага аддзялення
спецыяльнасці D-1 21 05 01
“Беларуская філалогія”

МІНСК
2003

УДК 883.207(07)
ББК 81.2Бел-923
С91

Аўтары - складальнікі:
Ж. Я. Белакурская, Ю. С. Бушлякоў, А. А. Радзевіч,
Н. І. Гілевіч, В. Я. Шкілёнак

Рэцэнзенты:
кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры гісторыі беларускай
мовы філалагічнага факультэта БДУ *В. П. Трайкоўская*;
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры рускай мовы БДПУ імя Максіма Танка
І. Б. Нікіфарава

Рэкамендавана да друку
Вучоным саветам філалагічнага факультэта
30 верасня 2003 г., пратакол № 1

Сучасная беларуская мова: Кантрольныя работы для студэн-
С91 таў завочнага аддзялення спец. Д 1-21 05 01 “Беларуская філала-
гія” / Аўт.-склад. Ж. Я. Белакурская, Ю. С. Бушлякоў, А. А. Радзе-
віч і інш. – Мн.: БДУ, 2003. – 83 с.

Кантрольныя работы прапануюцца студэнтам-завочнікам і змяшчаюць
матэрыялы па ўсіх аспектах даследавання беларускай мовы. У зборніку
ўлічаны сучасныя лінгвістычныя канцэпцыі і падыходы да вывучэння
моўных з’яў і працэсаў. Тэкставая аснова заданняў, узоры выканання і спіс
літаратуры да кожнага з раздзелаў даюць магчымасць авалодаць метадыкай
фанетычнага, марфемнага, словаўтваральнага, марфалагічнага, сінтаксічнага
і іншых відаў аналізу, істотна дапамогуць ў самападрыхтоўцы па курсу су-
часнай беларускай мовы.

УДК 883.207(07)
ББК 81.2Бел-923

© БДУ, 2003

КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 1

ЗАДАНИИ

I. ФАНЕТИКА

1. Зробіце поўны фанетычны аналіз тэксту.

План аналізу:

- а) запішыце тэкст у фанетычнай транскрыпцыі;
- б) падзяліце тэкст на фразы і маўленчыя такты;
- в) вызначце тыпы інтанацыйных канструкцый у першых двух сказах тэксту;
- г) пастаўце націскі, адзначце практыкі і энклітыкі;
- д) выдзеленыя словы падзяліце на склады, ахарактарызуйце іх;
- е) дайце артыкуляцыйную характарыстыку гукам у падкрэсленых словах;
- ж) вызначце характар чаргаванняў галосных і зычных гукаў. Асобна выпішыце словы з пазіцыйнымі чаргаваннямі галосных і зычных і гістарычнымі чаргаваннямі галосных і зычных.

У з о р:

Ляжаў некалі гэты камень на *пагорку*. Казалі, хто ім авалодае, той стане багатым і шчаслівым. Асабліва спрачаліся за яго лесавік з суседняга лесу і вадзянік са Свіслачы. Пайшлі яны параіцца да старэйшага. Той растлумачыў: “Хто данясе камень да бліжэйшага скрыжавання дарог, і стане яго гаспадаром”. Як ні *прыладжваўся* лесавік, як ні стараліся *дапамагчы* яму звяры, камень нават не зварухнуўся з месца. Тады за справу ўзяўся вадзянік. Узваліў ён камень на плечы і, хістаючыся, панёс. Спалохаўся лесавік, што шчасце дастанецца не яму, ды і падставіў *падножку*. Вадзянік паваліўся і ўпусціў сваю цяжкую ношу на бераг. З тае пары і ляжыць тут камень.

Пасля тых падзей, як лічылі ў наваколлі, валун атрымаў цудадзейныя ўласцівасці. Да яго пачалі ставіцца з павагай, нават абагаўлялі. Праўда, іншыя меркавалі, што святы валун быў спрадвеку (*Э. Ляўкоў*).

а) [л'ажаў н'экал'і гэты кам'эн' на па'орку // казал'і / хто ім авало-
да'э / той стан'э ба'уатым ы шчас'лівым // асабл'іва спрачал'іс'а за ја'о
л'эсав'ік с сус'эдн'а'а л'эсу й ваз'ан'ік са с'в'іслачы // пайшл'і яны
параі'ца да старэйша'а // той растлумачыў / хто дан'ас'э кам'эн' да
бліжэйша'а скрыжаван'а даро'х / і стан'э ја'о ўаспадаром // як н'і
прылаз'ваўс'а л'эсав'ік / як н'і старал'іс'а дапама'хчы яму з'в'ары /
кам'эн' нават н'э зварухнуўс'а з м'эсца // тады за справу ўз'аўс'а

vaz'an'ik // узвал'іў жон кам'эн' на пл'эчы і / х'істажучыс'а / пан'ос //
 спалохаўс'а л'эсав'ік / што шчас'ц'э дастан'эц:а н'е јаму / дый
 патстав'іў падношку // vaz'an'ik павал'іўс'а / і ўпус'ц'іў свају ц'ашкују
 ношу на берах // с тајэ пары й л'ажыц' тут кам'эн' // пас'л'а тых
 паз'эй / јак л'ічыл'і ў навакол'і / валун атрымаў цудаз'эйныја
 ўлас'ц'івасц'і // да јауо пачал'і став'іца с паваўай / нават абаўаўл'ац' //
 праўда / јіншыја м'эркавал'і / што с'в'аты валун быў справд'эку//].

в) 1-ы сказ: ік-3: — 1 ————— //

2-і сказ: ік-3 — 1 — / ік-6 1 ————— / ік-6 1 ————— //

д) пагорку: па–гор–ку

па – прыкрыт., адкрыт.

гор – прыкрыт., закрыт.

ку – прыкрыт., адкрыт.

прыладжваўся: пры–ла–джваў–ся

пры – прыкрыт., адкрыт.

ла – прыкрыт., адкрыт.

джваў – прыкрыт., закрыт.

ся – прыкрыт., адкрыт.

дапамагчы: да–па–ма–гчы

да – прыкрыт., адкрыт.

па – прыкрыт., адкрыт.

ма – прыкрыт., адкрыт.

гчы – прыкрыт., адкрыт.

падножку: пад–но–жку

пад – прыкрыт., закрыт.

но – прыкрыт., адкрыт.

жку – прыкрыт., адкрыт.;

е) Праўда, святы

[*праўда*]

праў–да

праў – прыкрыты, закрыты, націскны

да – прыкрыты, адкрыты

[*n*] – зычны, шумны, глухі, змычны, губны, губна-губны, цвёрды;
 абазначаны літарай п;

[*p*] – зычны, санорны, пярэдняязычны, пярэднепаднябенны, дрыжа-
 чы, цвёрды; абазначаны літарай р;

[*a*] – галосны, нелабіялізаваны, сярэдняга рада, ніжняга пад'ёму; аба-
 значаны літарай а;

[ŷ] – зычны, санорны, шчылінны, губны, губна-губны, цвёрды; абазначаны літарай ŷ;

[ð] – зычны, шумны, пярэдняязычны, зубны, змычны, цвёрды; абазначаны літарай ð;

[a] – галосны, нелабіялізаваны, сярэдняга рада, ніжняга пад'ёму; абазначаны літарай а;

[с'в'аты]

свя–ты

св'а – прыкрыты, адкрыты

ты – прыкрыты, адкрыты

[с'] – зычны, шумны, глухі, шчылінны, свісцячы, пярэдняязычны, зубны, мяккі; абазначаны літарай с;

[в'] – зычны, санорны, фрыкатыўны, губна-зубны мяккі; абазначаны літарай в;

[а] – галосны, нелабіялізаваны, сярэдняга рада, ніжняга пад'ёму; абазначаны літарай а;

[т] – зычны, шумны, глухі, змычны, пярэдняязычны, зубны, цвёрды; абазначаны літарай т;

[ы] – галосны, нелабіялізаваны, сярэдняга рада, верхняга пад'ёму; абазначаны літарай ы;

ж) звяры (звер) – пазіцыйнае чаргаванне галосных е : а;

пагорку (пагорак) – гістарычнае чаргаванне о : Ø (нуль гука);

дарог (дарога) – пазіцыйнае чаргаванне г : х;

ляжаў (ляжала) – гістарычнае чаргаванне ў : л.

ТЭКСТЫ

ВАРЫЯНТ I

У *цэнтры* Мінска, каля стадыёна “Дынама”, *захаваўся* куточак старога горада. Драўляныя забудовы, неасфальтаваная, небрукаваная вуліца, зарослы травой бераг Свіслачы. І назва вуліцы адпаведная, можна сказаць, гістарычная – Лодачная. З усіх бакоў на гэтае месца наступаюць сучасныя гмахі.

Недалёка ад вуліцы, на беразе ракі, ляжыць *камень*. Ён на адзін метр выступае з зямлі. Мноства такіх валуноў прывалок ледавік на нашу зямлю. Камень на вуліцы Лодачнай – чырванаваты граніт. На яго былой радзіме, у Фінляндыі ці Карэліі, гэтыя *чорныя* пароды называюць гнілым каменем. Цёмны загар пакрывае паверхню валуна.

Там, дзе звільстая *Свіслач* утварае вялікую дугу, больш за стагоддзе назад распасціраўся глухі забалочаны лес, непразная твань. На сухіх

узгорках сярод асін і бяроз, вольхаў і ялін сустракаліся дубы. Тут, на беразе ракі, у прыхаваным ад чужога вока месцы і ляжаў гэты камень. У тыя гады навука не магла разгадаць паходжання такіх глыбаў. Затое мясцовыя жыхары па-свойму тлумачылі гэты цуд. Расказвалі такую гісторыю (*Э. Ляўкоў*).

ВАРЫЯНТ 2

І вось зноў родныя мясціны сустрэлі мяне.

Пад ялінамі – застаялы пах папараці. Я крочу чорнай *конскай* сцежкай, на твар ліпне нябачнае павуцінне, з дзіцячым піскам лётаюць перада мною камары, хоць і джагоць яны зусім не па-дзіцячаму. Загуў у хваёвай бронзе гулівы ветрык, і дрэвы адгукнуліся *шэптам*, і мне здаецца, што ў іх кронах уздыхае вялізны асілак-тугадум.

Мне здаецца, што я чую, як расце на палянах трава, я адчуваю кожную былінку, на хату скідаю прапацелыя боты і босы выбягаю на жоўтыя пясчаны бераг, зноў стаю над ракою і шпурляю лясныя шышкі ў сінюю густую ваду.

Любая мая радзіма, ты ўсё гэтак жа не даеш мне старэць і лечыш душу сваёй зялёнай цішынёй!

Я хітрая ліска, вільнула хвостом мая сцяжынка і згубілася ў траве, а я выходжу не да маладых бярозак, а да белых казак маёй зямлі. Прысіджаюся да цёплага стога, закурваю і думаю, што вось міне яшчэ якіх паўсотні гадоў – і бярозы спатрэбяцца адным толькі песням, а песні ж таксама паміраюць, як і людзі (*В. Бялоў*).

ВАРЫЯНТ 3

У радасці свая *вясна*, і калі стане вясновай душа – народзіцца *радасць*. І неабавязкова ёй прыходзіць да чалавека вясной: ёсць яшчэ лета і зіма, ёсць восень, і ёсць яшчэ дзень і ноч, усход і захад сонца. Зімою трашчыць уночы на рэках лёд, і гул ідзе высока, аж да неба, а раніцай ляжаць снягі, ружовыя і чыстыя, як радасць. А ў *жытнівае* лета вісіць над зямлёй *яблык*, пераспелы і *светлы*, як даўняя журба; ён упадзе – і *надыдзе* восень, а восенню хлапчукі пякуць на полі бульбу, і ўвосень прыходзяць да чалавека ўспаміны пра *маленства*.

Але толькі вясною высока ў небе клічуць радасць журавы, і калі яна запазнілася да цябе, зімой і летам, удзень ці ўночы, дык *абавязкова* прыйдзе з гэтай песняй, і ты, можа, спазнаеш тады і трывогу, і шкадаванне, і журбу, але ўсё адно гэта ўжо будзе радасцю.

Неяк ноччу мне здалася, што я чуў, як трубілі. пралятаючы над горадам, журавы.

Стаяў маладзічок у купцы тоненькіх воблачкаў, стаіўшыся, як рыбіна ў траве.

Стаяла ноч, і я стаяў пад высокай ноччу на вясновай зямлі (*М. Стральцоў*).

ВАРЫЯНТ 4

Прайшла, мінула пара красавання. Здаецца, учора схаладалы перад дажджом вецер абтрос, абцёрнушыў на жорсткі пясок вуліцы, зашапацеўшы, як лёгкім сухім снегам, белыя крыльцы вішнёвых кветак. Адцвілі і пасівелі, завязаўшы дробныя яблычкі, ружавата-белыя разложыстыя яблыні, абсыпалі з сваіх парудзелых чачотак жаўтлявыя, як проса, бубачкі высокія ценькія рабіны, згасла і зерка каля частаколавых платоў ліловая яснасць ёзу, што адсвечваў сярод поцёмку ночы.

Мінула пара дробнага жаўтлява-зялёнага лісця, белых груш сярод сіваватага, як асака, жыта на полі – усё было цёмна-зялёнае, сакаўное. Усё выгнала гонкія пасынкi, падужэла, падрасла, абцяжэла, разбылося ў сваім сарамяжным харастве.

Толькі сіратлівым, рэдкім водсветам сярод густых сцямнелых кустоў чаромхі, маладога, распаранага алешніку дзе-нідзе каля рэчкі бялёў, свіціўся бела-крэмавымі кветкамі куст каліны.

Густыя купы старых кляноў, высокіх, дзе з адзінокаю шэраю калодаю, кучаравых ліп, шапаткіх, у доўгім веці бярэзін хавалі ў сваім сыраватым зацішку, у лёгкім халадку стрэхі гумнаў, хлявоў і хат (*В. Адамчык*).

ВАРЫЯНТ 5

На свеце шмат *розных* рэк. Ды ёсць адна незвычайная рака: яна цячэ пад зямлёю. Гэта – Няміга.

Хто з мінчан не ведае, дзе знаходзіцца стары *горад*? Спытайце – і вам любы адкажа: “Там, на Нямізе.” Сапраўды, там, дзе калісьці ўзвышаліся валы старажытнага горада, дзе пераклікаліся званы цэркваў і касцёлаў, вірвала жыццё, – сёння вуліца Няміга. Гэта адна з самых старых вуліц Мінска. Уздоўж Нямігі жылі гандляры і рамеснікі, па ёй да брамы сярэднявечавага *замчышча* праязджалі князі і замежныя госці. А некалі гэта вуліца была ракой. Аўтар “Слова пра паход Ігаравы” апісаў *бітву* на Нямізе паміж полацкім князем Усяславам Чарадзеям і кіеўскімі князямі – братамі Яраславічамі.

Многае на сваім вяку бачыла рака Няміга. Звузілася і змялела так, што сёння і выток яе знайсці нялёгка. Ад ручая, які выцякаў з балота на скрыжаванні сучаснай вуліцы Грушаўскай і Разінскага завулка, застаўся толькі невялікі равок.

Цяжка нават уявіць, што калісьці Мінск быў падобны на знакамітую Венецыю – горад на вадзе. Толькі замест мора і каналаў праз яго працякала рака. Каля самага вусця Няміга падзялялася на два рукавы, абдымала старадаўні дзядзінец горада і рабіла яго недаступным для ворага (С. Тарасаў).

II. ФАНАЛОГІЯ. АРФАЭПІЯ. АРФАГРАФІЯ

2. У першым сказе тэксту пазначце знакам [+] абсалютна моцныя пазіцыі фаналагічных адзінак, знакам [-] – слабыя пазіцыі.

3. Выпішыце з тэксту словы з галоснымі і зычнымі гукамі, што складаюць адметнасць беларускай арфаграфіі.

4. Запішыце, ужываючы транскрыпцыю, як трэба вымаўляць зычныя і спалучэнні зычных у словах.

Варыянт 1: Свіслач, сярод, Фінляндыя, звілісты.

Варыянт 2: адчуваю, пясчаны, песня, сцежка.

Варыянт 3: радась, пераспелы, абавязкова, усход.

Варыянт 4: абцерушыў, адцвілі, адсвечваў, рэдкі.

Варыянт 5: касцьлаў, змялела, сьння, рамеснікі.

5. Запішыце тэкст у адпаведнасці з нормамі беларускай арфаграфіі.

а) выпішыце з тэксту 4 словы з арфаграмамі, заснаванымі на фанетычным прынцеце;

б) выпішыце з тэксту 4 словы з арфаграмамі, заснаванымі на марфалагічным прынцеце.

ТЭКСТЫ

ВАРЫЯНТ 1

Ёсць на (А,а)ршаншчыне, (у)дал...чыні ад раён...ага цэнтра і в...лікіх, бойкіх даро..., (не)вялікая вёска (Л,л)яўкі. Вольна распаўзліся яе хаты (у)шыркi і (у)поперак па беразе (Д,д)няпра, па прырэчных выспах і курганах, сярод чароўных запаведных лясоў. Знешне вёска як вёска: такія ж, як і на (Г,г)родзеншчыне ці на (Г,г)омельшчыне, драўля(н,нн)ыя хаты з (адным)двума...окнамі ў гародчык ці прама на вуліцу. Такія ж, як і на (Б,б)рэс...чыне ці на (М,м)агілёўшчыне, рыплівыя веснічкі і вароты, тая ж агароджа з вуліцы: дзе з частакол..., дзе фабрычны штaketнік, а дзе і проста жэр...ка (па)пярок – абы скаціна (не)лезла. Ля многіх хат выс...цца т...левізійныя антэ(н,нн)ы. Гаманлівая купкі жанок ля калодзеж... . Адным словам, звычайная беларуская вёска.

І ўсё ж (Л,л)яўкі сёння бол...ш в...домыя, чым іншыя вёскі, і в...домыя (не)толькі ў нашай р...спубліцы, але і далёка за яе межамі.

Пашанцавала гэтай вёсцы: тут, у (Л,л)яўках, доўгі час жыў і працаваў Янка Купала. Тут ім была напісана ні...ка вершаў, якая в...дома цяпер як “(Л,л)яўкоўскі цыкл”.

У час вайны ў ...аколіцах Ляўкоў ішлі ця...кія кр...вапратлівыя баі. Ад варажага снарад... згарэў дом Янкі Купалы, загінула яго ...нікальная бібліятэка, перавезеная (не)калі з Мінск...

Пра...шлі гады. (Па)ранейшаму сівы Дняпро коціць свае воды (у)далячынь, на яго левым крутым беразе, на кургане, аселі, амаль зраўняліся з зямлёю акопы, бліндажы і траншэі (В,в)ялікай (А,а)йчын...ай вайны. Падрастае, цягнецца да сонца і (лес)маладняк, што пасадзілі калгаснікі на тым месцы, дзе раней шумеў прыгажун бор, які (з)за страху перад партызанамі вынішчылі гітлераўцы. Адбудавалася, папрыгажэла і вёска (Л,л)яўкі (В. Рабкоў).

ВАРЫЯНТ 2

Ужо быў поз...ні вечар.

У ...окны, быццам чужая, (па)ціху стукалася з палісадніку галінка. падобная на нейкую живую істоту. Вецер, які парэдзіў, а затым размахнуў па небе паля...чэлыя хмары, страсаў дажджавыя кроплі.

Па...сыхала, як (не)шэрхнучы, настылая з...мля.

У горкім палыне за Зазыбавым дваром дасп...вала патрывожане лета.

У тую ноч за ...озерам, на сухой ...мшары, (не)спадзявана затрубіў лось, б'ючы капытом прымоўклую з...млю. Гэта быў першы выгнаны вайною лось, які прывандраваў сюды, за (Б,б)есядзь, (ад)некуль з далёкае (Б,б)ярозаўскай пушчы.

Раней ласі яшчэ лічыліся гаспадарамі сярод з...вяроў у (З,з)абеся...скіх лясах. Магутныя, яны блукалі ў сваёй зацятай маўкліваці па звыклых сце...ках, гладалі на маладых дрэвах кару, а калі наставаў час ...осен...скага гону, яны выходзілі з чашчыбы і падаваліся бліжэй да расц...робаў.

Ласям было прывольна ў пушчы. Часам яны пераплывалі (Б,б)есядзь. і тады іх можна было бачыць каля вёсак, разам са свойскай жывётай. Асабліва прываблівала сахатых да чалавечага жыл...я вясна, калі пачыналіся так званыя вандроўкі.

Здарылася так, што мен...ш як за дз...ве сотні гадоў сахатыя перавяліся за (Б,б)есяд...зю цалкам – адны былі панішчаны, а другія па сваёй ахвоце пакінулі (ня)ўтульныя мясціны. Паступова пазарасталі за імі патаемныя сце...кі; больш (ні)хто (не)знаходзіў на расц...робах, пасля ...осен...скага гон..., ця...кія ласіныя рогі. Здавалася, ужо (ні)колі сахатыя (не)вернуцца за (Б,б)есядзь.

І вось у жнівен...скую ноч сорок першага года зноў загрубіў (не)пада-
лёку ад Верамеек лось (*І. Чыгрынаў*).

ВАРЫЯНТ 3

Восень па...крадваецца заўсёды ціха, як котка. Спачатку заўважа...ш,
што пастухі (не)прыганяюць ужо кароў на абед: дзень стаў маленькі, ды і
няма той спёкі, якая раней бывала (у) поўдзень і якую лепш за ўсё
каровам было перачакаць у хляве. А вечарам, услухоўваючыся ў дружны
брэх сабак, заўважа...ш, што ён робіцца ўсё гучнейшы: вечары (на)
пачатку ...осені бываюць звонкія, гулкія, і ў ядраным паветры ўсё вельмі
далёка чуваць!

Потым заўважаеш, як пад ц...жарам пладоў апусцілі на падпоры сваё
з...лёнае крыл...е сады: кожная яблыня выглядае квактухаю, якая захінае
пісклятак ад даждж.... Сарвеш антонаўку, правядзеш па ёй даланёю, каб
а...церці, і як свежа яна зарыпіць, здаец...а, чуваць на ўвесь с...вет!
Бывае, – унадзіцца ў сады моцны вец...р. Пашастае, паходзіць, паносіцца
між яблынь. Вы...дзеш ноч...у (на) двор і адразу заўважа...ш з...мену:
раней было с...ветла ад яблык (у)версе, дзе кроны дрэў, а цяпер быц...ам
(не)хто перавярнуў яблыні – яблыкаў аж бела на зямлі, а кроны (не,
ня)звыкла палохаюць халоднаю, (не)йкай трагічнаю чарнатаю.

Ды нават і без дапамогі ветр... у сады прыходзіць той час, калі дрэвы,
вызваліўшы галіны (з)пад цяжару, шумяць (усё)роўна (не)вясёла, нібы
сумуючы па яблыках, якія цяпер л...жаць на зямлі ў в...лізных грудях.
Пройдзе час, плады вывезуць з саду, і тады ён здасца яшчэ больш сум-
ным. Зірнеш, зрэдку дзе ўбачыш адзінокі яблык, што блішчыць між лісця
на апошнім сонцы (*Я. Сінакоў*).

ВАРЫЯНТ 4

Ёсць у сучасным Брэсце музей, створаны на тым месцы, дзе існаваў
даўні горад. (Вучоныя)археологі раскапалі жылы... дамы, гаспадарч...
пабудовы, ...уліцы. Па іх нават можна пра...сціся, уяўляючы, як гудзе
гаманлівы гара...скі натоўп. Вунь там, на падворку, з далёкай усходняй
(В,в)ізантыі, а можа, са (С,с)кандынавіі купец прывёз тавар: дарагі...
аксаміты, бліскуч..., загартаванай сталі м...чы, к...ліхі і кубкі з празрыс-
тага шкла, пац...ркі, бранзалеты. Чаго тут толькі няма! А праз двор –
круціць майст...р ганчарнае кола, вырабляючы глінян... гаршкі на
прода... . Побач – другі майст...р. Гэты на драўля (н,нн)ым такарным
станку выразае посуд, які ставіцца толькі на стол. Далей гудзе горан
кузні. на цэлы квартал разносіцца звон кавальскага молат....

Шчыльна стаяць хаты на падворках – с...дзіба да с...дзібы. Вуліцы
вузкі..., пакручасты.... “Сцеражыцеся!” – чу...цца крык. Да княжа...кага

церама шалёным галопам праносяцца ва...ры. Што за вестку нясуць яны? Аб міры ці аб вайне? На імгненне спынілі працу кавалі, сцішылася хада ганчарнага кола, замоўк такарны станок. А праз хвіліну усё заз...вінела, загуло, загаманіла.

Аб тым, як уз...нік гора..., захавалася падан...е. Даўно гэта было. (Не)вядомы купец прабіраўся з абозам праз пале...кія балоты. (Ні)хто (не)ведаў, хто ён і куды едзе. У тыя старадаўнія часы (не)было (ні)дарог, (ні)гасцінцаў. Адны толькі рэкі, рачулкі ды ручаі. Дзе вада дазваляла, вазілі тавары на стругах ды ло...ках, а па сушы – цягнулі вазамі. На (П,п)алес...і (ж) – скрозь балоты, вось і трапіў той купец у (не)праходную дрыгву. Што рабіць? Загадаў ён абдзіраць бярозы ды бяроства шлях гаціць. Так і выратаваўся. Калі ж прадаў купец тавар і в...ртаўся (да)дому, спыніўся на гэтым месцы і прынёс язычні...кім багам ахвяры. А само месца ў гонар (бяросты)выратавальніцы назвалі Бярэсцем. Ад яго і сучасная назва – Брэст (*С. Тарасаў*).

ВАРЫЯНТ 5

Робота ў школе наладзілася, ува...шла ў сваю каляіну.

Пасля школ з чатырм... групамі заняткі з дзв...м... здаліся Лабановічу надзвычай лёгкамі. (У)двая болей увагі ён мог зараз аддаваць кожнай групе.

Цэлыя дні, (з)ранку (да)вечара, аддаваў Лабановіч школе. Ён адчуваў вялікае маральнае задавальненне: вучні займаліся дружна, старанна і рабілі значныя поспехі. Асабліва шмат увагі адводзіў ён чатырна...цаці вучням, падрыхтоўваючы іх да экзам...наў. Калі дні значна пабольшалі і пасв...тлела, ён склікаў выпускнікоў пасля класных заняткаў і займаўся з імі асобна. Гэта былі самыя лепшыя часіны школьнага навучання і для настаўніка, і для яго вучняў.

Тады ўжо не захоўваўся той строгі распарадак, які быў абавя...ковым, калі ўсе дзеці былі ў поўным зборы. Тут Лабановіч выходзіў часта за рамкі праграм...ы. Яму хацелася (як)мага болей абудзіць дапытлівы розум сваіх выхаванцаў, шырэй ра...чыніць ім вочы на свет і навучыць іх крытычна ставіцца да жыц...я, да сваіх абавязкаў у адносінах да людзей. Абыклявыя задачы, дыктоўкі, граматыка з галаваломнаю букваю “яць” часта замяняліся чытаннем мастацкіх твораў рускай класічнай літаратуры, знаёмствам з бі...графіямі выдатных людзей, разборам тых ці іншых твораў. Настаўнік імкнуўся заўсёды трымаць сваіх вучняў у стане зацікаўле (н.н.)асці да таго, аб чым ён гаварыў або чытаў (*Я. Колас*).

Літаратура

Бурак. Т.І. Сучасная беларуская мова. 2-е выд., дз.прац. Мн., 1985. С.60–65.

Камароўскі Я.М., Сямейка Л.І. Сучасная беларуская мова: Фанетыка і фаналогія. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Мн., 1985. С. 47–65.

Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне. Мн., 1987.

Сямейка Л.І. Беларуская мова: Уводзіны ў навуку аб мове. Фанетыка. Арфаэпія. Графіка. Арфаграфія. Мн., 1999.

Сямейка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. Курс беларускай мовы. Мн., 1996. С. 49–178.

Юргелевіч П.Я. Курс сучаснай беларускай мовы з гістарычнымі каментарыямі. Мн., 1974. С.36–38.

Якоўскі Ф.М. Беларускае літаратурнае вымаўленне. Мн., 1976.

КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 2

ЗАДАННІ

ЛЕКСІКАЛОГІЯ. ФРАЗЕАЛОГІЯ. ЛЕКСІКАГРАФІЯ

1. Зрабіце лексіка-семантычны аналіз выдзеленых у тэксце слоў.

План аналізу:

а) запішыце слова ў пачатковай форме;

б) растлумачце, з якім значэннем ужываецца яно ў тэксце:

- прамым (прама-намінатыўным) ці пераносным (ускосна-наміна-тыўным);
- нематываваным (першасным) ці матываваным (другасным);
- свабодным ці звязаным (сінтаксічна абумоўленым, фразеалагічна звязаным);
- агульнаўжывальным ці абмежаваным ва ўжыванні (навуковым, прафесійным, паэтычным, дыялектным);
- актыўным ці пасіўным (неалагізмам, устарэлым словам);
- уласнабеларускім ці запазычаным;
- нейтральным ці стылістычна афарбаваным (кніжным, гутарковым, прастамоўным).

У з о р:

Прыбрэжнія кусты ўсё больш і больш вырасоўваліся, выплывалі з ранешняга змроку, святлелі, развясельваліся, і шырэй разгортваліся прыгожыя краявіды, поўныя радаснага спакою і маўклівага задумлення (Я. Колас).

а) куст:

б) мнагазначнае слова куст ужыта ў тэксце ў сваім першасным значэнні 'нізкарослая травяністая расліна, у якой галіны пачынаюцца амаль ад самай паверхні глебы' (ТСБМ. Т. 2. С. 763)

- слова мае прамое значэнне;
- паводле сувязей значэння мае нематываванае значэнне;
- паводле сферы ўжывання належыць да агульнаўжывальнай лексікі;
- паводле сферы функцыянавання – да актыўнай лексікі;
- паводле паходжання – уласнабеларускім;
- паводле эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі з’яўляецца міжстылёвым (нейтральным).

ТЭКСТЫ

ВАРЫЯНТ 1

Першыя паслы з чудскай зямлі прыйшлі ў Полацк на вадохрышча, у самыя лютыя маразы, калі мядзведзь пераварочваецца ў берлагу на другі бок. На мірныя паселішчы эстаў наляцелі немцы з атрадамі перавернутых у новую веру ліваў. Мужчын забівалі на месцы, а жанчын, дзяцей і гавяду гналі ў Лівонію. Дзесяць дзён эсты адбіваліся ў замку, а на адзінаццаты, калі з абложанае вежы нямецкія латнікі з лукаў і прашчаў перабілі палову абаронцаў, мусілі скарыцца: пусцілі ў замак лацінскага свя-тара і аддалі немцам у заложнікі сыноў сваіх старэйшын. Паслы прасілі полацкага князя ісці на Рыгу, а самі абяцалі паўстаць і цясніць вайной ліваў і летаў.

Новыя паслы скардзіліся, што судзі, якіх шлюць немцы ў скораныя землі, дбаюць не пра справядлівасць, а пра сваё багацце. Эсты не хочуць плаціць дзесяціну, не хочуць карміць святароў і хадзіць з немцамі на вайну, каб потым цяпець помсту ад суседзяў. Чудзіны зноў прасілі ў Полацка падмогі. Ён, Уладзімір, прыняў іх ласкава, ад сваіх ранейшых слоў не адмаўляўся, але не гэтых паслоў ён чакаў, не гэтых.

На поўню наплыла хмара, і ў акне князь бачыў толькі вогнішча з чорнымі постацямі ваяроў са зменай начной варты. Але ён ведаў, што вунь там, праваруч, падняты на ноч мост цераз роў, там і там – вялізныя, укапаныя ў зямлю медныя катлы дзеля вару, які пальецца на галовы тым, хто адважыцца напасці на Бельчыцы. Харчу і вайсковых запасаў у складах хопіць хоць на два гады аблогі. Ды ўсё гэта не магло развеець нялёгкіх князевых дум.

Уладзімір прачыніў акно, і ў пачывальню пацёк волкі начны халадок з лёгкім пахам дыму.

Трыццаць год носіць ён гэтыя думы ў сабе, трыццаць год яны падпільноўваюць яго, каб у адну з начэй зноў прыціснуць сэрца каменем-жарнавіком, і з кожным годам камень гэты робіцца цяжэйшы і цяжэйшы. Але мудра пісана ў кнігах: “Хто, рабуючы чужое, будзе на тым дом свой,

той складае яго на лёдзе. Прыйдзе вясна, і сплыве дом за мора” (У. Арлоў).

ВАРЫЯНТ 2

Палац у Жылічах у поўнай меры адпавядаў найноўшай архітэктурнай модзе, дзе ўвага надавалася стварэнню ідэальнага асяроддзя.

Адпраўным пунктам архітэктурныя робіцца ўнутраны парадны двор. “П” – падобны ў плане палац у Жылічах сваім дваром павернуты ў бок параднага пад’езда, аднак галоўны ўваход знаходзіцца з супрацьлеглага боку. Такія пабудовы даволі часта сустракаліся ў Парыжы і Пецябургу, дзе і атрымаў сваю адукацыю архітэктар Падчашынскі. Згодна з традыцыйнай класіцызму, двухпавярховы палац быў увенчаны бельведэрам з купалам, у сярэдніх праёмах якога з боку галоўнага і дваравага фасадаў змяшчаўся гадзіннік. У час знаходжання ўладальніка ў палацы над яго купалам узнімаўся сцяг.

Галоўнымі акцэнтамі гладкіх дэкарыраваных пілястрамі сцен з’яўляліся велічныя, ва ўсю вышыню будынка, порцікі з балконамі – шасцікалонныя з боку цэнтральнага ўваходу і чатырохкалонныя па баках. Фронтонны порцікаў запоўнены барэльефамі з гербамі ўладальнікаў. У дэкарыроўцы фасадаў выкарыстаны найбольш багата ўпрыгожаны карынфіцкі ордэн.

У 1857 г. маёнтак перайшоў да Эдгара Булгака. Пры ім, відавочна, і быў дабудаваны дом. Узнікла два крыла: паўднёвае прызначалася для аранжарэі і зімовага саду, паўночнае крыло адводзілася пад капліцу і карцінную галерэю. На мяжы XIX–XX ст. крылы і павільёны былі павялічаны да двух паверхаў. Яны былі выкананы ў стылі позняга класіцызму.

Незвычайнае рашэнне плана палацавага комплексу, дзе ўнутраны двор утварыў амаль замкнутую прастору. Такі прыём выкарыстоўваўся пры будаўніцтве сярэднявечных замкаў, а не палацаў Новага часу. Гэта было зроблена дзеля арыгінальнай арганізацыі параднага пад’езда да галоўнага будынка.

Пасля пабудовы бакавых памяшканняў палац ператварыўся ў грандыёзны комплекс – буйнейшы ў Беларусі. Праз паўстагоддзя збылася мара яго заснавальніка Ігнація Булгака. Апісваючы пабудову, сучаснікі заўсёды захапляліся яе памерамі і абавязкова адзначалі, што яна мае, як ні адна на беларускіх землях, сто пакояў. А ў “Слоўніку геаграфічным каралеўства Польскага”, выдадзеным у 1881 г., адзначалася, што Ігнацій Булгак “...унёс тут нечуванай раскошы палац з сотняй пакояў з прыватнай капеляй”. (А. Верамейчык)

ВАРЫЯНТ 3

Камянецкая вежа

Так сталася, што гэтаму больш як сямісотгадоваму помніку выпала стаць своеасаблівым апазнавальным знакам і абярэжным сімвалам Беларусі. Адлятаючы ў вырай, птушкі знарок робяць развіталны аблёт чырвонага стаўпа Беларусі – каб надоўга запомніць галоўную прымету роднай зямлі. А вяртаючыся з далёкіх краёў, найперш шукаюць гэты сімвалічны арыенцір: цэлы і непарушны ён – значыць, усё добра і спакойна на роднай Беларусі.

Імкненне тутэйшых жыхароў засцерагчыся ад войнаў, якія знішчальнымі хвалямі захліствалі гарады, мястэчкі і вёскі, ад частых аблог, жорсткіх набегіў і крывавых штурмаў увасобілася ў шматлікія абарончыя збудаванні. Імі становіліся не толькі магутныя крэпасці, непрыступныя замкі, а нават цэрквы, кляштары. З веку ў век шчыравалі беларускія дойліды, з асаблівым стараннем і клопатам імкнуліся абараніць свой народ ад чужапляменнікаў. Плён іхняй працы і дагэтуль сведчыць пра майстравітасць і таленавітасць, пра звычку рабіць сваю справу знаходліва, якасна, выразна – на вякі.

У кожную са сваіх пабудоў дойліды імкнуліся ўдыхнуць жыццё, укласці душу. Мо таму жылі гэтыя збудаванні шматаблічна і размаіта, шыкоўна і па духоўнаму годна. І нават пасля знішчальных павеваў часу ці абставінаў працягваюць узрушваць сваёй дасканаласцю і вабнасцю. А мо гэта проста душа даўня перагукаецца з душой сённяшняй?

Такім спрадвечным помнікам абарончага дойлідства з'яўляецца і Камянецкая, альбо Белая, вежа.

Набыўшы сёння першапачатковы цёмна-чырвоны колер, Камянецкая вежа працягвае сваю вартаўнічую вахту. Кожным трымцівым досвіткавым мроівам яна супакойным полымем свечкі ўзносіць маленне да неба – за мір і спакой на нашай зямлі, за мір і згоду, зладжанасць і суладдзе між людзьмі і ў іхніх душах. І рабіць гэта будзе да скону часу (А. Бутэвіч).

ВАРЫЯНТ 4

Перад намі была вялікая прыгожая гасціная, як гэта вадзілася ў старасвецкіх панскіх дамах. Але што за прыхожа!

Яна была вялізная, такая вялізная, што мой змрочны адбітак у люстры недзе на другой сцяне здаваўся не большым за суглоб мезенца. Падлюга з дубовых цаглін, зараз даволі пашарпаных, неабсяжна высокія сцены, ашалаяваныя чорнымі ад старасці, бліскучымі дошкамі, разьбованымі па краях, вокны амаль пад столлю, маленькія, у глыбокіх стральчатых нішах.

Відаць, мы ў цемры ўзбіліся на бакавы ганак, бо проста направа ад мяне быў парадны ўваход: шырокія, таксама стральчатыя, дзверы, падзеленыя драўлянымі калонкамі на тры часткі. На калонках была трохі пашчапаная часам разьба: кветкі, пялёсткі і плады. За дзвярамі, у глыбіні вестыбюля – уваходныя дзверы, масіўныя, дубовыя, акутаныя пацямнелымі бронзавымі цвікамі з квадратнымі галоўкамі. А над дзвярамі – вялізнае цёмнае акно ў ноч і цемру. На акне – мастацкай работы выгінастыя краты.

Я ішоў па прыхожай і здзіўляўся. Якая прыгажосць і як гэта ўсё запушчана чалавечым нядбалствам. Вось цяжкая мэбля ля сцен – яна рыпіць нават у адказ на крокі. Вось агромністая драўляная статуя святога Юрыя, адно з чудаўных, трохі наіўных стварэнняў беларускага народнага генія – ля ног яе тонкі белы пыл, быццам хтосьці насыпаў мукі: гэту непаўторную рэч сапсаваў шашаль. Вось на столі люстра, таксама выдатная па прыгажосці – вісюлькі яе абабіты больш чым напалову.

Магло б здацца, што тут ніхто не жыве, каб не палалі ў вялізным каміне дровы і не залівалі няпэўным, мігатлівым святлом усю гэтую карціну (*У. Караткевіч*).

ВАРЫЯНТ 5

Своеасаблівы рукатворны востраў, на якім знаходзіцца Нясвіжскі замак, цягнецца з захаду на ўсход. Яго падпірае плаціна, якая ўтварыла дзве сажалкі – Панскую і Піянерскую. Першапачаткова замак з усіх бакоў быў акружаны вадой азёр і каналаў. Апынуцца на яго тэрыторыі можна было толькі па разборнаму драўлянаму масту, які ў выпадку нападу на горад паднімаўся, а замак злучаўся з драўлянай дарогай перакінутым праз канаву пад’ёмным мастом.

У перабудове замка прымаў удзел знакаміты архітэктар К. Ждановіч, які пачаў насыпаць новыя валы, а на працягу 18 ст. у аднаўленні замка ўдзельнічалі прыдворныя архітэктары М. Пэдэці, К. Сламpanі, А. Лоці і іншыя.

Па вуглах цэнтральнага корпуса ўзвышаліся 8-баковыя вежы, якія не мелі ніякага фартыфікацыйнага значэння, а толькі служылі эстэтычным упрыгожваннем. Менавіта такія вежы былі характэрнымі для архітэктуры Беларусі. Цэнтр фасада ўпрыгожваўся рызалітам, а галоўны франтон – барэльефным арнамантам і гербамі князей Радзівілаў. Іх было два. Самы стары герб – трубы ў выглядзе 3 паляўнічых ражкоў. Яго атрымаў сын Одэка – Радзівіл у 1515 годзе. На другім размешчана пачатковая літара прозвішча – “R”, аплеценая прыгожай зелянінай.

Згодна інвентарызацыі 1658 года, у замку было 12 залаў: Залатая, Мармуровая, Гетманская, Паляўнічая і інш. А таксама вялікая колькасць

іншых памяшканняў, багата аздобленых разьбой па дрэву, ляпнінай, роспісам. Убранне замка складалі маляўнічыя карціны старых майстроў, рэдкія манускрыпты, фамільнае срэбра, золата, запасы якіх у Радзівілаў былі велізарныя. Там жа знаходзіліся калекцыі случкіх паясоў, карэліцкія і нясвіжскія шпалеры.

Набыткам замка былі бібліятэка і архіў, якія знаходзіліся над галоўнай брамай. Тут захоўваліся амаль усе акты Вялікага княства Літоўскага, пачынаючы з часоў Ягайлы. У багацейшай бібліятэцы былі сабраны рэдкія рукапісныя і старадрукаваныя выданні. У рыцарскай зале захоўвалася багатая калекцыя маршальскіх жэзлаў, гетманскія булавы, поўныя камплекты рыцарскіх даспехаў, еўрапейская, арабская, японская і кітайская зброя. На жаль, шмат прадметаў гэтай калекцыі было вывезена з замка. Таксама ў рыцарскай зале змяшчаўся адзін з самых першых музеяў васковых фігур, дзе стаялі копіі гістарычных асоб. Кажуць, тут калісьці стаялі і копіі знакамітых 12 апосталаў, вырабленых з золата і срэбра, упрыгожаных каштоўнымі каменнямі (*А. Верамейчык*).

2. Падбярэце 2–3 сінонімы да слоў, ужытых у тэксце.

Варыянт 1: *вежа, вайна, справядлівасць, падмога.*

Варыянт 2: *палац, пабудова, сцяг, мора.*

Варыянт 3: *полнік, вахта, мроіва, спакой.*

Варыянт 4: *прыгажосць, цемра, стварэнне, нядбалства.*

Варыянт 5: *замак, архітэктура, убранне, упрыгожванне.*

3. Падбярэце антонімы да падкрэсленых словаформ у словазлучэннях, ужытых у тэксце.

Варыянт 1: люты мароз, прыняць ласкава, ранейшыя словы, лёгкі пах дыму.

Варыянт 2: узнімаўся сцяг, незвычайнае рашэнне, арыгінальная арганізацыя, грандыёзны комплекс.

Варыянт 3: родная зямля, развітальны аблёт, непрыступныя замкі, тутэйшыя жыхары.

Варыянт 4: вялікая гасціная, змрочны адбітак, мігатлівае святло, парадны ўваход.

Варыянт 5: рукатворны востраў, цэнтр фасада, багатая калекцыя, каштоўныя камяні.

4. Прывядзіце 2–3 фразеалагізмы са словамі.

Варыянт 1: *зямля, дзень, сын, сэрца.*

Варыянт 2: *двор, час, крыто, дом.*

Варыянт 3: *век, праца, жыццё, неба.*

Варыянт 4: *дом, чорны, ноч, жыць.*

Варыянт 5: *вада, срэбра, золата, багаты.*

5. Прывядзіце з тэксту прыклады мнагазначных слоў, пераносу значэнняў (метафара, метанімія, сінекдаха).

6. Перакладзіце тэкст з рускай мовы на беларускую.

ТЭКСТЫ

ВАРЫЯНТ 1

Что бы там ни говорили, но все, вот именно, все на свете – слова, они поют, они поднимаются и опускаются... Я преклоняюсь перед ними... Я их люблю, я к ним лну, я их преследую, я их надкусываю, заглатываю... Как я люблю слово... Неожданное... И то, которое давно ждал, почти слышал, и вот оно падает... Слова, любимые... Они сверкают, точно разноцветные камни, выныривают, словно серебряные рыбки, они – пена, нить, металл, роса... Есть слова, за которыми я охочусь... Они так прекрасны, что мне хочется все сразу вставить их в одно стихотворение... Я хватаю их на лету, когда они жужжа проносятся мимо, я их ловлю, мою, чищу, они трепещут, они будто из слоновой кости, они похожи на растения, они маслянисты, как плоды или как водоросли, как агаты, как маслины... И вот когда я их перемешиваю, встряхиваю и пью, я уписываю их за обе щеки, пережевываю, я их наряжаю, я освобождаю их... Я слагаю их в стихотворении сталактитами, выкладываю мозаикой; словно мельчайшие полированные кусочки древесины, вываливаю глыбами угля, выбрасываю обломками кораблекрушения – как подарок волны... Все – в слове... *(Пабло Неруда).*

ВАРЫЯНТ 2

Дождь – не от слова ли “даждь”? Дай, подай, подари. Дождь, дожди, дождичек, задождило. Обложные дожди. Накапывает, моросит, льет как из ведра. Теплый ночной дождичек – открыть окно – шуршит в крапиве, в листе деревьев... А то еще совсем прозаическая фраза из школьного учебника для четвертого класса: “Круговорот воды в природе”.

Эта казенная фраза всегда была для меня исполнена глубокой поэзии. Когда я повторял ее то про себя, то вслух по несколько раз, мне казалось, что этой фразой можно назвать книгу стихов, поэму. “Круговорот воды в природе, круговорот воды в природе”, – твердил я, и одновременно рисовались мне сквозь стеклянную прозрачность слов (как одновременно мы видим, что лежит за большим стеклом витрины и что на нем отражено) белые кучевые облака, плывущие, словно паруса, по синему летнему небу. Потом начинает синеть, темнеть, наливаясь лиловой чернотой один край неба, начинает тянуть оттуда прохладой и влагой, свежий ве-

тер неожиданными короткими порывами тревожит листву, и вот уже половина небесной сферы занята нависающей и как бы несущей угрозу тучей, и начинают ударять молнии сверху вниз, и первые крупные капли свертываются в шарики в дорожной пыли, прежде чем хлынет, освежит, напоит, омоет; потечет ручьями, засверкает лужами, засветится на траве и листьях, после того как туча уже прошла над нами и поливает теперь земли других деревень и сел. Начинает все куриться легким парком, испаряется, обсыхает, возносится вверх. Круговорот воды в природе... (В. Солоухин).

ВАРИАНТ 3

Месяц желтых метелей. Сначала листок за листком тихо валяются книзу. Но вот покрепче мороз – и клен на опушке как будто за ночь остригли. Рыжая прическа ворохом лежит возле ног. И все кругом теряет лист за листом. В тихий день разлита между деревьями желтая музыка. Листья кружатся в медленном танце, повисают на паутинах, золотым шитьем ложатся на елки, на зеленые подушки кукушкина льна, на темные шары можжевельника, тихие окна лесной воды. Лесные дороги покрылись желтым ковром. Листья не поблекли и не подсохли еще, глушат шаги, мягкой подстилкой лежат в колее, в сырую погоду липнут на тележное колесо, вертятся мохнатым кругом. Листья еще не успели прикрыть грибы, еще можно найти грузди, опенки, россыпи медных пахучих рыжиков. Напоказ стоит ядовитая красота мухоморов.

Дожди. Туман. Белая соль мороза. С каждым днем все гуще огонь листопада. И приходит наконец день желтой метели (В. Песков).

ВАРИАНТ 4

Я живу в маленьком доме на дюнах. Все Рижское взморье в снегу. Он все время слетает с высоких сосен длинными прядями и рассыпается в пыль.

Слетает он от ветра и от того, что по соснам прыгают белки. Когда очень тихо, то слышно, как они шелушат сосновые шишки.

Дом стоит у самого моря. Чтобы увидеть море, нужно выйти за калитку и немного пройти по протоптанной в снегу тропинке мимо заколоченной дачи. На окнах этой дачи еще с лета остались занавески. Они шевелятся от слабого ветра. Должно быть, ветер проникает сквозь незаметные щели в пустую дачу, но издали кажется, что кто-то подымает занавеску и осторожно следит за тобой.

Балтика зимой пустынна и угрюма. Латыши называют ее "Янтарным морем". Может быть, не только потому, что Балтика выбрасывает много

янтаря, но еще и потому, что вода ее заметно отликает янтарной желтизной (К. Паустовский).

ВАРЫЯНТ 5

Выехали чуть начинало светать. Над лугом и в низинах стоял молочный туман, и в лицо приятно было влажным холодком. А в поле, на пригорке, их овеял поток сухого и теплого воздуха, и не верилось, что это один из последних дней лета. Только когда рассвело и взгляду открылись просторы, летящие навстречу мотоциклу, стали видны приметы осени – поля лежали обнаженные, серые и печальные. Лишь кое-где зеленела ранняя озимь. Молодые деревья у дороги приветливо кланялись пыльными, все еще зелеными кронами. Но и при быстрой езде можно было заметить на березках и тополях золотые пятнышки – желтые листья; листья лежали на дороге, взлетали и кружились в пыльной метелице, взвевавшейся за мотоциклом. Несмотря на хорошее настроение, в котором он пребывал с утра, Лемешевичем овладела неосознанная грусть. Чувство это частенько приходило к нему в начале осени. В этом году оно явилось впервые и как будто раньше, чем обычно, – в городе осень замечалась позднее (И. Шамякин).

Літаратура

- Бутыка А. М. Слоўнік іншамоўных слоў. Мн., 1999.
Красней В. П. Лексіка і фразэалогія беларускай мовы. Мн., 1982.
Красней В. П., Лазоўскі У. М., Шчарбікова І. М. Сучасная беларуская мова: Лексікалогія. Фразэалогія. Мн., 1984.
Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. Мн., 1994.
Сучасная беларуская літаратурная мова: Лексікалогія. Фанетыка. Арфаграфія. 3-е выд., дапрац. і дапоўн. Мн., 1993. С. 68–74.
Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. Мн., 1977–1984.
Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: У 8 т. Т.1–8. Мн., 1978–1993.

КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 3

ЗАДАННІ

МАРФЕМІКА. МАРФЕМНАЯ СТРУКТУРА СЛОВА

1. Выпішыце з тэксту 10 вытворных слоў і зрабіце іх марфемны аналіз.

План аналізу:

- а) вызначце, якая гэта часціна мовы;
- б) укажыце, зменнае слова ці нязменнае;

в) вылучыце канчатак або растлумачце яго адсутнасць:

- вызначце граматычныя значэнні канчатка, укажыце канчатак у словаформах іншых слоў;
- ахарактарызуйце аснову з пункту погляду члянiмасцi (члянiмая цi нечлянiмая);

г) вылучыце паслядоўна ў напiрамку да кораня постфiксы, суфiксы, прыстаўкi; вызначце, якiя афiксальныя марфемы з'яўляюцца словаўтваральнымi, якiя формаўтваральнымi, якiя – сiнкрэтычнымi; прывядзiце прыклады iншых слоў з гэтымі марфемамi;

З а ў в а г : Прапануюцца наступныя абазначэннi:

□ – матэрыяльна выражаны канчатак;

∅ – нулявы канчатак;

└───┘ – аснова слова;

○ – корань слова;

^ – суфiкс;

→ – прыстаўка;

√ – злучальная галосная.

д) вылучыце корань; укажыце тып кораня (свабодны цi звязаны); падбiрыце роднасныя словы; назавiце морфы, якiя рэпрэзентуюць (прадстаўляюць) каранёваю марфему; укажыце выпадкi марфаналагiчных чаргаванняў.

е) прадстаўце марфемны склад слоў графiчна.

У з о р :

а) *зборнiк* – назоўнiк;

б) змяняецца па склонах i лiках (*зборнiка, зборнiку* i г. д.; *зборнiкi*);

в) канчатак нулявы:

- паказвае на мужчынскi род, назоўны склон, адзiночны лiк;
- аснова *зборнiк*, вытворная;

г) суфiксы: *-н-*, *-iк-*:

суфiкс *-н-* словаўтваральны, служыць для ўтварэння прыметнiка *зборны*; словы з гэтым суфiксам: *залiўны, адкiдны*;

суфiкс *-iк-* словаўтваральны, служыць для ўтварэння назоўнiка *зборны*. Словы з гэтым суфiксам: *полнiк, слоўнiк*;

прыстаўка *з-* формаўтваральная, служыць для ўтварэння формы за-кончанага трывання ад дзеяслова *браць* – *збiраць*;

д) корань *-бор-* звязаны, роднасныя словы: *зборнасць, збiранне, браць*; Варыянты кораня: *-бiр-, -бр-*;

е) графiчны склад: → ○ ^ ^

зборнiк ∅

ТЭКСТЫ

ВАРЫЯНТ 1

Янка Купала крочыць сёння па свеце ў шэрагу тых, каго шануюць усе сумленныя людзі за бескарыслівы подзвіг у імя будучыні чалавецтва.

Аляксандр Пушкін, Тарас Шаўчэнка, Генрых Гейнэ, Адам Міцкевіч, Ян Райніс... І Янка Купала...

Купалава слова паспела пабываць у космасе. Разам з першым касманаўтам Юрыем Гагарыным. Яно не магло не пабываць там, бо сямігадовы Юра ў першы свой школьны дзень расказваў перад аднагодкамі перакладзены Міхаілам Ісакоўскім верш Янкі Купалы “Хлопчык і лётчык”.

Гагарын ведаў на памяць верш Купалы. А такое не забываецца... І яно, вядома ж, прыгадалася ў завоблачных высях, калі чалавек узнёсся высока над зямлёй, ірвучыся па-купалаўску да сонца, да зораў.

Мы чытаем Купалу. І ў кожнага з нас ёсць свой Купала. Менавіта такім, сваім Купалам паўстае ён у шматлікіх вершах, прысвечаных паэту, напісаных як беларусамі, так і іншымі братамі-суседзямі.

Хто ж ён, мой Купала?

Піянер беларускай паэзіі. Разам з Якубам Коласам яны сцяганосцы ўсяе беларускай літаратуры. Разам з Коласам яны клапатлівыя старэйшыны нацыянальнай культуры беларускага народа.

Цэлыя пакаленні беларускіх чытачоў мелі патрэбу ў вершах Янкі Купалы. Гэта патрэба не паменшала і сёння. Яна пабольшала, бо Купалу чытаюць у перакладах рускі і ўкраінец, паляк і латыш, немец і грузін, мангол і казах... Патрэбу ў вершах Купалы з кожным годам будуць адчуваць усе новыя пакаленні людзей, якія любяць і ўмеюць шанаваць паэзію.

Янку Купалу любяць як вялікага майстра верша. Таямніцы яго чароўнай паэзіі не ў асобных радках. Яны ў сутнасці тых праблем, якія хвалявалі яго як паэта і грамадзяніна. Яны ў тым уздзеянні, якое не меншае і сёння.

Каб палюбіць Купалу, трэба ўслухацца ў меладычны звон яго радка, у мілагучнасць яго слова, удыхнуць на поўныя грудзі водар яго агністай паэзіі. Агонь саграе таго, хто як мага бліжэй падыходзіць да яго *(Паводле У. Юрэвіча)*.

ВАРЫЯНТ 2

Мы часта пры жыцці Якуба Коласа зычылі яму доўгага веку. І цяпер мне здаецца, што ён адлучыўся ў нейкую доўгую дарогу, але вось-вось з'явіцца і, як заўсёды, добразычліва прывітаецца: “Ну, як, хлопцы, вы тут

жывяце, што зрабілі за гэты час?” І абавязкова параіць нешта мудрае, што нам усім трэба зрабіць разам, каб лепш людзям жылося...

І калі ўдумаешся на ўвесь яго доўгі і плённы шлях, калі пабачыш, колькі ён зрабіў добрага, колькі ён стварыў непаўторнага, дык сапраўды пераканашся, што ўсё зробленае ім і ёсць мсавіта ў імя таго, каб лепш людзям жылося...

З дзяцінства Якуб Колас бачыў галечу і бяспраўе роднага народа, з малых год і сам ён вызнаў шмат гора, і таму натуральна, што першымі сваімі радкамі ён апявае смутак і жальбу роднага краю.

Край наш бедны, край наш родны!

Лес, балоты і пясок...

Але не толькі апяванню нядолі прысвячаў свае радкі малады Якуб Колас, ён бачыў, што прыгнятала яго народ, і заклікаў да таго, як трэба змагацца за сваё вызваленне:

– Стрэльбы, хлопчыкі, бяры!..

Немагчыма ў кароткіх успамінах расказаць аб тым, колькі зрабіў Якуб Колас сваёй творчасцю для абуджэння сацыяльнай і нацыянальнай свядомасці свайго народа, дзеля гэтага трэба пераказаць шматлікія творы ягоных тамоў, як нельга і злічыць сэрцаў, у якія навечна запісаны яго бессмяротныя словы.

Якуб Колас, як і Янка Купала, – вялікі майстра слова. Прыгажосць і натуральнасць – вось характэрная рыса яго творчасці. Яго мастацкае слова хвалюе кожнага. І дзіця, якое ўпершыню пераступіць парог школы, і пераступіўшы многа год стары знойдуць у ім тое, што іх глыбока ўсхваляе. У пазіі Якуба Коласа і шум родных палёў, і гул бору, і напевы хваль на рэках і азёрах, а галоўнае, сэрца любога яму працоўнага чалавека.

А “Новая зямля” – ды гэта ж своеасаблівая паэтычная энцыклапедыя жыцця беларускага селяніна.

Для нас, новага пакалення беларускіх пісьменнікаў, Якуб Колас, як і Янка Купала, быў найлепшым настаўнікам і сябрам. Яны заклалі магутны падмурак беларускай мастацкай літаратуры і вывелі беларускае мастацкае слова далёка ў свет, паведаўшы ўсяму чалавецтву пра свой мужны, гераічны і працавіты народ.

Мы і сёння бачым іх уперадзе нашай творчай кагорты і радуемся таму, што ідзём услед за імі па шляху, які яны пракладалі ўпершыню, па шляху, які вядзе нас да яшчэ большых здзяйсненняў (*Паводле П. Броўкі*).

ВАРЫЯНТ 3

Ёсць постаці, якія чым далей адыходзяць у часе ад нас, тым велічней паўстаюць у нашых вачах.

Уявіце, які пакутліва доўгі шлях гістарычнага абуджэння прыйшлося прайсці нашаму народу, пакуль, нарэшце, у вышэйшы момант нацыянальна-вызваленчай барацьбы ён на ўвесь свет загаварыў адразу вуснамі трох нашых волатаў – Купалы, Коласа, Багдановіча. Іх эстэтычны подзвіг мы нездарма ж ставім часам у паралель з місіяй Пушкіна ці Міцкевіча. Але місія нашых класікаў тройчы бласлаўлена яшчэ і таму, што ім належала за дзесяцігоддзі прайсці шлях стагоддзяў, каб у паскоранай хадзе ўзвесці родную літаратуру ўпоравень з развітымі літаратурамі свету.

Сёння я растрывожан гэтымі думкамі з добрай нагоды: у памяці зноў ярка асветлены высокім юбілеем год – 1882, – ад якога пайшло адлічэнне дзвюх шырокіх дарог, што напачатку нашага веку для беларускай літаратуры сталі магістральнымі.

У Купалы была свая, надзвычай павучальная сувязь з народам, з часам. Адаючы, скажам, усяго сябе “для бедных і загнаных”, ён сапраўды адчуваў, што “ў адных закут з імі кайданах”! Сёння іншы час, але звяно, што лучыць пісьменніка з доляй народа, з лёсам свету, павінна ж быць і зараз такім жа арганічным, трывалым – купалаўскім. А заўважце, якія гуманістычныя асновы гэтай грамадзянскай любові і змагання за лепшую долю: “Вечна рвучыся думкай да сонца, кепска нікому не думаў ніколі...”

Наша паэзія з увагай і праніклівасцю ўглядаецца сёння ў купалаўскую і коласаўскую навуку – гаварыць горда і бескампрамісна аб рэчах складаных і зладзённых у жыцці; акрыляцца такой любоўю да роднай зямлі, у якой чуліся б радаснае здзіўленне, і боль, і споведзь (*Паводле М. Ароцкі*).

ВАРЫЯНТ 4

“Мова – жывая істота. Яна жыве, а не існуе. Адным словам можна вельмі шмат выказаць або тым жа самым словам нічога не сказаць”. Што меў на ўвазе Кузьма Чорны, калі пісаў пра жыццё слова? Каб адказаць на гэтае пытанне, давайце паглядзім, як ужываецца тое ці іншае слова ў фальклоры і ў творах пісьменнікаў. Давайце высветлім, чаму адно і тое ж слова адзін раз успыхвае ўсімі сваімі адценнямі, жыве, пераліваецца, дзейнічае на нашы пачуцці, выклікае асацыяцыі, вобразы і малюнкi, а другі раз памірае на нашых вачах, ператвараецца ў пусты гук. Зразумела, для таго, каб умець шмат выказаць словам, трэба ведаць моўныя скарбы, умець пранікаць у глыбіні слова, перайначваць яго ў адпаведнасці з законамі мовы. Без гэтага пошукі таго адзінага слова, якое здольна дакончыць малюнак, стварыць патрэбную інтанацыю альбо надаць фразе

патрэбны гукавы лад, ператвараюцца ў такі ж бясплённы занятак, як пошукі іголки ў стоце сена.

Выдатныя прыклады творчага абыходжання са словам дае нам фальклор. Народныя казкі, паданні і песні доўга жывуць на свеце таму, што ў іх выказаны думы народа, яго мудрасць, яго надзеі і спадзяванні. І яшчэ таму, што пра ўсё гэта гаворыцца мовай свежай, вобразнай і прыгожай.

Але на фальклорныя творы нельга глядзець як на крыніцу цытат. Бывае, што пісьменнік густа перасыпае свае творы народнымі прыказкамі і прымаўкамі, але яны там не жывуць і нават не існуюць, а ляжаць мёртвым капіталам. Для таго, каб народная фразеалогія арганічна ўвайшла ў мову пісьменніка, трэба, каб ён умеў не толькі пазычаць, але і аддаваць, каб створае народам зноў вярталася яму ўзбагачаным і адшліфаваным у майстэрні мастака (*Паводле Р. Шкрабы*).

ВАРЫЯНТ 5

Гэта быў лось. Вялікі і гарбаносы, ён стаяў цяпер на імшары, і ўначым лесе выступалі над ім шырокія, на сем вырастаў (па адным на кожны год), рогі. На кароткай шыі, якая пераходзіла адразу ў мускулы, дзе хавалася ўся ягоная сіла, вісела доўгай барадой завушніца.

Побач струніла ножкамі ласяньё – маўклівае і насцярожанае.

Лось падаваў голас не дужа часта, быццам слухаў пасля сябе ці чакаў, што нехта абавязкова адзавецца на яго.

Пакуль трапіць сюды, на гэту імшару, была пройдзена доўгая і небяспечная дарога. Яна стаяла ажно ўваччу. Адбылося ўсё неспадзявана.

Недзе пасярод гарачага дня, калі ва ўсе вочы глядзела ліпеньскае сонца і не было ратунку ад сляпнёў нават у пушчы, сахаты патупаў да ракі. Рака была шырокая, з вялікімі, нібыта азёрамі, затокамі, па берагах якіх рос паміж асакі недаўгавечны дзягіль. На вадзе ўжо амаль цэлае лета сушыліся белыя і жоўтыя гарлачыкі, якія пахлі яму пратухлай рыбай. Здавалася, яны былі невынішчальныя тут – не паспявалі адны адвісіці і асыпацца, як распускаліся новыя. Кожны раз у затоках сахаты бачыў побач з прыгожымі гарлачыкамі на круглым лісце зялёных, з вырачанымі вачамі жаб. Даволі было падысці да вады, як жабы спалохана саскоквалі з плыткага лісця, са званам бултыхаліся ў ваду, быццам хто кідаў з берага невялікія дзічы.

Сахаты нарадзіўся ў гэтай пушчы. Выхадзіў яе скрозь. Як свае, ведаў і затокі па лузе. У адной, напрыклад, расла вадзяная бульба, і ён ласавался ёю, хоць дзеля гэтага даводзілася ныраць аж на самае дно. Сёння сахаты таксама збіраўся ласавалася бульбай; да таго ж у затоцы можна было ўратавацца ад назойлівых сляпнёў, таму ён абмінуў паляну, дзе рос бружмель, і па дарозе – па двюх ледзь прыкметных у траве каляінах –

прайшоў з апущанай галавой да навароткі, што вяла праз луг да высокага карункавага маста на рацэ. Неўзабаве пачуў наперадзе незнаёмы пах гары і яшчэ нечага нязвыклага. Сахаты пастаяў на зацenenай дрэвамі дарозе, панюхаў густое паветра і рушыў далей, пагарджаючы небяспескай (*Паводле І. Чыгрынава*).

2. Выдзеліце ў падкрэсленых словах афіксальныя марфемы і згрупуйце іх па функцыянальных прыметах:

- а) словаўтваральныя;
- б) формаўтваральныя;
- в) сінкрэтычныя.

3. Выпішыце з тэксту па 4 словы з прадуктыўнымі, малапрадуктыўнымі і непрадуктыўнымі афіксамі. Пазначце, якія з іх з'яўляюцца рэгулярнымі, а якія – нерэгулярнымі.

4. Пазначце словы, у марфемнай структуры якіх адбыліся гістарычныя змены. Вызначце прычыны іх.

5. Выпішыце 4 словы са звязанымі каранямі. Падбярыце да іх роднасныя словы.

6. Знайдзіце ў тэксце словы, марфемная структура якіх адпавядае наступным графічным схемам:

Варыянт 1: $\square \wedge \wedge$; $\square \wedge \square$; $\neg \square \wedge \square$; $\square \square$.

Варыянт 2: $\square \square$; $\neg \square \wedge \square$; $\neg \square \square$; $\square \emptyset$.

Варыянт 3: $\square \square$; $\square \wedge \wedge \square$; $\square \emptyset$; $\neg \square \wedge \square$.

Варыянт 4: $\square \square$; $\square \wedge \wedge \wedge \emptyset$; $\neg \square \wedge \wedge \square$; $\neg \square \square$.

Варыянт 5: $\neg \square$; $\neg \square \wedge \square$; $\square \emptyset$; $\square \wedge \wedge$.

Літаратура

Бардовіч А. М., Шакун Л. М. Марфемны слоўнік беларускай мовы. Мн., 1989.

Беларуская мова: Энцыклапедыя. Мн., 1994. С. 335–337

Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія / Пад рэд. М. С. Яўневіча. Мн., 1997. С. 16–31.

Шакун Л. М. Словаўтварэнне. Мн., 1978.

КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 4

ЗАДАННІ

СЛОВАЎТВАРЭННЕ. СПАСАБЫ СЛОВАЎТВАРЭННЯ

1. Выпішыце з тэксту 10 вытворных слоў і зрабіце іх словаўтваральны аналіз.

План аналізу:

- а) вызначце, да якой часціны мовы адносіцца слова;
- б) яго адносіны да вытворнасці – вытворнае/невыворнае;
- в) паводле тлумачальнага слоўніка ўстанавіце значэнне вытворнага слова;
- г) знайдзіце яго словаўтваральную базу (аснова, поўнасьцю слова ці спалучэнне слоў);
- д) выдзеліце словаўтваральны фармант (прыстаўка, суфікс і інш.);
- е) вызначце спосаб словаўтварэння (марфалагічны, лексіка-семантычны, лексіка-сінтаксічны, марфалага-сінтаксічны);
- ж) прадстаўце графічную схему ўтварэння слова (абазначце словаўтваральную сувязь вытворнага слова з утваральнай асновай).

У з о р:

- а) *неввысокі* – прыметнік;
- б) вытворны;
- в) лексічнае значэнне ‘малы’;
- г) утваральная база – прыметнік *высокі*;
- д) словаўтваральны сродак – прыстаўка *не*;
- е) спосаб утварэння – марфалагічны, прыставачны;
- ж) графічная схема ўтварэння слова: **высокі** ⇒ **не-высокі**.

ТЭКСТЫ

ВАРЫЯНТ 1

Неспакой

Як слаўна красавіцкім вечарам стаяць на развілку дарог і любавалца з узгорку неабдымным прасторам! Захад сонца накладвае пурпуровыя фарбы на край лесу, што цямнее на небасхіле. Палі разлегліся карычневымі квадратамі раллі, бледна-жоўтымі плямамі ржышча, зеленаватымі прасцягамі азіміны, і няма, здаецца, ім канца-краю. Дзе-нідзе ў канавах і ярах ляжыць яшчэ снег, але паводка ўжо адбушавала, пакінуўшы ў лагчынах часовыя азёры, у якіх, быццам у вялізных люстэрках, адбіваецца ружовае неба.

Звіняць ручаі ў вячэрняй цішыні. Кажуць, гэта вясна бразгае срэбранымі ключамі, адмыкаючы дзверы цёплым вятрам. Ляцяць вятры з далёкага поўдня і нясуць з сабой неўгамонную вясновую сілу. Скараецца перад імі зіма, адступае ў неведомыя паўночныя далі, а наўздагон ёй імчыцца вясёлая пераклічка пералётных птушак, пшчотны звон ручайкоў і шалясценне маладой зелені, што шчацініцца на сонечных мясцінах (*Паводле Т. Хадкевіча*).

ВАРЫЯНТ 2

Будзе будавацца вечна

Гісторыя не асабліва шчодро раздавала славу гарадам. Да Мінска ж яна доўга-доўга была зусім скупой. На яе пажоўклых старонках ён успамінаўся часцей за ўсё, калі яго руйнавалі, калі ў ім лютавалі страшныя няшчасці. Узнікшы на скрыжаванні гандлёвых дарог, ён некалі шумеў багатымі кірмашамі і народнымі паўстаннямі, славіўся ганчарнымі і сярэбранымі вырабамі саматужнікаў умельцаў.

Але гэтая слава танула ў дыме пажараў, у спусташальных княжацкіх міжусобицах, у бясконцых бітвах з татарскімі полчышчамі, у кровапралітных сутычках з нямецкімі псамі-рыцарамі. Тут сутыкаўся Захад з Усходам і нязменна адступаў, пакідаючы, як памяць аб сабе, папалішчы.

Горад узнімаўся з руін быццам толькі на тое, каб зноў ператварыцца ў руіны. Вядома, у горада былі свае незабыўныя подзвігі... *(Паводле У. Карпава).*

ВАРЫЯНТ 3

Пачатак горада

Дзе твой пачатак, горад, у якім што ні камень, то след шматвяковай гісторыі? Не раз і не два няшчадна руйнавалі цябе няпрошаныя хцівыя прышэльцы, палілі, спрабавалі сцерці з твару зямлі. У сівым тумане далёкай мінуўшчыны хаваецца тваё нараджэнне. Які дзень быў тады – вясновы, ясны, што прадракае шчасце, ці восеньскі, плачучы, калі нехта ўбіў кол на краі крутога пагорка над паўнаводнай ракой і вусцем яе імклівага прытока, каб адзначыць новае прыстанішча? Хто быў ён, той чалавек? Кудлаты валасатарукі лесавік у напятай на плечы звярынэй шкуры, што пераплыў раку ў хісткім чоўне? Сівагаловы, з пачарнелымі рубцамі ран на твары старэйшына роду? Або мудрэц-вяшчун, адданы слуга бога неба Сварога і бажанят-сварожычаў, якому зорка-варажбітка падказала ўночы, дзе выбраць заповітнае месца?

Ніхто не засведчыў гэтага ў запісах, не занатаваў на бяросце, не высек ні на дрэве, ні на камені імя і дату; летапісныя сведчання гавораць пра пазнейшы час *(Т. Хадкевіч).*

ВАРЫЯНТ 4

Чаканне

Сонца вялікім барвовым кругам апускалася за лес, верхавіны дрэў былі ад яго чырвоныя. Варушыліся лісты, пераліваліся, як вуголле ў распараным горане.

Вёска была на ўзгорку, а лес – ніжэй. Да яго вяла селявая дарога з выбітаю каляінаю ў сухой гліне. Калі па гэтай дарозе доўга ісці, выйдзеш да шашы – шырокай, асфальтаванай. Усе з далёкіх дарог вяртаюцца ў вёску па гэтай вось дарозе. Яна бывае гразкаю вясною і ўвосень, белаю – зімою. Яна бывае і вось такою – сухою, з выбітымі каляінамі, як цяпер.

Калі выйсці ў канец вёскі і стаць на дарозе, то можна ўбачыць таго, хто вяртаецца з горада, вяртаецца з вялікай дарогі...

Сонца вісела над лесам і пералівалася на маладым зялёным лісці, залівала шырокае неўзаранае поле, адбівалася на парэнчах мастка (тут пад брукаванаю дарогай плыў ручай), адбліскавала на камянях, якімі была вымашчана дарога. Падзьмуў вецер, і запахла чаромхаю (*Л. Арабей*).

ВАРЫЯНТ 5

Нёманскія краявіды

Дарога павярнула ўлева, пайшла грудамі, шчыльней тулячыся да Нёмана, дзе ён апісваў вельмі зграбную луку, падыходзячы да лесу. Уся гэта лука выглядала пышным старасвецкім садом, дзе замест пладовых дрэў раслі разложыстыя, дуплястыя, з асмаленымі жараламі дубы, убраныя чорнымі шапкамі бусліных гнёздаў. Часамі гэтыя гнёзды, заціснутыя ў развіліны стромкіх аголеных шпянёў, высока ўзнятых над зялёнаю кронаю дуба, што пачынаў сохнуць зверху, здаваліся нейкімі дзіўнымі падвескамі над дубамі, бо самыя шпяні скрадаліся адлегласцю і губляліся ў празрыстых хвалях паветра.

Не даходзячы да лукі, выгнуўшыся яшчэ раз каля лесу вельмі прыгожаю дугою, Нёман забіраў управа, пралёгшы роўнаю, бліскучаю стужкаю паміж лугамі і полем. На адным канцы дугі стаялі кучаравыя пышныя хвоі, звесіўшы над вадою махрыстыя галіны і паплёўшы пясчаны бераг цэлаю сеткаю смаляных карэнняў. За імі пачыналіся маладыя сакавітыя баравіны, перамешаныя са старым лесам. (*Я. Колас*)

2. Пабудуйце словаўтваральныя гнёзды слоў. Вызначце для кожнага з вытворных слоў словаўтваральны фармант і словаўтваральнае значэнне.

Варыянт 1: *ляцець, вецер, вясновы.*

Варыянт 2: *шумець, дым, страшны.*

Варыянт 3: *гаварыць, дрэва, сіні.*

Варыянт 4: *дзьмуць, лес, сухі.*

Варыянт 5: *расці, дуб, прыгожы.*

3. Вызначце спосаб словаўтварэння слоў. Адзначце выпадкі множнасці матывацыі і марфалагічныя з’явы на граніцы марфем.

Варыянт 1: *накладвае, небасхіл, пакінуўшы, неўгамонны, шатсяценне.*

Варыянт 2: *пажоўкты, няшчасце, саматужнікі-ўмельцы, пакідаючы, ператварыцца.*

Варыянт 3: *шматвяковы, нараджэнне, пазнейшы, хаваецца, прыстанішча.*

Варыянт 4: *распалены, вяртаюцца, узгорак, гразкі, неўзарапае.*

Варыянт 5: *управа, аплёўшы, старасвецкім, пясчаны, перамешаныя.*

4. У першым сказе тэксту пазначце вытворныя словы (1), невытворныя (2).

5. Прыкладзіце па 5 прыкладаў словаўтваральнай сінаніміі і аманіміі.

6. З “Беларуска-рускага слоўніка” падбярыце 5 пар слоў-назваў асоб, якія адрозніваюцца суфіксамі ў беларускай і рускай мовах. Запішыце іх, суфіксы назоўнікаў абазначце.

У з о р: *чытач – чытатель.*

7. Размяркуйце словы па ступенях словаўтварэння.

Варыянт 1: *сухі, асушэнне, суш, асушальнік, засушыць.*

Варыянт 2: *зямля, земляны, зямляк, зямляцтва, зазямліць.*

Варыянт 3: *ляснік, лес, лясны, лясніцтва, ляснічоўка, пералесак.*

Варыянт 4: *перабудова, будаваць, перабудаваць, будынак.*

Варыянт 5: *гарадскі, горад, прыгарад, прыгарадны, гарадок.*

Літаратура

Беларуская мова. Цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі. Мн., 1987.

Беларуская граматыка. Мн., 1985. Ч. 1.

Диброва Е. И., Касаткин П. П., Шеболева И. И. Современный русский язык: Фонетика и орфоэпия. Графика и орфография. Лексика и фразеология. Морфемика и словообразование. Ростов н/Д., 1987.

Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія. Мн., 1980.

Шахун Л. М. Словаўтварэнне. Мн., 1978.

Шуба П. П. Сучасная беларуская мова. Марфаналягія. Марфалогія. Мн., 1987.

Бардовіч А. М., Шахун Л. М. Марфемны слоўнік беларускай мовы. Мн., 1989.

КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 5

ЗАДАННІ

МАРФАЛОГІЯ: НАЗОЎНІК, ПРЫМЕТНІК, ЛІЧЭБНІК, ЗАЙМЕННІК

1. Перапішыце тэкст, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку.

2. Выпішыце з тэксту субстантываваныя словы і ўкажыце, пераход якіх часцін мовы ў назоўнікі адбыўся.

3. Выпішыце з тэксту назоўнікі і ўкажыце, да якіх лексіка-граматычных разрадаў яны адносяцца.

4. Зрабіце марфалагічны разбор трох назоўнікаў.

5. Выпішыце з тэксту прыметнікі і ўкажыце, да якіх лексіка-граматычных разрадаў яны адносяцца.

6. Ад якіх прыметнікаў утварыце магчымыя формы ступеней параўнання.

7. Зрабіце марфалагічны разбор трох прыметнікаў.

8. Выпішыце з тэксту лічэбнікі і зрабіце іх марфалагічны разбор.

9. Падкрэсліце кожны займеннік як член сказа. Укажыце разрады займеннікаў.

10. Зрабіце марфалагічны разбор трох займеннікаў.

ТЭКСТЫ

ВАРЫЯНТ 1

Шасна...атага лістапада тысяча в...семсот шэсцьдз...сят шостага года падчас адной (з,с) такіх уцечак ён трохі паблукаўшы балотамі ішоў начным лесам (з,с) палявання. Два забітыя цецерукі абцяжарвалі бок ногі ў балотных ботах спружынілі на налітых вадою мхах.

Нетры скончыліся раптоўна. За ўзлескам ляжалі купіны імшараў за імі зноў ц...мнела л...сная сц...на. Св...цілі высокія і яскравыя асеннія зоры. І як заўсёды на самоце пад асеннімі зорамі душу агарнула шкадаванне аб страчаным і пачуццё закінутасці і безабароннасці.

І вось гэты паўночны Яраслаўскі край здаўся вельмі падобным на тую таксама закінутую ў балотах краіну дзе зараз пэўна дажывае на беразе струхлелы паром дзе калісьці вусны далёкай і (не,ня)зваротнай дакрануліся на хвіліну да яго валасоў.

Гораў стаяў прыхіліўшыся спіною да замшэлай сасны. Павекі яго што раптам зрабіліся цяжкімі прыгашвалі халоднае мільгаценне зорак.

Ноч плыла над балотамі.

І раптам у гэтай начы аднекуль (з,с) з(е,я)ніту пакаціліся тысячы хуткіх зеленаватых знічак.

На (ня,не)ўлоўныя імгненні пакідаючы ў небе халодны зеленавата(фосфарны) след яны л...целі ўніз і згасалі гінулі ў цемры а на змену ім з'яўляліся новыя (Паводле У. Караткевіча).

ВАРЫЯНТ 2

Суровая горкая страшная, як ніколі дагэтуль і не бывала, да болю радасная гордая сталасць сыходзіла на душу маладзенькай маці. І разам (з,с) тым яна была яшчэ ў вялікім чалавечым утрапенні. Жэнька баялася

жудасна баялася нават думкі пра тое да чаго ўсё гэта можа іх давесці. Але яна ўжо ведала што ўсё роўна будзе разам (з, с) мужам і св...кроўю. І ўжо ёй крыўдна было што і ён яе Шурка і маці абое хавалі ад яе як ад малое ці яшчэ горш як ад чужое... Самім бы ім паспытаць, як гэта крыўдна!.. Але ж не, і яна ім не скажа што ўжо ведае ўсё! Не скажа і выгляду нават не падасць.

І тут уся яе крыўда і злосць – ці то (па)жаночы толькі ці і (па)дзіцячы яшчэ – пачала набліжацца на вочы сл...зою. Яна не плакала не. Але ж хапіла б здаецца каб (хто)небудзь (з, с) іх муж ці св...кроў сустрэў яе да-крануўся да яе не то што словам а нават позіркам і сэрца (Ж,ж)эньчына не стрывала б...

Ніхто аднак не сустрэў яе ні на сцежцы ні на дварэ.

Старая і Любачка спалі.

Жэня ра(с,з)пранулася і пакуль зноў сесці на прасніцу стала каля грубкі.

Добранька так пастаяць залажыўшы рукі грэючыся і цела і душою. Хоць замурлыч вазьмі як кошка на комінку...

Маладзіца відаць усміхнулася б нават каб не тое што ёй вось толькі што за парогам хацелася плакаць. Нават і губу прыкусвала пакуль ра(с,з)-пранулася ў кухні і ужо стоячы каля грубкі вочы заплюшчвала каб су-пакоіцца.

Яшчэ больш ціхім ды любым звычайным амаль як у тую першую зіму здалася ёй усё на нейкі момант калі на печы старая заварушылася асцярожна кашлянула і села (*Паводле Я. Брыля*).

ВАРЫЯНТ 3

На зіхатлівай белі агарода сцежка была ўжо добра прыкметная. Бацька не толькі вытупаў яе за вечар ды за раніцу але і сена трошкі пацерушыў і саломін са тры згубілася. Адна вунь (з,с) коласам. Мусіць з...няты ў ім асталіся бо вераб...і шчапіліся сварыцца хто (з,с) іх першы той колас знайшоў...

Жэня ўсміхнулася. Успомнілася ёй тое што ўспамінаецца цяпер хутчэй за ўсё і наймілей – дачушка.

Баба спявае малой немаведама колькі тых песень. Не раз падумаеш дзе яны толькі ў яе такой суровай (з,с) выгляду і бяруцца? Сама Жэня таксама ж памятае іх многа. І свае спявае і бабуліны а ўсё ж здаецца – малавата іх.

З такімі думкамі з такою светлай радасцю ў душы ішла яна румяная ды спраўная па белаі (не)глыбокай сцежцы.

Падышла да гуменных варот выняла затычку са скабы і а(д,т)чыніла скрыпучую асеўшую дзверку.

Спачатку па вачах яе жахнула цемрай потым Жэня яшчэ не ступіўшы на ток разгледзелася збольшага, зірнула ўбок і, каб змагла, дык ахнула ад страх...

Не крыкнула і не рванулася назад, і потым калі акрыяла трохі ды раздумалася вельмі рада была што сталася іменна так. Ціха і (не)прыкметна не падазрона калі хто і бачыў яна зноў зачыніла скрыпучую дзверку дрыжачымі рукамі заткнула паленцам скабу і пайшла стараючыся не спяшацца.

Колькі свет... перавярнулася ў яе душы за гэтыя хвіліны! Колькі яна ўспомніла і колькі зразумела цяпер убачыўшы яго!..

Гэта быў ён – той самы баец *(Паводле Я. Брыля)*.

ВАРЫЯНТ 4

Яна разумела ўсё акрамя таго што яму хацелася гаварыць аб каханні і аб будучым. Гэтага яна не хацела і вымаліла ў яго гэтае абяцанне а ён з горыччу і пакарай даў ёй яго быццам зразумеўшы што ёсць толькі дзесяць хуткаплынных дзён што нельга патрабаваць большага ад жыцця што яна калі захоча будзе (з,с) ім але хутчэй за ўсё не захоча.

І ён безнадзейна (з,с)мірыўся таму што ведаў усе гэтыя дні яна а(д,т)дасць толькі яму толькі для яго. Усе. Цалкам. У гэтым быў нейкі горкі гонар які даваў яму сілы жыць...

Гэта былі дзіўныя адносіны якіх пакуль што амаль не бывае на з...млі. Быццам сама душа каханай перайшла ў душу каханага. Напэўна, калісь, калі на з...млі пакінуць крыўдзіць калі не будзе моцных і слабых калі знікнуць хлусня і непаразуменні і брыдка гульня ў хітрыкі калі змагацца за жанчыну будуць толькі з ёю самой – менавіта такімі будуць адносіны тых хто захоча быць адзін (з,с) адным. Ні ценю непаразуменняў дабрыня да кожнага выгіба думкі другога д...бразычлівае імкненне ўсё а(д,т)даць для яго нічога не патрабуючы ўзамен вера ў тое што ён таксама зробіць гэта.

А вечарамі яны ўцякалі ад усіх і гадзіны тры блукалі па горадзе на які ўсё больш упарта наступалі белыя ночы. І тут ужо маглі казаць шчыра, словамі або без слоў *(Паводле У. Караткевіча)*.

ВАРЫЯНТ 5

Калі яе сын быў малады дык нявестка Жэня – зусім маладзенькая. Яна прыйшла ў гэтую хату два гады таму назад яшчэ здаецца (па)дзіцячаму румянай дз...ўчынкай і вельмі саромелася св...крові...

Пра старую нават і ў Жэнінай, (ня, не)блізкай вёсцы гаварылі што баба яна – суровая. Рана аўдавеўшы сама і гаспадарыла баба сама і д...яцей гадавала адмовіўшыся ад двух ці ажно трох прымакоў. І дачок тым часам

абедзвюх (па)людску выдала і сына ажаніла, найменшага. Толькі што здароўя не хапіла на ўвесь век ужо гадоў некалькі накульгвала старая адра(с, з)шырэння вен, і чым далей тым горш. Ды цяпер ужо ёй што – хочаш дык трохі тупай па хаце, а не, дык цёплай печы пільнуйся. Ды на табе, як усім добрым людзям, найлепшы падарунак на старасць – унучку.

Жэня спачатку саромелася суровай (з,с) выгляду св...кроўі але патроху прывыкла да чужой хаты дзе пачалося яе патаемнае сарамлівае шчасце дзе прыйшлі пасля салодкага трывога чакання страшная ноч пакут і Любачка без якой – ну, невядома проста як яна раней і жыла!.. Прывыкла і да св...кроўі. Бо яна толькі так пакуль яе добра не ведаеш здаецца злоснаю. Рабілі яны ў хаце ўсё звычайна ўдзвёх і св...кроў паказвала нявестцы многае чаго яе не паспела навучыць маці. Праўда пакажа а як не хутка пяроймеш дык і пабурчыць, не без таго.

Спакваля ды (не)прыкметна пачалася іх дружба. Калі ж нарадзілася Любачка і св...кроў узялася вучыць маладую матулю як і купаць і спавіваць і карміць і лячыць іх (не)падзельнае шчасце Жэня ўжо не толькі па закону называла св...кроў найдаражэйшым словам – мама, а часам нават ледзь-ледзь не таксама шчыра як і родную маці што жыла, дарэчы, за сем кіламетраў і прыходзіла не вельмі часта (*Паводле Я. Брыля*).

ПАРАДАК МАРФАЛАГІЧНАГА РАЗБОРУ НАЗОЎНІКА

1. Пачатковая форма.
2. Лексіка-граматычны разрад (агульны, ўласны; канкрэтны, абстрактны, зборны, рэчыўны; адушаўлены, неадушаўлены).
3. Род, лік, склон .
4. Скланенне.
5. Сінтаксічная роля ў сказе.

У з о р: *У гэтым быў нейкі горкі гонар, які даваў яму сілы жыць (У. Караткевіч).*

Гонар – назоўнік, пачатковая форма *гонар*, агульны, абстрактны, неадушаўлены, мужчынскі род, адзіночны лік, назоўны склон, першае скланенне, дзейнік.

ПАРАДАК МАРФАЛАГІЧНАГА РАЗБОРУ ПРЫМЕТНІКА

1. Пачатковая форма.
2. Лексіка-граматычны разрад (якасны, адносны, прыналежны).
3. Поўная ці кароткая форма (для якасных прыметнікаў).
4. Ступень параўнання (для якасных прыметнікаў).
5. Форма ацэнкі і меры якасці (катэгорыя ёсць).
6. Род, лік, склон.
7. Сінтаксічная роля ў сказе.

У з о р: *Ды на табе, як усім добрым людзям, найлепшы падарунак на старасць – унучку (Я. Брыль).*

Найлепшы [падарунак] – прыметнік, якасны, поўная форма, найвышэйшая ступень параўнання, мужчынскі род, адзіночны лік, вінавальны склон, азначэнне.

ПАРАДАК МАРФАЛАГІЧНАГА РАЗБОРУ ЛІЧЭБНІКА

1. Пачатковая форма.
2. Лексіка-граматычны разрад (колькасны, зборны, дробавы, парадкавы).
3. Структурны разрад (просты, складаны, састаўны).
4. Склон, род і лік (калі ёсць).
5. Сінтаксічная роля ў сказе.

У з о р: *Два забітыя цецерукі абцяжарвалі бок, ногі ў баюных ботах спружынілі на налітых вадою мхах (У. Караткевіч).*

Два – лічэбнік, пачатковая форма *два*, колькасны, просты, назоўны склон, уваходзіць у склад дзейніка.

ПАРАДАК МАРФАЛАГІЧНАГА РАЗБОРУ ЗАЙМЕННІКА

1. Пачатковая форма.
2. Разрад па значэнні.
3. З якой часцінай мовы суадносіцца.
4. Асоба (у асабовых займенніках), род і лік (калі ёсць), склон.
5. Сінтаксічная роля ў сказе.

У з о р: *Ніхто, аднак, не сустрэў яе ні на сцежцы, ні на дварэ (Я. Брыль).*

Ніхто – займеннік, пачатковая форма *ніхто*, адмоўны, суадносіцца з назоўнікам, назоўны склон, дзейнік.

Асноўная літаратура

Беларуская граматыка. Ч.1. Мн., 1985.

Беларуская мова. Энцыклапедыя. Мн., 1994.

Граматыка беларускай мовы. Т.1. Мн., 1962.

Сямішка Л. І., Шкряба І. Р., Бядзевіч З. І. Курс беларускай мовы. Мн., 1996.

Шуба П. П. Сучасная беларуская мова. Марфаналогія. Марфалогія. Мн., 1987.

Дадатковая літаратура

Булахаў М. Г. Прыметнік у беларускай мове. Мн., 1964.

Вярхоў П. В. Лічэбнік у беларускай мове. Мн., 1961.

Лепешаў І. Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні. Гродна, 2002.

Паркевіч А.І. Назоўнік. Граматычныя катэгорыі і формы. Мн., 1976.

КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 6

ЗАДАНИ

МАРФАЛОГІЯ: ДЗЕЯСЛОЎ, ДЗЕЕПРЫМЕТНІК, ДЗЕЕПРЫСЛОЎЕ, ПРЫСЛОЎЕ, ПРЫНАЗОЎНІК, ЗЛУЧНІК, ЧАСЦІЦА

1. Перапішыце тэкст, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку.

2. Выпішыце з тэксту ўсе дзеясловы. Укажыце, якія з іх з'яўляюцца аднатрывальнымі. Да астатніх прывядзіце парныя паводле трывання дзеясловы. Вызначце, якім шляхам утварыліся трывальныя пары. Зрабіце марфалагічны разбор 3-х асабовых дзеясловаў.

3. Выпішыце з тэксту дзеепрыметнікі. Вызначце, як утвораны кожны дзеепрыметнік. Зрабіце марфалагічны разбор 1-га дзеепрыметніка.

4. Выпішыце з тэксту дзеепрыслоўі. Укажыце, як яны ўтвораны. Зрабіце марфалагічны разбор 1-га дзеепрыслоўя.

5. Выпішыце з тэксту ўсе прыслоўі, вызначце іх разрад па значэнні. Зрабіце марфалагічны разбор 3-х прыслоўяў.

6. Выпішыце з тэксту сказ(ы) з безасабова-прэдыкатыўным(і) слова-м(і) (безасабова-прэдыкатыўныя словы падкрэсліце).

7. Выпішыце з тэксту сказ(ы) з мадальным(і) словам(і), укажыце значэнне мадальных слоў.

8. Укажыце, якімі часцінамі мовы з'яўляюцца выдзеленыя ў тэксце словы.

9. Зрабіце марфалагічны разбор 3-х прыназоўнікаў з тэксту.

10. Зрабіце марфалагічны разбор 2-х злучнікаў з тэксту.

11. Выпішыце з тэксту часціцы, укажыце іх разрад паводле значэння. Зрабіце марфалагічны разбор 3-х часціц.

ТЭКСТЫ

ВАРЫЯНТ 1

Мокрая травы пакідалі на ботах бледна(з...лёныя) сц...блінкі і пялёсткі перастаялых кветак. І Гораў (з,с) жажлівай выразнасцю як ніколі ў жыцці бачыў гэта.

І яшчэ бачыў як са спакойнай усмешкай ішоў на яго вораг і ягоны пісталет быў ужо амаль на ўзроўні грудзей.

І тады ведаючы *што* даволі ісці *што* гэта апошняя хвіліна жыцця і пакутуючы гэтым і не шкадуючы ні аб чым Гораў удыхнуў гаркаватае паветра і не цэлячыся націснуў курок.

Лёгкі дымок празрыстым камячком вэлюма паплыў на ўзроўні яго ва-
чэй. Пра(з,с) гэты дымок (з,с)дзіўленыя вочы Горава ўбачылі як Пора-
Леановіч таргануўся (ў)перад быццам наткнуўся грудзьмі на нешта (ня,
не)бачнае і стаў.

Хіснуўся неяк дзіўна заводзячы руку (з,с) пісталетам і гледзячы на
Горава. А *пасля* страшэнна моцным узмахам рукі а(д,т)кінуў свой піста-
лет у балоціну.

Здавалася нейкая страшная сіла хіліла да з...млі яго (не,ня)чалавечы
моцнае цела. Ён змагаўся але яна паставіла яго на дрыжачыя калені і по-
тым шпурнула на траву сваёй магутнай рукой (*Паводле У. Караткевіча*).

ВАРЫЯНТ 2

...Зіма выдалася на дзіва халодная мяцелістая і снежная; нават у сака-
віку калі праходзіць пара вялікіх завірух моцных траскучых марозаў па-
валіў буйны сыпкі снег засыпаў закідаў дарогі. Прапалі набоістыя каляі-
ны якія выездзілі дасюль і снег тут, у лесе, асабліва стаў глыбокі мяккі.
Рабочыя правальваліся па пояс цягалі па снезе пілы вымакалі за дзень і
не маглі за ноч высушыцца. Часцей сталі бачыць худых ласёў: выгалад-
валіся і часта (з,с)даваліся л...жалі на жыватах цяжка саплі пускаючы
клубы пары. Знісіле(н,нн)ых ад голад... ласёў відаць па(д,т)пільноўвалі
рысі і скакалі проста на шыю. Вось і ўчора знайшлі хлопцы аб...едзе-
(н,нн)ага старога лася...

Генадзь а(д,т)чуўшы як мякка аселі колы так жа мякка апусцілася
машына зразумеў *што* з...ехаў са старой цвёрдай дарогі (ранішні яе след
замяло), – ён сполашна крутнуў (у)права баранку газануў але было позна:
цяжкі лесавоз раўнуў і ўгруз. Генадзь пагазаваў *пасля* пабаяўся *што* па-
садзіць газоўкаю колы зарыецца ў снег (з,с)бавіў газ і вылез (з,с) кабіны.
Адразу ўбачыў *што* прычэп нагужаны тоўстай выс(о,а)каствольнай
хвояй заваліўся на левы бок левае кола задняга маста было ледзь відаць
са снегу (*Паводле Г. Далідовіча*).

ВАРЫЯНТ 3

Даніла падаў знак – дружыннікі па(д,т)кінулі Усяслава на мяккае сяд-
ло; ён як трымаў на сагнутай левай руцэ свой бліскучы шлем (з,с) узоры-
стай насечкай так і не падымаў яго; чацвёрта юных навагародскіх дру-
жы(н,нн)ікаў – два (с)пераду і два (з)заду – паднялі і паняслі забітага кня-
жыча. За імі панурыста пакрочыла княжычава і яго, (У,у)сяславава,
варта.

З(пад) Гары цягнуліся і цягнуліся параненыя; здаровыя в...лі на
павадах альбо конна гналі перад сабой сваіх і чужых скакуноў – сталія
абабітыя ўжо ў сечах коні крочылі стомлена але паважліва а вась іхнія

маладыя відаць ашалелыя ад (ня,не)даўняга пабоішча крыкаў стогнаў і паху крыві суродзічы – найперш в...нгерскія і польскія выпешчаныя ды свавольныя жарэбчыкі – мітусіліся таўкліся адзін (з,с) адным ды (з,с) перапуду стрыглі раз за разам вушамі.

Князь Даніла седзячы на пазалочаным сядле ехаў на любімым арабскім белым скакуне *побач*. Было ўжо змрочна калі мінулі рыхлы ад тысяч конскіх ног жвірысты пляц а потым перамяшаны (з,с) з...млёй прыб...рэжны луг *што* сённяшняй раніцай быў яшчэ з...лёны ад травы. На пясчаным беразе дзе звычайна корпаюцца ў пяску дзеці Даніла запыніўся – ягоныя маладыя дружнынікі адразу ж па(д,т)беглі памаглі спешыцца яму і Усяславу. Грузнучы ботамі ў мяккім і сыпкім рачным пясчаніку яны пайшлі да броду; Даніла (з,с)няўшы шлем і перадаўшы яго дружныніку першы ступіў у ваду апаласнуў рукі твар валасы і шыю (*Паводле Г. Далідовіча*).

ВАРЫАНТ 4

Прайшла мінула пара красавання. Здаецца учора (с,з)халадалы перад дажджом вецер а(б,п)трос на жорсткі пясок вуліцы белыя крыльцы вішнёвых кветак. А(д,т)цвілі і пасівелі завязаўшы дробныя яблычкі ружавата(белыя) разложыстыя яблыні. А(б,п)сыпалі са сваіх парудзелых чачотак жаўтлявыя як проса бубачкі высокія рабіны. (З,С)гасла і (з,с)меркла каля частаколавых платоў ліловая яснасць бэзу *што* а(д,т)свечваў сярод поцемку ночы. Мінула пара дробнага жаўтлява(з...лёнага) лісця белых груш сярод сіняватага як асака жыта на полі – усё было цёмна(з...лёнае) сакаўное. Усё выгнала гонкія пасынкі падужэла падрасло а(б,п)цяжэла ра(з,с)былося ў сваім харакстве. Толькі сіратліва рэдкім во(д,т)светам сярод густых сц...мнелых кустоў чаромхі маладога алешніку б...леў куст каліны.

Густыя купы старых кляноў высокіх кучаравых ліп шапаткіх у доўгім вецці бярэзін хавалі ў сваім сыраватым зацішку у лёгкім халадку саламяныя з...л...наватыя ад падушак моху стрэхі гумнаў хл...воў ды хат. Каля плота пакалыхваўся дзікі кмен разросся выпусціў сваё шырокае лісце лопух густымі купкамі ўзяліся расці піжма і глухая канпелька. Пакалыхваў пухкімі чубатымі макаўкамі дз...мухавец жоўта(яснымі) махрыстымі кветачкамі зацвіў валаснік і зазвінеў ад пчол нізкі ліловы чабор. *Побач* густа забуяла крапіва якую склаўшы рукавіцу можна было нармаць свінням. Ужо гнуткай змяінай шыйкай выглядаў каля алешніку малады хмель. Пахла горкая лодзьма пры быстрой абм...лелай рэчцы (*Паводле В. Адамчыка*).

ВАРЫАНТ 5

Сёлетняя позняя восень павеяла ўжо волкасю снегу *што* апаў пад вечар (з,с) (шэра)сіняга неба. Ён быў мокры цяжкі са (снежна)ледзяной свежасцю і яшчэ не столькі ўбеляваў колькі рабіў шэрым здаецца увесь божы свет. Некалькі дзён пабыло змрочна сцюдзёна *пасля* неба паднялося выяснілася. Раніцамі і вечарамі холадна чырванелася пры з...млі затым раптам сцяў апёк мароз ад чаго адразу ж запунсавелася асака на паплавах і каля рэчкі а калі з...мля ўцвярдзелася ажно да гулу пасыпаўся сухі і шорсткі як дробныя белыя крупы снег. Зімовы вецер дурэючы лёгка пагнаў яго па полі па дварах нагортваючы парудзелыя ад асушэлага пяску на грудочках гурбачкі. А калі яшчэ праз колькі дзён людзі ўсталі і выйшлі на двор дык у іх аж зайшлася душа: з...мля была накрыта пуховай коўдраю пласты снегу л...жалі на стрэхах на кустах і слупах і ад белі проста а(д,т)бірала вочы. Гэта ўжо (ў)волю нацешыўся натрос пуху (з,с) доўгіх рукавоў свайго старога кажуха наравісты бог холад... Зюзя намагаючыся загнаць людзей у хаты птушак жывёлін – у дуплы норы будкі і хл...вы каб цяпер толькі яму цараваць ва ўсім свеце і са свавольствам а то і (з,с) лютасцю прычапіцца да выпадкова сустрэтай жывой душы, але дарма: (З,з)юзева буянства не толькі палохала але і вабіла – асабліва дз...цей, і змужала люд многіх птушак дбайна спраўляць свае заўсёдныя клопаты (*Паводле Г. Далідовіча*).

ПАРАДАК МАРФАЛАГІЧНАГА РАЗБОРУ ДЗЕЯСЛОВА

1. Пачатковая форма (інфінітыў).
2. Трыванне, зваротнасць, пераходнасць, стан, лад, час (калі ёсць), асоба (калі ёсць), лік(калі ёсць), род(калі ёсць), спражэнне.
3. Сінтаксічная функцыя ў сказе.

У з о р: *Лёгкі дымок празрыстым камячком вэлюма **паптыў** на ўзроўні яго вачэй (У. Караткевіч).*

Паптыў – дзеяслоў, пачатковая форма *паптыць*, закончанае трыванне, незваротны, непераходны, незалежны стан, абвесны лад, прошлы час, адзіночны лік, мужчынскі род, першае спражэнне, выказнік.

ПАРАДАК МАРФАЛАГІЧНАГА РАЗБОРУ ДЗЕЕПРЫМЕТНІКА

1. Пачатковая форма (назоўны склон адзіночнага ліку мужчынскага роду).
2. Граматычныя катэгорыі дзеяслова: стан, час, трыванне.
3. Граматычныя катэгорыі прыметніка: род, лік, склон.
4. Сінтаксічная функцыя ў сказе.

У з о р: *Знясіленых ад галаду ласёў, відаць, надпільноўвалі рысі і скакалі проста на шыю (Г. Далідовіч).*

Знясіленых [ласёў] – дзеепрыметнік, пачатковая форма *знясілены*, залежны стан, прошлы час, закончанае трыванне, множны лік, вінавальны склон, азначэнне.

ПАРАДАК МАРФАЛАГІЧНАГА РАЗБОРУ ДЗЕЕПРЫСЛОЎЯ

1. Зваротнасць, трыванне, пераходнасць.
2. Сінтаксічная функцыя ў сказе.

У з о р: *Князь Даніла, седзячы на пазалочаным сядле, ехаў на любімым арабскім белым скакуне побач (Г. Далідовіч).*

Седзячы – дзеепрыслоўе, незваротнае, незакончанае трыванне, незваротнае, акалічнасць.

ПАРАДАК МАРФАЛАГІЧНАГА РАЗБОРУ ПРЫСЛОЎЯ

1. Разрад паводле значэння.
2. Вытворнае/невыворнае (калі вытворнае, указаць, ад якога слова ўтворана).
3. Ступень параўнання (калі ёсць).
4. Форма суб'ектыўнай ацэнкі (калі ёсць).
5. Сінтаксічная функцыя ў сказе.

У з о р: *Часцей сталі бачыць худых ласёў: выгаладваліся і часта здаваліся, ляжалі на жыватах, цяжка сапці, пускаючы клубы пары (Г. Далідовіч).*

Часцей – прыслоўе, азначальнае (якаснае), утворана ад якаснага прыметніка, вышэйшая ступень параўнання, акалічнасць.

ПАРАДАК МАРФАЛАГІЧНАГА РАЗБОРУ ПРЫНАЗОЎНІКА

1. Разрад паводле значэння.
2. Выворны/невыворны (калі слова вытворнае, указаць, ад слова якой часціны мовы ўтворана).
3. Структурны разрад (просты/складаны).

У з о р: *Ужо гнуткай змяінай шыйкай выглядаў каця аляшніку малады хмель (В. Адамчык).*

Каця (алешніку) – прыназоўнік, прасторавы, невыворны, просты.

ПАРАДАК МАРФАЛАГІЧНАГА РАЗБОРУ ЗЛУЧНІКА

1. Разрад паводле значэння.
2. Выворны/невыворны (калі слова вытворнае, указаць, ад слова якой часціны мовы ўтворана).

3. Характарыстыка паводле саставу (просты/састаўны).

4. Характарыстыка паводле спосабу ўжывання (адзіночны, паўторны, парны).

У з о р: *Мокрыя травы пакідалі на ботах бледна-зялёныя сцяблінікі і пясціткі перастаялых кветак (У. Караткевіч).*

І – злучнік, злучальны (спалучальны), невытворны, просты, адзіночны.

ПАРАДАК МАРФАЛАГІЧНАГА РАЗБОРУ ЧАСЦІЦЫ

1. Разрад паводле значэння.

2. Вытворная/невытворная (калі слова вытворнае, указаць, ад якой часціны мовы ўтворана слова).

У з о р: *Рабочыя правальваліся па пояс, цягалі па снезе пілы, вымакалі за дзень і не маглі за ноч высушыцца (Г. Далідовіч).*

Не – часціца, мадальная (адмоўная), невытворная.

Асноўная літаратура

Беларуская граматыка. Ч.1. Мн., 1985.

Беларуская мова. Энцыклапедыя. Мн., 1994.

Граматыка беларускай мовы. Т.1. Мн., 1962.

Сямейка Л. І., Шкраба І. Р., Бадзевіч З. І. Курс беларускай мовы. Мн., 1996.

Шуба П. П. Сучасная беларуская мова. Марфалогія. Марфалогія. Мн., 1987.

Дадатковая літаратура

Лепешаў І. Я. Сучасная беларуская літаратурная мова : спрэчныя пытанні. Гродна, 2002.

Мацкевіч Ю. Ф. Марфалогія дзеяслова ў беларускай мове. Мн., 1959.

Шуба П. П. Дзеяслоў у беларускай мове. Мн., 1992.

Шуба П. П. Прыназоўнік у беларускай мове. Мн., 1971.

КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 7

ЗАДАННІ

І. СІНТАКСІС СЛОВАЗЛУЧЭННЯ

1. Сфармулюйце і запішыце тэму тэксту, магчымыя мікратэмы; прааналізуйце словазлучэнні ў тэксце.

План аналізу:

а) выпішыце падпарадкавальныя словазлучэнні, арганізаваныя па наступных спалучальныхных мадэлях:

Варыянт 1: $\text{Pron} + N_1^{\circ}; \text{Vf}_{3s}^{\circ} + N_2; \text{Adj} + N_1^{\circ}; \text{Part}^{\circ} + N_2; N_1^{\circ} + N_2; \text{Vf}_{3pl}^{\circ} + \text{Adv}; \text{Pron} + \text{Num}.$

Варыянт 2: Num + N^{*}₅; Vf^{*}_{3s} + Adv; V_{adv}^{*} + N₃; Adv + Adj^{*}; Part^{*} + N₅; Adv + Vf^{*}_{3s (neg)}; Adj^{*} + Adv.

Варыянт 3: Adv + Vf^{*}_{3pl}; Num^{*} + Num; N₁^{*} + N₂; Adv + Part^{*}; Vf^{*}_{3pl} + [13a] Pron; Vf^{*}_{3s} + N₅; Adv + Vf^{*}_{3pl}.

Варыянт 4: Vf^{*}_{3s} + Inf; V_{adv}^{*} + N₅; Adj + N₁^{*}; Praed^{*} + Inf; Pron + N₁; Adv + Vf^{*}_{3s}; Vf^{*}_{3s (neg)} + Inf.

Варыянт 5: Adv + Adv^{*}; N₁^{*} + N₂; Adv + Vf^{*}_{3s}; Vf^{*}_{3s} + N₅; Adv + Part^{*}; V_{adv}^{*} + Part^{*}; V_{adv}^{*} + Pron; V_{adv}^{*} + Adv.

Варыянт 6: Num^{*} + N₂; Adv + Vf^{*}_{3s}; Num + N₂^{*}; V_{adv}^{*} + Adv; N₃^{*} + Inf; Pron^{*} + Adj; V_{adv}^{*} + Inf.

Варыянт 7: Praed^{*} + Inf; Adj + N₁^{*}; Adv + Vf^{*}_{3pl}; Num + N₃^{*}; [13a] N₃ + Vf^{*}_{3s}; Vf^{*}_{3pl} + Inf; Vf^{*}_{3s} + Pron.

У в а г а! Індэксам (*) пазначаецца галоўнае слова ў схеме, а літарнымі сімваламі – кампаненты словазлучэння:

Adj – прыметнік;

Adv – прыслоўе;

Adv_{praed} – прэдыкатыўнае прыслоўе;

Con – звязка;

Inf – інфінітыў;

N_{1...6} – назоўнік у форме назоўнага (1) ... меснага (6) склonaў;

Neg – адмаўленне;

Num – лічэбнік;

Part – дзеепрыметнік;

Praed – прэдыкатыў;

Pron – займеннік;

V_{adv} – дзеепрыслоўе;

Vf_{3s/3pl} – дзеяслоў у форме 3 асобы адзіночнага (s) ці множнага (pl) ліку.

б) ахарактарызуйце іх паводле:

- колькаснага складу (*простae ці складанаe*);
- самастойнасці/несамастойнасці функцыянавання ў выказванні (*свабоднаe ці несвабоднаe*);
- спосабу выражэння галоўнага кампанента (*назоўнікавыя, прыметнікавыя, лічэбнікавыя, займеннікавыя, дзеяслоўныя, прыслоўныя*);
- граматычнага значэння, ці адлюстравання семантыка-сінтаксічных адносін (*суб'ектныя, аб'ектныя, азначальныя, акалічнасныя, камплетыўныя, кантамінаваныя, ці змешаны тып адносін*);
- сінтаксічнай сувязі (*дапасаванне {поўнаe/няпоўнаe}, кіраванне {моцнаe/слабаe}, прымыканне {уласнаe/іменнаe}*), яе характару (*абавязковая/неабавязковая, прадказальная/непрадказальная*), функцый і сродкаў рэалізацыі;
- ступені прадуктыўнасці, частотнасці ўжывання.

в) Адзначце выпадкі спецыфічнай арганізацыі словазлучэнняў у тэк-
сце ў параўнанні з адпаведнымі канструкцыямі ў рускай мове. Пры іх ад-
сутнасці прывядзіце ўласныя прыклады (5–7 адзінак), зрабіўшы неаб-
ходныя тлумачэнні.

У з о р: *На наш погляд, менавіта жыццё ў адпаведнасці з трыма Бо-
жымі цютамі – Вера, Надзея, Любоў, якія і з’яўляюцца крыніцамі ап-
тымізму, можа выраставаць наш шматпакутны народ ад няўхільнага
выраджэння падчас паўсюднага хаосу і неўладкаванасці.* (Г. Дубянецкі)

а) $N_1 + N_2$: крыніца аптымізму: ...

б)

- простае;
- свабоднае;
- іменнае (назоўнікавае);
- ясна-азначальныя адносіны;
- моцнае кіраванне: абавязковая прадказальная сувязь, прызначаная для ад-
люстравання сэнсавых адносін паміж прадметам з пераносным (метафарычным) зна-
чэннем і абстрактным паняццем; рэалізуецца пры дапамозе канчатка;
- прадуктыўная мадэль, частотны тып словазлучэння;

в) *пераймаць голас* [бацькоў] *падраджаць голасу* [родителей]; несупадзенне за-
лежных кампанентаў у склонавых формах (вінавальны склон у беларускай мове і
давальны склон у рускай мове).

II. СІНТАКСІС ПРОСТАГА СКАЗА

2. Выпішыце з тэксту словаформы (5 адзінак), якія рэалізуюць сін-
таксічную пазіцыю дзейніка: называюць *прадмет маўлення* ў паказванні і
тэксце. Канкрэтызуйце пазіцыю (*асоба чалавека, прадмет, адцягнанае*
паняцце, апрадмечанае дзеянне і інш.), форму і спосаб яе выражэння:
укажыце структурную разнавіднасць дзейніка, магчымае дадатковае ад-
ценне значэння і яго месца ў камунікацыйнай структуры выказвання.

Ахарактарызуйце функцыянальнае прызначэнне дзейнікаў у тэксце.

У з о р: *На таку стаіць лён у тухах. А над ім блішчыць на сонцы вялікая сетка
паўціння. З-над страхі на лён павук працягнуў аснову, на якой ужо трымаецца ўся
сетка, усподзе прымацаваная да тэлу. Сетка – як тая зорка касатая. А ў асяродку
сам майстар – пузаты, пярэсты павук. До яго ва ўсе бакі, як косы ад зоркі, разы-
ходзяцца ніткі паўціння, пераплеценныя што чужь бок б’ольшымі кругамі. Мігаціць
смяецца вясяце сонца, рыжаватым золатам іграюць галоўкі і каціцы тэлу, сетка
мяняецца колерамі вясяці, кожная нітачка асобна.* (Я. Брыль).

Лён [стаіць] – прадмет з канкрэтным рэчывым значэннем, выражаны назоўнікам
у форме назоўнага склона адзіночнага ліку, марфалагізаваны член сказа, просты, ук-
лючаецца ў склад рэматычнай часткі (*таоваротны парадак слоў*).

Названая дзейнікі ствараюць рэматычнае адліства тэксту і выступаюць адным
са сродкаў сувязі ў ім: *лён – галоўкі і каціцы* [лёну], *сетка – сетка – сетка*
[паўціння]; *павук – сам майстар, ніткі – нітачка* [паўціння].

3. Выпішыце з тэксту словаформы (5 адзінак), якія з’яўляюцца прэ-

дыкатыўнай адзнакай *прадмета маўлення*, і ахарактарызуе іх па наступнай схеме: структурна-граматычны тып выказніка, форма і спосаб выражэння, сэнсавы змест выказніка (*дзеянне, стан, існаванне, уласцівасць, прыналежнасць, колькасць і інш.*), магчымае дадатковае адценне значэння, месца ў камунікацыйнай структуры выказвання.

Адзначце функцыянальнае прызначэнне выказнікаў у тэксце і яго функцыянальна-сэнсавы тып (*апісанне, апавяданне, разважанне*).

У з о р: *Майскае сонца высока **стаяла** ў ясным небе, **кідала** на зямлю спаты гарачых праменняў і **залівала** астыляючым бляскам увесь свет. Над галавою **сінеў** кавалачак неба, каменныя сцены высокіх гарадскіх дамоў **закрывалі** ад вачэй усю шыр і глыб белага свету. Светлая хмарка, як ціхая думка ічасця, ціха і спакойна **плыла** ў небе і **зараз жа хавалася** ад людзей за высокімі каменнымі дамамі* (Якуб Колас).

[сонца] ***стаяла, кідала і залівала*** – простыя дзеяслоўныя выказнікі, выражаныя асабовымі дзеясловамі ў форме прошлага часу незакончанага трывання абвяснага ладу, марфалагізаваныя члены сказа, павядаляюць аб дзеянні канкрэтнага прадмета, уключаны ў склад рэматычнай часткі выказвання.

Асноўнае функцыянальнае прызначэнне выказнікаў у тэксце – размяшчэнне і адлюстраванне падзей у адным часавым плане, стварэнне статычнай карціны вясновай раніцы ў горадзе. Таму функцыянальна-сэнсавы тып тэксту можна вызначыць як *апісанне*. Адначасова выказнікі выступаюць сродкам сувязі паміж выказваннямі, а значыць граматычным сродкам арганізацыі тэксту.

4. Выпішыце з тэксту словаформы, якія рэалізуюць сінтаксічныя пазіцыі:

а) прыметы прадмета, асобы (*3 адзінкі*);

б) прадмета, асобы, з’явы, у дачыненні да якіх ажыццяўляецца дзеянне або прымета (*3 адзінкі*);

в) характару дзеяння, абставіны, пры якіх адбываецца дзеянне, праяўляецца прымета, існуе з’ява (*5 адзінак*).

Ахарактарызуе іх па наступнай схеме: класіфікацыйны сінтаксічны від, форма і спосаб выражэння, функцыі ў выказванні і тэксце, месца ў камунікацыйнай структуры выказвання. Укажыце магчымыя выпадкі выкарыстання ў тэксце дадзеных членаў сказа, якія знаходзяцца па-за межамі традыцыйнай класіфікацыі. Удакладніце іх спецыфіку.

У з о р: *На балюце **наабтал сенажаці** – **бярэзнік**. **Белы**, як аблеплены снегам. **Далёка над ім** – **вострыя** **цёмныя** **верхі елак** – **гэта ў Літвіках**. **У бярэзніку растуць і маляы сасонкі**, **дробныя прыземістыя**, **з вярхамі**, як **парасончыкі**. – **што кроп у агародзе** (І.Пташнік).*

а) вострыя цёмныя верхі [елак]: дапасаваныя неаднародныя азначэнні, выражаныя якаснымі прыметнікамі, марфалагізаваныя, у сказе выконваюць функцыю прыслоўнага пашыральніка структурнай асновы, тэкставая функцыя адсутнічае, суадносіцца з рэматычнай часткай актуальнага членяння:

б) [стаїць, віднесєнця, раскінуєся, ...] над **ім**: укоснає дапаўненне, выражае прыназоўнікава-назоўніковым спалучэннем, марфалагізаванае, у сказе выконвае функцыю прыслоўнага пашыральніка дзеяслова-выказніка, а ў гэцце – лексіка-граматычнага сродка сувязі паміж выказваннямі: *бярэзік – над ім* – у *бярэзіку*; з’яўляецца кампанентам граматычнай часткі камунікацыйнай структуры выказвання;

в) у *бярэзіку* растуць: акалічнасць месца, выражае прыназоўнікава-назоўніковым спалучэннем, немарфалагізаваная, у сказе выконвае функцыю прыслоўнага пашыральніка дзеяслова-выказніка, а ў гэцце – лексічнага сродка сувязі паміж выказваннямі: *бярэзік – у бярэзіку*; суадносіцца з граматычнай часткай актуальнага члянення выказвання.

У гэцце сустракаюцца немарфалагізаваныя члены сказа з сінкрэтычнай семантыкай, якія адначасова рэалізуюць некалькі сінтаксічных пазіцый:

[сасонкі] з *верхамі* – атрыбутыўна-аб’ектныя адносіны (да таго ж гэтая словаформа ў адасобленай пазіцыі характарызуеца паслабленай сувяззю з азначаемым назоўнікам *сасонкі*); [кроп] у *агародзе* – азначальна-акалічнасныя адносіны.

Вынесеныя ў абсалютны пачатак акалічнасныя словаформы *на балотце пацэпал сенажці* можна кваліфікаваць як *дэгрэманты месца і спосабу дзеяння*, якія характарызуюцца прыасноўнай, паслабленай граматычнай сувяззю “свабоднага далучэння” (В. П. Малашчанка) з граматычнай асновай выказвання ў цэлым. Гэта адрознівае іх ад звычайных дадanych членаў сказа з прыслоўнай падпарадкавальнай сувяззю і пашырае тэкставыя кампазіцыйна-сінтаксічныя функцыі – адзінага часавага фону і сродка сувязі выказвання ў гэцце.

5. Зрабіце поўны сінтаксічны аналіз выдзеленага ў гэцце сказа. Назавіце сродкі тэкставай сувязі ў ім.

У з о р: *У архаічнай свядомасці кожнае жытло надавала свету прасторавы сэнс, аддзяляла чалавека ад космаса. У доме як бы суіснавалі чалавек і Сусвет, унутранае і вонкавае, таму станавіліся магчымымі перакадзіроўкі паміж часткамі чалавечага цела, элементамі космаса і дэталямі хаты. <...> Сам Сусвет асэнсоўваўся на пэўным этапе як велізарны дом з належнымі яму атрыбутамі: цэнтрам, які часцей уяўляўся ў выглядзе Сусветнага дрэва, небам-столю і г. д. (Т. Валодзіна).*

У архаічнай свядомасці кожнае жытло надавала свету прасторавы сэнс, аддзяляла чалавека ад космаса.

Сказ просты, граматычная аснова *жытло надавала, аддзяляла* рэалізуе структурную схему $N_1 + V_r$, апавядальны, няклічны, двухсастаўны, развіты, поўны, ускладнены аднароднымі выказнікамі, якія звязаны сэнсавай сувяззю і пры дапамозе інтанацыі. На пісьме такі характар сувязі аформлены адпаведным знакам прыпынку – коскай.

Жытло [надавала, аддзяляла] – галоўны член сказа, рэалізуе сінтаксічную пазіцыю прадмета маўлення (метафарызаванага суб’екта, утваральніка дзеяння) – простага дзейніка: выражаны назоўнікам у форме назоўнага склону адзіночнага ліку; марфалагізаваны, суадносіцца з граматычнай часткай актуальнага члянення выказвання.

[*Жытло*] *надавала* – галоўны член сказа, рэалізуе сінтаксічную пазіцыю зместу, ці прэдыкатыўнай прыметы прадмета маўлення (паведамленне аб дзеянні метафарызаванага суб’екта). – простага дзеяслоўнага выказніка: выражаны асабовым дзеясловам у форме 3-й асобы, адзіночнага ліку, прошлага часу, незакончанага тварэння.

абвеснага ладу; марфалагізаваны член сказа, суадносіцца з рэматычнай часткай актуальнага членяння выказвання.

[Жытло] *аддзя.я.ла* – галоўны член сказа, рэалізуе сінтаксічную пазіцыю зместу, ці прэдыкатыўнай прыметы прадмета маўлення (наведанае дзеянне аб дзеянні метафарызаванага суб'екта). – простага дзеяслова выказніка; выражаны асабовым дзеясловам у форме 3-й асобы, адзіночнага ліку, прошлага часу, незакончанага гравання, абвеснага ладу; марфалагізаваны член сказа, суадносіцца з рэматычнай часткай актуальнага членяння выказвання.

[Жытло] *кожнае* – даданы член сказа, рэалізуе сінтаксічную пазіцыю непрэдыкатыўнай прыметы прадмета маўлення – дапасаванага значэння; выражана азначальным займеннікам, які дапасуецца да азначаемага слова ў формах ніякага роду, адзіночнага ліку, назоўнага склону; немарфалагізаваны член сказа, суадносіцца з тэматычнай часткай актуальнага членяння выказвання.

[У] *свядомасці* [надавала] – даданы член сказа, рэалізуе сінтаксічную пазіцыю абстаўцін, пры якіх адбываецца дзеянне (месца яго рэалізацыі). – акалічнасці месца; выражана прыназоўнікава-назоўніковым спалучэннем; немарфалагізаваны член сказа, суадносіцца з тэматычнай часткай актуальнага членяння выказвання.

[У] *архаічнай* [свядомасці] – даданы член сказа, рэалізуе сінтаксічную пазіцыю непрэдыкатыўнай прыметы – дапасаванага значэння; выражана поўным якасным прыметнікам, які дапасуецца да азначаемага слова ў формах жаночага роду, адзіночнага ліку, меснага склону; марфалагізаваны член сказа, суадносіцца з тэматычнай часткай актуальнага членяння выказвання.

[Надавала] *свету* – даданы член сказа, рэалізуе сінтаксічную пазіцыю прадмета, у дачыненні да якога ажыццяўляецца дзеянне. – ускоснага дапаўнення; выражана назоўнікам у форме давальнага склону адзіночнага ліку; марфалагізаваны член сказа, суадносіцца з рэматычнай часткай актуальнага членяння выказвання.

[Надавала] *сэнс* – даданы член сказа, рэалізуе сінтаксічную пазіцыю прадмета, у дачыненні да якога ажыццяўляецца дзеянне. – прамога дапаўнення; выражана назоўнікам у форме вінавальнага склону адзіночнага ліку; марфалагізаваны член сказа, суадносіцца з рэматычнай часткай актуальнага членяння выказвання.

Прасторавы [сэнс] – даданы член сказа, рэалізуе сінтаксічную пазіцыю непрэдыкатыўнай прыметы – дапасаванага значэння; выражана поўным прыметнікам, які дапасуецца да азначаемага слова ў формах мужчынскага роду, адзіночнага ліку, вінавальнага склону; марфалагізаваны член сказа, суадносіцца з рэматычнай часткай актуальнага членяння выказвання.

[Аддзяляла] *чалавека* – даданы член сказа, рэалізуе сінтаксічную пазіцыю прадмета, у дачыненні да якога ажыццяўляецца дзеянне. – прамога дапаўнення; выражана назоўнікам у форме вінавальнага склону адзіночнага ліку; марфалагізаваны член сказа, суадносіцца з рэматычнай часткай актуальнага членяння выказвання.

[Аддзяляла ад] *космаса* – даданы член сказа, рэалізуе сінтаксічную пазіцыю прадмета, у дачыненні да якога ажыццяўляецца дзеянне. – ускоснага дапаўнення; выражана назоўнікам у форме роднага склону адзіночнага ліку; марфалагізаваны член сказа, суадносіцца з рэматычнай часткай актуальнага членяння выказвання.

Сказ з'яўляецца стрыжнёвым у арганізацыі тэксту; астатнія выказванні раскрываюць і пашыраюць змест “прапанаванай” ім тэмы. Акалічнасць месца ў *свядомасці* вы-

ступае лексіка-семантычным сродкам арганізацыі тэксту, прасгаварным фонам яго разгортвання. Словаформы *жытло, сэнс, чалавека, ад космаса* з'яўляюцца ўласна-лексічнымі сродкамі сувязі выказванняў у тэксце. Гэтая сувязь рэалізуецца праз сінанімічныя замены, паўторы, выкарыстанне слоў з агульнай семай: *жытло – у доме – хата – дом; сэнс – асэнсоўваўся, чалавека – чалавек – часткамі чалавечага цела; ад космаса – сусвет – космасу – (Сусветнага дрэва, небам-столю).*

III. АДНАСАСТАЎНЫЯ СКАЗЫ

6. Сфармулюйце асноўную думку тэксту і, узяўшы яе за аснову, напішыце сачыненне-мініяцюру, максімальна выкарыстоўваючы ўсе разнавіднасці аднасастаўных сказаў. Падкрэсліце граматычную аснову ў кожным выказванні і пазначце зверху класіфікацыйны тып аднасастаўнага сказа.

Укажыце сродкі сувязі ў тэксце. Раствлумачце магчымыя несупадзенні ў функцыянальна-сінсавай арганізацыі зыходнага і “вытворнага” тэкстаў.

IV. СІНТАКСІС ПРОСТАГА ЎСКЛАДНЕНАГА СКАЗА

7. Знайдзіце ў тэксце стрыжнёвы сказ ці прапануйце свой, сфармулюваўшы асноўную думку тэксту, і запішыце з ім усе варыянты ўскладнення (*аднароднасць, адасабленне – паўпрэдыкатыўнае і ўдакладняльна-паясняльнае, – параўнальныя звароты, зваротак, пабочныя канструкцыі, устаўныя канструкцыі*). Назавіце кампаненты ўскладнення, пазначце сінтаксічную сувязь, пры дапамозе якой яны ўключаюцца ў выказванне, і іх сінтаксічную пазіцыю.

У з о р: Адным з найбольш цікавых феноменаў традыцыйнай культуры беларусаў з'яўляецца ручнік. Ён – адвечны спадарожнік чалавека. Калі пагадзіцца з думкай французскага акадэміка А. Айванхавы, што літаральна кожны крок свядомага чалавека – гэта мікракосм, то можна без перабольшання сцвярджаць, што ручнік цесна звязаны з жыццём чалавека ад моманту яго нараджэння і да моманту пераходу ў іншае, касмічнае, жыццё, а таксама штодзень з ранку і да вечара. На тонка браны ручнік прымала бабка-навітуха новую жывую істоту. На спецыяльна вытанчаным ручніку стаялі маладыя падчас шлюбавін у храме. На тых самых ручніках выносілі з хаты, неслі да могілак і апускалі ў магіду труну з нябожчыкам. Ціха і павольна плыў гэты драўляны саркафаг (старажытны прывобраз касмічнага карабля) на руках суродзічаў, якія асцярожна, з вялікай павагай “перадавалі” яго ў рукі волатай-багоў. Гэты ж накідаў падзяля тварэнне іх рук – труну і цела, і з сабой забіралі тварэнне боскае – душу (Я. Крук).

Адным з найбольш цікавых феноменаў традыцыйнай культуры, жыцця беларусаў з'яўляецца ручнік.

Феноменаў культуры, жыцця – аднародныя члены сказа, уключаны ў выказванне пры дапамозе паратаксічнай бяззлучнікавай сувязі, рэалізуюць атрыбутыўна-аб'ектную сінкрэтычную сінтаксічную пазіцыю (азначальных дапаўненняў), утвараюць адкрыты рад са спалучальнымі адносінамі.

У. ПУНКТУАЦЫЯ Ў ПРОСТЫМ СКАЗЕ

8. Выпішыце з тэксту сінтаксічныя канструкцыі, у якіх, на вашу думку, адсутнічае неабходнае пунктуацыйнае афармленне. Зрабіце аналіз гэтых сказаў па наступнай схеме: пастаўце патрэбныя знакі прыпынку, пранумаруйце іх (сіметрычна-парныя і дублетна-парныя нумаруюцца аднолькавай парадкавай лічбай); растлумачце пунктуацыйныя пазіцыі, характарызуючы знакі прыпынку паводле іх функцыі (*ініцыяльны, унутрысказавы ці фінальны*), значэння (*выдзяляльны ці раздзяляльны*), ужывання (*адзіночны, паўторны ці парны*), характару выкарыстання.

У з о р: *Ціха, лагодна патрусілася з неба. Потым завіхрылася маладым, жвавым каргодам. У озівосных, адчайных скоках замітусілася, быццам хацела падражніцца, пашкумаціць трохі счарнейшую старую зямлю.*

І ўрэшце ўзялася цяжка пухка пластом ваты захінула сціснула ў мякка-ўпартых абнімках.

Бель... Першая бель – прывітанне доўгачаканай гасцінці-зімы...

Весела, радасна патыкаць першы снег! (М. Зарэцкі).

І ўрэшце ўзялася – (1) цяжка, (2) пухка, (3) пластом ваты; (4) захінула, (5) сціснула ў мякка-ўпартых абнімках. Працажнік (1) – унутрысказавы, выдзяляльны, адзіночны, факультатыўны пунктуацыйны знак – афармляе сінтаксічную пазіцыю адасобленых акалічнасцей з удакладняльна-паясняльным характарам. Коскі (2), (3) – унутрысказавыя, раздзяляльныя, паўторныя, нарматыўныя знакі прыпынку – афармляюць сінтаксічную пазіцыю аднародных акалічнасцей спосабу дзеяння. Кропка з коскай (4) – унутрысказавы, раздзяляльна-выдзяляльны, адзіночны, факультатыўны пунктуацыйны знак – афармляе дзве сінтаксічныя пазіцыі: адасобленых акалічнасцей і аднародных выказнікаў. Коска (5) – унутрысказавы, раздзяляльны, паўторны, нарматыўны знак прыпынку – афармляе сінтаксічную пазіцыю аднародных выказнікаў.

ТЭКСТЫ

ВАРЫАНТ 1

Вясновая Беларусь разгортвалася над крыламі самалёта. Абмытая сонечным святлом абвееная лёгкім цёплым ветрам асвежаная сінім дажджом яна была такая прыгожая прасторная сакавіта-зялёная. Залатыя кропелькі азёраў блішчалі ў цёмным аксаміце лугоў. Лясы плылі шчаціністымі квадратамі, трохкутнікамі, кругамі. Акіяны лясоў шумелі ўнізе, і хоць сюды, на нябесную верхатуру, не далятаў іхні шум, варта было заплюшчыць вочы, як пачыналі спяваць белыя бярозавыя гаі, гудзелі сасновыя бары, трыожна ракаталі цёмныя вільготныя пушчы. А колькі рэчак, ручаёў і ручайкоў струменілася ўнізе! Яны пранізвалі апляталі ўсю зямлю як сярэбраная павуціна. *Высокі самалёт адлюстроўваўся ў іхніх спакойных глыбінях залатой зіхоткай кропляй.*

Народ жыў працаваў смяяўся спяваў свае песні гушкаў дзяцей. Галасы цымбалаў і скрыпак былі рассыпаны па сонечнай зямлі. Як жа можна

не любіць гэты народ, гэту зямлю? Гэты народ стараліся не заўважаць, а ён рукамі і розумам свайго вялікага сына Скарыны стварыў чудоўныя кнігі. Гэты народ папракалі ў забітасці, у цямноце, а ён толькі смяяўся, бо верыў у свае сілы, у сваіх сыноў і дачок. Ён ніколі не здраджваў сябрам. Ён смела змагаўся з ворагамі. Ён кожнае чацвёртае сваё дзіця аддаў на алтар нашай святой перамогі над фашысцкім зверам. Ён чэсна здабываў свой хлеб.

Павел Моніч ляцеў над вясновай зямлёй, і сэрца замірала ад хвалявання, і ў душы нараджалася нешта высокае, нешта пякучае. Ці то вершы, ці то слёзы... (Л. Дайнека).

ВАРЫЯНТ 2

Пры ўваходзе ў лес дарога раздвойвалася, разбегалася на дзве дарогі. Адна вузкая калёсная спадала ў лагчыну і прабіралася нізам праз кусты як бы апаясваючы сабой нешырокі чысты лужок. Другая была больш кружная, байчэйшая і ішла верхам па сасновым бары. Карані спрэс павыпіналіся з зямлі цэлымі вузламі, абабітыя, абадраныя – на іх усюды выступіла, пазападала пяском і аж запяклася на сонцы смала. Была тут яшчэ і сцяжынка ледзь прыкметная усланая сасновымі іголкамі і калючымі бы вожыкі шышкамі. *Яна праставала цераз лужок і далей па лесе ўжо віяла між дзвюх дарог, то аддаляючыся, то набліжаючыся ад адной да другой.* Юля збочыла на гэтую сцяжынку.

Лужок быў нядаўна скошаны, яшчэ нават не адрасла атава. Скрозь толькі тырчала густою шчоткаю вострая пакоша. Сухая, жоўтая на пракосах і зялёная, ядраная там, дзе ляжалі рады. Відаць, той, хто тут касіў, добра ведаў, што пакідаць сена ля дарогі нельга, – кожны, хто будзе сюдою ехаць, ускубе ці каню, ці сабе пад бок, каб не мулка было трэсціся на голых драбінах, і перавёз яго дахаты, бо ні стажка, ні коп нідзе паблізу не было відаць. Трава ўсюды была скошана чыста, роўна, нават паабкошвана была дарога. Толькі ў адным месцы рыжэла перасохлымі сцяблямі невялічкая лапінка – драбнютка пабліскавалі мяцёлкі божых слёзак, званіў сухімі галоўкамі званец, цвіў лапавусік. Калі Юля наблізілася да гэтай латкі, здагадалася, чаму яе не выкасіў невядомы касец: у траве лапушыўся ядраны сунічнік...

Ягады паспелі ўжо і пазіралі на Юлю засмяглымі чырвонымі вочкамі ледзь не з-пад кожнага лістка. Але іх усе міналі, ніхто не браў – побач была дарога, і ягады запыліліся...

Юля таксама не нагнулася, не сарвала ні адной. Толькі здзівілася: “Глядзі ты, суніцы... А ў мястэчку ніхто і не ведае, што яны паспелі ўжо. А хоць і ведае, усё роўна не пойдзе ў лес па ягады... Вайна!..” (Б. Сачанка).

ВАРЫЯНТ 3

У блакітнай высі навольна плылі невялікія бела-ружовыя аблачынкі. Ціха і аднастайна шумелі на ветры вершаліны высокіх медначырвоных сосен. Час ад часу з возера даносіліся гучныя стрэлы, але яны не палохалі Янку. На возеры пладзілася многа качак, а сёння якраз першы дзень, як адкрылася на іх паляванне.

Янка звярнуў са сцяжынкі і апынуўся на вузкай і доўгай палянцы, зрэдку парослай маладзенькімі бярозкамі і тонкімі высокімі арабінкамі, на якіх ужо вісела ярка-ружовыя гронкі ягад. Адсюль да возера заставаўся не болей кіламетра.

На палянцы з кошыкам у руках збірала грыбы высокая жанчына. На галаве ў яе была завязана жоўтая, у гарошак, касынка. Стройныя і дужыя як у спартсменкі ногі абцягвалі аж трашчалі на ёй вузкія паласатыя штаны. Жанчына прыгнулася падняла з травы грыб пакруціла яго ў руках і адкінула ўбок. Ударыла па нечым нагой і пайшла далей.

Янку аж скаланула, калі ён падняў з зямлі польскі грыб. Два другія вяляліся на траве са зломанымі ножкамі.

“Ну, і грыбнікі пайшлі ў апошні час, – падумаў ён. – Не грыбнікі, а дзікуны нейкія. Вырвуць з каранем сямейку лісічак, а потым яшчэ, як дзікі, так раскапаюць грыбніцу, што лісічкі тыя і праз дзесяць гадоў на гэтым месцы не вырастуць. Топчуць і збіваюць нагамі мухаморы, а не ведаюць таго, што мухамор з’яўляецца ўрачом і лясным санітарам. Гэты грыб лечыць многіх звяроў і птушак, удзельнічае ў стварэнні здаровай глебы, а грыбніцы мухамора дапамагаюць дрэвам спажыць з глебы многія мінеральныя солі. А як прыйдзе пара арэхаў, то хоць начуй у лесе. Зглумяць, збэрсваюць увесь ляшчыннік, што аж сэрца ад жалю заходзіцца. Сустрадаюцца і такія разумнікі, якія самую багатую на арэхі ляшчыну пілоў зразаюць. Гэта ж да чаго дапетрыць. Нелюдзі, ды і годзе. Дзе яны такія нарадзіліся і як іх толькі зямля носіць? Няўжо яны без пачуццяў, а замест сэрца – камень у грудзях. Нябось на сваёй дачы былінку бокам абдыдуць, а машыну, бы карова языком цялё, так выліжуць, што як люстра зіхаціць. Гэта ж сваё, не чужое...”

Янка яшчэ доўга стаяў з грыбам у руках а потым прыспешыў крок і параўняўся з незнаёмкай.

– Галубка, глянь, што ты робіш... Гэта ж польскі грыб... Не атрутныя які, а ядомыя, не горшы за баравік. Яго можна і саліць, і марынаваць, і свежым спажываць... (Я. Галубовіч).

ВАРЫЯНТ 4

Жывучы летам у лесе, я люблю наглядаць мурашак, як яны снуюць ад

свайго високага шматнаварховага дому ў розныя бакі.

Бягуць, спяшаюцца. Кожная мае свой клопат. Адна цягне сухую травінку, другая – сасновую іголку, трэцяя знайшла нежывога блакітнага жука, прыпынілася і задумалася: што гэта за стварэнне: мамант, слон, на-сарог сярод нас, мурашак? Трэба паклікаць сябровак. Збягаецца вялікі натоўп. Яны аглядаюць жука потым прабуюць скрануць з месца – цяжкі. Сяброўкі разбягаюцца. Але ніводная не забылася, куды бегла.

Рух у іх як і ў нас у людзей мае свой парадак. На кожнай дарозе, якая ідзе ад мурашніка, яны трымаюцца свайго кірунку: адны з дому, другія – дадому. Размінаючыся на хаду, бывае, прыпыняцца, каб павітацца, спытаць пра здароўе або кінучь слова пра добрае надвор'е, і бягуць па сваім гасцінцы далей.

Адзін такі мураўіны гасцінец перасякаў высыпаную жвірам дарожку, па якой я вяртаўся са сталавай. Пасля сьнедання я выйшаў з цукеркай. дастаў яе з абгорткі, узяў у рот і не заўважыў, як паперку кінуў на дарогу. І адразу ж спахапіўся: “Нядобра, – падумаў я, – калі кожны, хто выйдзе са сталавай, зробіць гэтак, як я: закідаем смеццем усю дарогу”. Я хацеў падняць паперку, нагнуўся і ўбачыў, што яна, як вялікая грэбля, перагарадзіла мураўіны шлях, нечакана прыпыніўшы ўвесь рух.

Першы, хто рапнёўся перабегчы грэблю, быў самы малы, але, відаць, і самы смелы муравейчык. Ён спыніўся паварушыў вусікамі пакруціў галавою і адважна ўлез на памост. Прыемны пах, які яшчэ здалёк прывабіў муравейчыка, быў такі густы і смачны, што ў яго замарачылася галава. Храбры разведчык не ўтрымаўся і лізнуў паперку.

Эге! Яна не толькі пахла, гэтая паперка. Яна была такая салодкая, што муравейчык забыўся пра ўсё на свеце. Ён ужо не мог адарвацца ад свайго, такога неспадзяванага, шчасця.

Мураўёў, як і людзей, заўсёды вабіць дзіва. Зацікавіўся адзін – зацікавіліся ўсе. Спыніліся тыя, што беглі з дому, спыніліся і тыя, што спяшаліся дадому. У адну хвіліну спусцеў мураўіны гасцінец. Усе былі тут.

Як на якой плошчы сабраліся яны на цукерачнай паперыне. Неўзабаве іх было столькі, што ўціснуцца сюды ніхто б іншы не змог. У гэтым стоўпішчы не заставалася ўжо ніякай прадухі. Чорны клубок, у якім спляліся прагнасць і злосць, варушыўся, як безразважная, сляпая істота.

Болей я не мог вытрымаць. Разумныя вы стварэнні, ці мы памыляемся, калі дзівімся вашай працавітасці і стараннасці?

Я схапіў кіёк падчапіў мурашыны клубок стаў падкідаць яго ў паветры потым страсаць іх адну за другой з паперкі.

Асавелыя, ачмурзлыя, яны адразу не маглі апрытомнець. Толькі праз хвіліну-дзве сталі выбірацца на свой гасцінец. Кожная спакваля ўспамі-

нала, куды, у які бок яна бегла, з якім клопатам, і, успомніўшы, выпраўлялася ў дарогу.

Замарачэнне скончылася. Пачыналася жыццё (В. Вітка).

ВАРЫЯНТ 5

Ён сядзеў за партай і глядзеў у акно. За шклом было відаць, як трымцела пад ветрам галінка вішні, тонкая і голая. Яшчэ нядаўна на ёй ляжаў снег, белы, пушысты, з тонкім лёдам зверху, і Віталь здзіўляўся тады, што снег не падае, а трымаецца. Або апранецца ноччу ўсё дрэва ў іней, кожная самая тоненькая галінка ну быццам бы абмакнецца ў белую фарбу. І такое прыгожае дрэва, такое далікатнае адразу зробіцца, нібы хто карункі на яго накідаў.

Цяпер галінка пасвятлела, стала гнуткая, значыць, пацяклі ў ёй жывыя сокі, і хутка яна ўпрыгожыцца зялёнымі лісточкамі. Раптам над ёй паказалася цёмная птушка. Віталь насцярожыўся: сядзе ці не? Широка распасцёртыя і высока ўзнятыя крылы трымцелі, як толькі што галінка пад ветрам. Птушка на імгненне замерла ў палёце, потым апусціла лапкі, нібы самалёт шасі, учапілася за галінку і толькі тады склала крылы.

Галінка загойдалася, і птушка разам з ёю. Віталь выхапіў з кішэні блакнот і пачаў маляваць, як садзіцца птушка. Толькі маляваў ён не птушку а незвычайны самалёт. Потым, быццам успомніўшы нешта, нават прыўзняўся за партай, каб лепей разгледзець. Няўжо шпак?

– Віталік, ты зноў не слухаеш? Ві–та–лік!

Голас настаўніцы даляцеў да яго, нібы яна клікала здалёк, са школьнага калідора або нават з вуліцы.

– Ганна Іванаўна! Шпакі прыляцелі!

І сам не пазнаў свайго голасу такога звонкага і радаснага.

У класе стала шумна, усе паўскоквалі са сваіх месц, павыцягвалі шыі, каб убачыць першага вестуна вясны. Але шпака ўжо не было. *Толькі галінка тонкая і гладкая як дубец крыху пагойдаўшыся па-ранейшаму самотна глядзела ў акно.*

Віталю зноў стала сумна. І яшчэ ён злаваўся на сябе, што правароніў, не ўбачыў, як шпак узляцеў.

Настаўніца сукаціла клас глянуўшы на Віталю з дакорам. “Зараз выганіць”, – падумаў ён. Але яна працягвала ўрок. “Значыць, сама ўзрадавалася шпаку”, – вырашыў і прымусіў сябе слухаць... (Г. Васілеўская).

ВАРЫЯНТ 6

...Вельмі люблю восень залатую стракатую пару.

Асабліва той час, калі пасля першых начных прымаразкаў ад галін пачынае адрывацца жжоўклае лісце і ападаць нячутна долу.

Проста дзіўна, якая тады стаіць незвычайная цішыня. І толькі лісце удараючыся гучна аб галіны парушае яе нязвыклым звонам. Калі ж я чую, як яно – яшчэ жывое, з цяплом дрэва – чапляецца за апошнюю надзею ўтрымацца, як безнадзейна апускаецца на зямлю, – шчымлівым бо-лем заходзіцца маё сэрца, падкочваецца нячутнай хваляй няясная туга па нечым светлым, шчасным, але нязбыўным.

Тады душа мая поўніцца светлымі мроямі, добрымі згадкамі пра далёкае возера, дзе было поўна рыбы і вакол яго пасвіліся не то авечкі, не то козы...

І я, як бы ні быў заняты, якія б неадкладныя клопаты ні прывязвалі, кідаю ўсё і – пешшу, спадарожнай машынай, аўтобусам – імчуся, спяшаюся на спатканне з лесам...

І тады чуйна слухаю, як ідзе, коціцца стракатым колам па зямлі шчымлівы лістапад. Як у промнях зыркага сонца пераліваецца жаўталісце, і здаецца, што то аскалёпачкі зыркага сонца абрыньваюцца на мяне.

У нейкі міг я не вытрымліваю і ад прыліву шчымлівага пачуцця падаю на лісцяную пярыну. Ляжу доўга не варушуся баючыся парушыць душэўнае суладдзе. Хочацца, каб лісцяны дождж абрынуўся на мяне з такой сілай, з такой гушчынёй, каб ажно зацерусіў усяго-ўсяго. Каб нада мною вырас аграмадністы жоўты стог і схаваў ад клопатаў і трывог...

Я ляжу раскінуўшы бы ў знямозе рукі і ногі. Нада мною крона магутнага з тысячу год дуба ўжо апалага ад лістоты. У яго густым спіяценні карункаў я бачу рассечанае на мільёны аскалёпачкаў вечнае сонца. Не магу глядзець на яго, зажмурваюся. Мне здаецца, што лячу ў бязважкасці і што насупраць мне ляціць не лісце, а зоркі, якімі густа ўсеяна неба...

Восень, восень... (*А. Бароўскі*).

ВАРЫЯНТ 7

Вогнішча на бульбе самы ўрачысты і самы прыемны момант. Зверху на дровы, як добра ўгарацца, кідаюць сухі цяўнік. Агонь хапаецца за цяўнік прагна глытае яго і ўскідваецца ўгору буйной расчасанай грывай. Неўзабаве нагарае прысак – і ў прысак кідаюць бульбу... Бульба плячэцца, полымя шугае. А ты сядзі і, калі дзень слотны, непагодлівы, толькі працягвай да агню то адну, то другую руку. Або грэй ногі, або падстаўляй бакі... Цяпло шугае ў твар весяліць цела і сэрца. Любата!

А тым часам бульбу, каб не прыгарэла, трэба варочаць. Для гэтага за качаргу добра служыць сыры алахавы кій... Пакуль грэешся і цешышся цяплом, глядзіш, і спяклася бульба. Выгарні яе з прысаку, абкачай у пяску, каб астыла і сажа каб абцёрлася. А потым развяжы торбу і дастань солі, хлеба і сала... Праўда сала можна таксама спячы – на ражончыку.

Ах, які смачны тук цячэ на хлеб ад гэтае задымленае пахучае скваркі!

Старэйшыя кажуць: пачакайце, няхай бульба спячэцца, і будзеце есці сала з бульбай. Але хто гэта ўтрывае чакаць тую бульбу. Бульба і без сала смачная. А сала і без бульбы, з хлебам можна з'есці.

Шкада толькі, што нельга сядзець вось гэтак каля вогнішча і пчы гэта бульбу да вечара. І хоць спіна ад сядзення не толькі не перастае балець, а, здаецца, хапаецца яшчэ мацней – усё роўна ўставаць трэба. Трэба зноў брацца за лапату, зноў уклечваць да зямлі, зноў цягаць кашы да кучы. Хутчэй бы ўжо вечар!.. (А. Васілевіч).

Літаратура

Анічэнка У. В. Асаблівасці сінтаксічнай сувязі пры кіраванні ва ўсходнеславянскіх мовах // Беларуская мова. Мн., 1987. Вып. 15. С. 84–91.

Аўласевіч В. А. Пабочныя кампаненты сказа ў беларускай мове. Мн., 1970.

Базыленка А. М. Пабочныя і ўстаўныя словы, словазлучэнні і сказы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове. Мн., 1964.

Беларуская граматыка: У 2 ч. Ч. 2: Сінтаксіс. Мн., 1986.

Беларуская мова: Энцыклапедыя. Мн., 1994.

Беларуская мова: У 2 ч. Ч. 2: Сінтаксіс. Мн., 1998.

Бурак Л. І. Даведнік па пунктуацыі беларускай мовы. Мн., 1980.

Бурак Л. І. Пунктуацыя беларускай мовы. Мн., 1982.

Бурак Л. І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя. Мн., 1987.

Гаўрош Н. В. Намінатывныя сказы ў сучаснай беларускай мове. Мн., 1975.

Граматыка беларускай мовы: У 2 т. Т. 2: Сінтаксіс. Мн., 1966.

Данільчук З. Сінтаксічная роля інфінітыва // Роднае слова. 1995. № 7.

Клюсаў Г. Н. Асновы і нормы сучаснай беларускай пунктуацыі. Гродна, 1993.

Конюшкевіч М. И. и др. Синтаксис русского и белорусского языков: сходство и различия. Мн., 1994.

Міхневіч А. Я. Аб некаторых сінтаксічных цяжкасцях беларускай мовы // Беларуская мова: Цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі. Мн., 1987.

Міхневіч А. Я. Сінтаксічна непадзельныя словазлучэнні ў беларускай мове. Мн., 1965.

Наркевіч А. І. Сістэма словазлучэнняў у сучаснай беларускай мове (структурна-семантычнае апісанне). Мн., 1972.

Падгайскі Л. П. Словазлучэнне ў беларускай мове: дзеяслоўна-іменныя словазлучэнні з акалічнаснымі адносінамі. Мн., 1971.

Рагаўцоў В. І. Сінтаксіс беларускай і рускай моў: Дыскусійныя пытанні. Мн., 2001.

Рамза Т. Р. Сінтаксіс. Просты сказ: Курс лекцый. Мн., 2002.

Рамза Т. Р. Безасабовыя сказы. Мн., 1998.

Супрун А. Я. Дапасаванне выказніка да колькаснага дзейніка ў беларускай мове // Беларуская і славянская мовазнаўства. Мн., 1972. С. 264–270.

Яўневіч М. С., Сцяцко П. У. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы. Мн., 1987.

КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 8

ЗАДАННІ

СІНТАКСІС СКЛАДАНАГА СКАЗА. СІНТАКСІС ТЭКСТУ

1. Прачытайце тэкст, спішыце, пастаўце патрэбныя знакі прыпынку.

Сфармулюйце і запішыце тэму тэксту і магчымыя мікратэмы. Зрабіце пісьмовы пунктуацыйны аналіз выдзеленых сінтаксічных канструкцый па наступнай схеме: выпішыце сказ, пранумаруйце знакі прыпынку ў ім (сіметрычна-парныя і дублетна-парныя нумаруюцца аднолькавай парадкавай лічбай); растлумачце пунктуацыйныя пазіцыі, характарызуючы знакі прыпынку паводле іх функцыі (ініцыяльны, унутрысказавы ці фінальны), значэння (выдзяляльны ці раздзяляльны), ужывання (адзіночны, паўторны ці парны), характару выкарыстання (нарматыўны ці факультатывны).

У з о р: *Марк Шагал₍₁₎, як і вялікія мастакі Абраджэння₍₁₎ паэт. Ён хацеў пакінуць слова₍₁₎, бо слова трывалейшае за палатно₍₁₎, няхай і вячнейшае ва ўспрыманні наступных пакаленняў палатно. Слова ідзе ў неба да Бога₍₁₎, бо само слова ад Бога. Відаць₍₁₎ і Гамер пісаў палотны ці разьбярыў₍₁₎, але вечнасць захавала ў памяці сваёй толькі гамераўскае слова.*

І ў сваіх палотнах Марк Шагал ішоў ад слова. Гэта ж слова дадоўга да жывапісу малявала₍₁₎, як хата ідзе₍₁₎, як чалавек губляе галаву₍₁₎, як дождж ідзе₍₁₎, як смяецца сонца. Слова ўсё можа. Бо карані слова ў сівым паганстве₍₁₎, язычніцтве. Паганства ж інтэрнацыянальнае па сутнасці сваёй₍₁₎, хіба ў канкрэтыцы рознае. Не-выпадкава з'яўляецца певень на палотнах майстра₍₁₎, бо гэта птушка — служба бога агню₍₁₎, пажару. А пажар якраз і свяціў Марку Шагалу ў першыя хвіліны з'яўлення на свет. Свяціў сімвалічна₍₁₎ свяціў фатальна (Р. Барадулін).

Тэма: Марк Шагал: паяднанне гуку і колеру.

Мікратэмы: 1. Усё пачынаецца са Слова. 2. Слова малое.

Слова ідзе ў неба да Бога, (1) бо само слова ад Бога. У складаназалежным сказе з падпарадкавальнымі акалічнаснымі (прычыннымі) семантика-сінтаксічнымі адносінамі паміж прэдыкатыўнымі часткамі перад злучнікам *бо* ставіцца коска (1) – унутрысказавы, раздзяляльны (для раздзялення галоўнай і залежнай частак), адзіночны, нарматыўны пунктуацыйны знак.

Відаць, (1) і Гамер пісаў палотны ці разьбярыў, (2) але вечнасць захавала ў памяці сваёй толькі гамераўскае слова. Коска (1) з'яўляецца сродкам абазначэння пазіцыі семантика-сінтаксічнага ўскладнення, рэалізаванай пачочным кампанентам са значэннем гіпатэтычнасці адлюстраванай сітуацыі. Гэта ўнутрысказавы, выдзяляльны, парны, нарматыўны пунктуацыйны знак. У складаназлучаным сказе са злучальнымі супраціўна-ўступальнымі адносінамі паміж прэдыкатыўнымі часткамі перад злучнікам *але* ставіцца коска (2) – унутрысказавы, раздзяляльны, адзіночны, нарматыўны пунктуацыйны знак.

Гэта ж слова дадоўга да жывапісу малявала, (1) як хата ідзе, (2) як чалавек губляе галаву, (3) як дождж ідзе, (4) як смяецца сонца. У складаназалежным сказе з

падпарадкавальнымі аб'ектнымі семантика-сінтаксічнымі адносінамі паміж прэдыкатывымі часткамі перад злучнікам як ставіцца коска (1), (2), (3), (4) – унутры-сказы, раздзяляльны, паўторны (залежныя часткі звязаны з галоўнай аднародным сузалежным падпарадкаваннем), нарматыўны пунктуацыйны знак.

2. Вызначыць стыль тэксту і выпісаць з яго складаназлучаныя сказы ці часткі складаных сказаў, звязаных злучальнай сувяззю, згрупаваўшы іх па характары выражэння граматычнага значэння. Пры адсутнасці некаторых разнавіднасцей сказаў запісаць ўласныя прыклады, абавіраючыся на тэму і змест прапанаванага тэксту.

Дайце агульную характарыстыку аднаму са сказаў у кожнай групе, удакладніўшы яго прыватнае граматычнае значэнне. Падкрэсліце граматычныя асновы ў сказе і назаўважце сродкі сувязі паміж часткамі.

У з о р: *Ужо сонца зайшло, і тонкі дымок туману падняўся над лесам. У небе заблішчалі зоркі; павяў халадок ночы. У вёсцы па хатах засвяціліся агні. <...> Вось заскрыпеў апошні воз грэчкі. На дварэ каля гомёна чуваць людскія галасы. То апаніўшыся мужыкі кладуць на торп снапы.*

Цераз гадзіну ўсё сціхае. Гаснуць агні па хатах, і ў вёсцы наступае цемь і цішыня. Толькі часамі пройдуць вуліцаю два-тры вартуўнікі, курачы люлькі або паярысы і ціха гавораць. Месяц яшчэ не ўзышоў, а ноч даўно ўжо абняла зямлю і неба. Мільёны зорак дрыжаць і мігаюцца (Якуб Колас).

а) *Ужо сонца зайшло, і тонкі дымок туману падняўся над лесам; Гаснуць агні па хатах, і ў вёсцы наступае цемь і цішыня* – складаназлучаны сказ з адносінамі паслядоўнасці (разнавіднасць спалучальных адносін), якія ўскладнены дадатковым адценнем выніковасці. Прэдыкатывыя часткі звязаны пры дапамозе злучніка і – асноўнага фармальнага паказчыка граматычнага значэння і дадатковых сродкаў сувязі, якія дыферэнцыруюць і канкрэтызуюць значэнне.

Гэта: фіксіраваны парадак прэдыкатывых частак (сітуацыя ў першай частцы паслужыла лагічнай прычынай сітуацыі, пазначанай у другой частцы: *гаснуць – наступае*); паралелізм структурнай арганізацыі частак (*гаснуць агні = наступае цемь і цішыня*); выкарыстанне слоў адной тэматычнай і лексіка-семантычнай групы (*агні, цемь, гаснуць, хатах, вёсцы*); антанімія (*агні – цемь*).

б) *Месяц яшчэ не ўзышоў, а ноч даўно ўжо абняла зямлю і неба* – складаназлучаны сказ з супраціўнымі адносінамі. якія ўскладнены дадатковым уступальным значэннем. Прэдыкатывыя часткі звязаны пры дапамозе злучніка а – асноўнага фармальнага паказчыка граматычнага значэння і дадатковых сродкаў сувязі, якія дыферэнцыруюць і ўскладняюць значэнне сказа.

Гэта: фіксіраваны парадак прэдыкатывых частак з адпаведным значэннем (сітуацыя ў першай частцы павінна была выклікаць змены ў сітуацыі, пазначанай у другой частцы, але не зрабіла гэтага); тыпізаванае лексічнае напаміненне частак як рэалізацыя граматычнага значэння проціпаставлення (*месяц не ўзышоў, а зямля абняла*); суадносіны (карэляцыя) прыстоўяў *яшчэ – ўжо* ў прэдыкатывых частках, што ўскладняе супраціўныя адносіны дадатковым уступальным значэннем.

в) *То мільёны зорак дрыжаць і мігаюцца, то смутна чарнеюць палоскі хмар* – складаназлучаны сказ з пералічна-размеркавальнымі адносінамі. Прэдыкатывыя часткі звязаны пры дапамозе злучніка то – асноўнага фармальнага паказчыка грама-

тычнага значэння чаргавання падзей. Дадатковыя сродкі сувязі – нефіксіраваны парадак частак (*пар.: То смутна чарнеюць палоскі хмар, то мілѣны зорак орыжаць і мігаюцца*), супадзенне трывальна-часавых форм дзеясловаў-выказнікаў (*орыжаць і мігаюцца – чарнеюць*), лексічнае нападўненне частак – толькі канкрэтызуюць у семантычным плане граматычнае значэнне чаргавання.

г) У небе *заблiшчалі зоркі, і бляск iх быў дзікі і халодны* – складаназлучаны сказ з далучальнымі адносінамі. Прэдыкатыўныя часткі звязаны пры дапамозе злучніка і, які разам з дадатковымі сродкамі сувязі – фіксіраваны парадак прэдыкатыўных частак; характар адносін паміж часткамі (*сiтуацыя ў першай частцы дэпаўняецца далучальнай часткай праз пашырэнне і ўдакладненне асобных яе элементаў*); асіметрычнасць структур далучаючай і далучальнай частак (*заблiшчалі зоркі – бляск быў дзікі і халодны*); частковае супадзенне семантыкі праз суаднясенне кампанентаў і анафарычная займеннікаявая сувязь далучаючай і далучальнай частак (*заблiшчалі – бляск, зоркі – iх*) – канкрэтызуе характар далучальных адносін – далучальна-дапаўняльных.

3. Выпішыце складаныя сказы, у якіх адсутнічае (ці адсутнічаюць) даданыя прэдыкатыўныя часткі (<...>). Узнавіце граматычнае значэнне гэтых сказаў, выкарыстаўшы неабходны матэрыял, прыведзены ў дадатку. Дайце ім агульную характарыстыку: тып складанага сказа і від даданай часткі (*паводле функцыянальнай і структурна-семантычнай класіфікацыі*), сувязь паміж прэдыкатыўнымі часткамі, семантыка-сінтаксічныя адносіны.

Пры выбары ілюстрацыйнага матэрыялу ўлічвайце стыль, спосаб арганізацыі і змест аналізуемага тэксту.

У з о р:

Вільня.

Вольна ўздыхнула вечнасць, зірнуўшы на ранішняю веліч характа, якое <...>, <...>, каб <...>.

Вятры – пастухі збродлівых часінаў – паспелі ўсмяшкаю, выдыхнуўшы віражэнае найменне – Вільня.

Вільня – гэта вышыня аратайнай, ваярскай і доўгідай моцы, якая <...>, ці яны вырастлі з зямлі, ці прыляцелі, як адпальны зоркі.

Вільня – гэта глыбіня крывіцкага духу прадоннага, як неба, неспасціжнага, як само жыццё.

Вільня – гэта вільчак аблачыстай страхі, дзе <...>, што <...>, каб <...>.

Некалі Напалеон, пабачыўшы касцёл святое Ганны, ашатамлена сказаў: “Каб <...>, папёс бы яго на сваёй далані ў Парыж...”

Кожны крывіч, кожны беларус поціць Вільню ў сваёй душы. А ўсё, што <...>, не разбураецца, не руінецца, яно непадлегае нават бязлітаснаму часу (Р. Барадулін).

Дадатак да задання 3: роўненька класяе ў разору: увосень убачыш у небе жураўлёў: ад добра добра не шукаюць: грэць сваю халаднаватую душу: яна жыве ў нас: віюць і гнёзды свае ластаўкі вяснаў: лучыў неба з зямлёю: быў рум: маладзіць і знайдзеіваць даўніну, шчабятаць па-ўнучынаму дзядулю Космасу пра забытае: дзядзькі неяк таямніча ўсміхаліся: мог: жыве ў душы: апаліла яна: да сваёй жонкі

праз вакно залезці; пакінула хараство; рабіўся то кірпатым, то гарбатым; панавіта запрасіла жывыя камяні на момант застыгнуць і задумацца; прылятаюць; яна паставіла пячатку і даты прыезду і ад'езду; я да такога дажыў; кожнае дыханне прагне кахання; стала чыстай, як сляза; ад спёкі не ўкісла.

Вольна ўздохнула вечнасьць, зірнуўшы на ранішняю веліч хараства, якое ацаліла яна, пакінула хараство, каб грэць сваю халаднаватаю душу – складаназалежны сказ з паслядоўным падпарадкаваннем. Першая даданая – азначальная (присубстантыўна-атрыбутыўная) – звязана з галоўнай прыслоўным падпарадкаваннем пры дапамозе злучальнага слова *якое*; атрыбутыўныя адносіны. Другая – даданая акалічнасная – звязана з папярэдняй прыясноўнай падпарадкавальнай сувязю пры дапамозе злучніка *каб*; мэтавыя адносіны.

Вільня – гэта вышыня аратайнай, ваярскай і доўгяднай месцы, якая панавіта запрасіла жывыя камяні на момант застыгнуць і задумацца, ці яны вырастлі з зямлі, ці прыляцелі, як адпатыя зоркі – складаназалежны сказ са змешаным падпарадкаваннем (паслядоўна-сузалежным). Даданая частка – азначальная (присубстантыўна-атрыбутыўная) – звязана з галоўнай прыслоўным падпарадкаваннем пры дапамозе злучальнага слова *якая*; атрыбутыўныя адносіны.

Вільня – гэта вільчак аблачыстай страхі, дзе віюць гнёзды свае ластаўкі вёснаў, што прылятаюць, каб маладзіць і знайдзеіваць даўніну, ішчабятаць паўнучынаму дзядулю Космасу пра забытае – складаназалежны сказ з паслядоўным падпарадкаваннем. Першая даданая – азначальная (присубстантыўна-атрыбутыўная) – звязана з галоўнай прыслоўным падпарадкаваннем пры дапамозе злучальнага слова *дзе*; атрыбутыўна-акалічнасныя (месца) адносіны. Другая – даданая азначальная (присубстантыўна-атрыбутыўная) – звязана з папярэдняй прыясноўнай падпарадкавальнай сувязю пры дапамозе злучальнага слова *што*; атрыбутыўныя адносіны. Трэцяя – даданая акалічнасная – звязана з папярэдняй прыясноўнай падпарадкавальнай сувязю пры дапамозе падпарадкавальнага злучніка *каб*; мэтавыя адносіны.

Некалі Напалеон, набачыўшы касцёл святое Ганны, ашаагмлена сказаў: "Каб мог, панес бы яго на сваёй далані ў Парыж..." – складаны сказ з рознымі відамі сувязі (бяззлучнікава-злучнікавай). Даданая частка – акалічнасная – звязана з галоўнай прыясноўным падпарадкаваннем пры дапамозе злучніка *каб*; адносіны ўмовы.

А ўсё, што жыве ў душы, не разбураецца, не руйнуецца, яно непадлеглае нават бяжытнаскаму часу – складаны сказ з рознымі відамі сувязі (злучнікава-бяззлучнікавай). Даданая частка – дзейнікаявая (займеннікава-суадносна) – звязана з галоўнай прыслоўным падпарадкаваннем пры дапамозе злучальнага слова *што*; суб'ектныя адносіны (субстантыўны падтып).

4. Выпішыце з тэксту складаныя выказванні, рэалізаваныя па наступных структурных схемах:

Варыянт 1: а) $N_1 \leftarrow \{ \text{Pron}_{(\text{mto})} + [Vf_{3s} \text{ Adj}]_{(i)} [Vf_{3s} \text{ Inf } N_5] \} - (\text{так } i) N_1$
 $\leftarrow \{ \text{Pron}_{(\text{жк})} + Vf_{3s} + [Vf_{3s} \text{ Adj}]_{(i)} [Vf_{3s} \text{ Inf } N_5] \};$
 б) $N_1 + [Vf_{3s} \text{ Inf} - \text{Inf}_{(\text{neg})} - \text{Inf}] \leftarrow (\text{каб}) \{ \text{Inf} \}.$

Варыянт 2: а) $N_1 + Vf_{3s} \leftarrow (\text{каб}) \{ Vf_{3s} (\text{neg}) - \{ (N_4) \} \} \leftarrow \{ (\text{жк}i\text{inf}) N_1 + Vf_{3s} \};$
 б) $N_1 + [Vf_{3s} N_5] - \{ N_2 \} \leftarrow \{ \text{Pron}_{(\text{жк})} + Vf_{3s} - (i) Vf_{3s} \}.$

Варыянт 3: а) $\text{Pron} + \text{Adj} \leftarrow \{ N_1 + [\text{Part} - \text{Part}] - N_1 \};$

б) $\text{Adv}_{\text{pracd}} + \text{Inf} - \text{Adv}_{\text{pracd}} + \text{Inf}$.

Варыянт 4: а) $N_1 + \text{Vf}_{3s} \leftarrow_{(\text{што})} \{N_1 + [\text{Vf}_{3pl} - \text{Vf}_{3pl} - \text{Vf}_{3pl}]\};$

б) $N_1 + [\text{Vf}_{3s} - \text{Vf}_{3s}] \leftarrow_{\{(калі)\}} \{\text{Vf}_{3s} + N_1\} - (i) \text{Vf}_{3s} (\text{neg})$.

Варыянт 5: а) $\{N_1 + [\text{Vf}_{3s} \text{ Inf}]\} \rightarrow \text{Pron} + [\text{Vf}_{3s} - \text{Vf}_{3s} - \{(на) N_4\}] \leftarrow_{\{(які)\}} \{\text{Vf}_{3s} + N_1\};$

б) $N_1 \leftarrow \{\text{Pron}_{(\text{што})} + \text{Vf}_{3s}\} + (\text{cop}) + N_1$.

Варыянт 6: а) $\text{Vf}_{3s} (\text{neg}) - \text{Vf}_{3s} \leftarrow_{\{(каб)\}} \{\text{Vf}_{3s} + N_1 - \text{Inf}\};$

б) $\text{Vf}_{3s} \leftarrow_{(\text{што})} \{\text{Pron} + \text{Vf}_{3s} - \{N_4\}\} \leftarrow_{\{(якос)\}} \{\text{Vf}_{3s} + N_1\}$.

Варыянт 7: а) $N_1 + \text{Vf}_{3s} (\text{neg}) \leftarrow_{(\text{што})} \{\text{Vf}_{3s} + N_1 - (i) \text{Vf}_{3pl} + N_1\};$

б) $N_1 + \text{Vf}_{3pl} - (i) \text{Vf}_{3pl} -_{\{(але)\}} [\text{Inf} \text{ Vf}_{3pl}] \leftarrow_{(\text{што})} \{N_1 + N_1\}$.

З адным з іх зрабіце поўны сінтаксічны аналіз. Назавіце сродкі сувязі паміж часткамі складанага сказа і сродкі тэкставай сувязі ў ім.

У в а г а! Для абазначэння мадэлі складанага сказа выкарыстоўваюцца як ужо прынятыя літарныя сімвалы і індэксы (гл. с. 42), так і дадатковыя графічныя знакі:

$\leftarrow / \rightarrow$ – для абазначэння напрамку залежнасці даданай часткі;

[] – для абазначэння састаўнога выказніка;

{ } – для абазначэння даданай падпарадкавальнай часткі ці асобнага кампанента ў галоўнай, з якой звязана даданая прыслоўная сувязь;

() – для канкрэтызацыі фармальнага сродка сувязі: (што) , $(як)$, $(каб)$;

+

– для абазначэння сувязі паміж дзейнікам і выказнікам;
– для размежавання кампанентаў у межах прэдыкатыўнай часткі ці саміх прэдыкатыўных частак.

У з о р:

Жыццё набягае хвалямі падзей, зацішша, узлётаў і падзенняў.

Бываюць часы, калі свет робіцца цесным для душы – для думак, памкненняў, пацуццяў, натхнення. Адчуваеш сябе значным, усемагутным, акрыленым. Пішашца, творышца, здзяйсняешца!

Задуманае імкненца на паперу, на палатно – у свет слоў і фарбаў. Гэта гамма натхнёнасці і ўзнёсласці душы нагадвае буйное цвіццё саду, калі кожная кветачка не жадае думаць пра пустацвет, а марыць апыліцца і ператварыцца ў цудоўны плод.

Такое сонцастанне душы – ішчаслівая пара для творцы. Сімфонія створанага ў гэты час гучыць асабліва звонка і ўзнёсла (С. Давідовіч).

1) $\text{Vf}_{3pl} + N_1$, калі $N_1 + [\text{Vf}_{3s} \text{ Adj}_s]$: *Бываюць часы, калі свет робіцца цесным для душы – для думак, памкненняў, пацуццяў, натхнення.*

2) $N_1 + \text{Vf}_{3s} \{N_4\}$, калі $N_1 + [\text{Vf}_{3s} (\text{neg}) \text{ Inf}] -_{(а)} [\text{Vf}_{3s} \text{ Inf}_{(і)} \text{ Inf}]$: *Гэта гамма натхнёнасці і ўзнёсласці душы нагадвае буйное цвіццё саду¹, калі кожная кветачка не жадае думаць пра пустацвет, а марыць апыліцца і ператварыцца ў цудоўны плод².*

$[\dots \text{---} \bigcirc \dots i \bigcirc \dots \text{---} = \dots]^1$, (калі $\dots \text{---} \bigcirc \dots a \bigcirc i \bigcirc]^2$

Сказ апавядальны, няклічны, складаны, нерасчлянёнай структуры: складаецца з дзвюх прэдыкатыўных частак, звязаных падпарадкавальнай прыслоўнай сувяззю пры дапамозе злучальнага слова *калі*. Даданая частка (2) суадносіцца з аддзеяслоўным на-

зоўнікам *цвіццёне ў галоўнай* (1) і пашырае яго змест атрыбутыўна-акалічнасным значэннем. Гэта складаназалежны сказ з даданай азначальнай (прысубстантыўна-атрыбутыўнай) часткай. Паміж часткамі складаназалежнага сказа ставіцца коска.

Гэта гамма натхнёнасці і ўзнесласці душы нагадвае буйное цвіццёне садо¹ – галоўная частка складаназалежнага сказа, якая суадносіцца з двухсастаўнай прэдыкатыўнай канструкцыяй, рэалізаванай па структурнай схеме $N_1 + Vf_{3s}$.

Частка развітая дапасаваным азначэннем *гэта*, выражаным займеннікам у форме назоўнага склону множнага ліку, і *буйное*, выражаным якасным прыметнікам у форме вінавальнага склону адзіночнага ліку; недапасаваным азначэннем *душы*, выражаным назоўнікам у форме роднага склону адзіночнага ліку; ускоснымі дапаўненнямі *натхнёнасці, узнесласці*, выражанымі назоўнікамі ў форме роднага склону адзіночнага ліку; прамымі дапаўненнямі, выражанымі назоўнікамі *цвіццёне, садо* ў форме вінавальнага і роднага склону адзіночнага ліку. Частка поўная, ускладнена аднароднымі дапаўненнямі, звязанымі пры дапамозе спалучальнага злучніка *і*, што не прадугледжвае пунктуацыйнага афармлення пазіцыі аднароднасці.

Калі кожная кветачка не жадае душы пры пустацвет, а мрыць апыліцца і ператварыцца ў цудоўны плод² – даданая азначальная (прысубстантыўна-атрыбутыўная) частка, якая суадносіцца з двухсастаўнай прэдыкатыўнай канструкцыяй, рэалізаванай па структурнай схеме $N_1 + [Vf_{3s} (нарк) Inf] - (а) [Vf_{3s} Inf (н) Inf]$.

Частка развітая дапасаванымі азначэннямі *кожная і цудоўны*, выражанымі азначальным займеннікам і якасным прыметнікам у формах назоўнага склону адзіночнага ліку і вінавальнага склону адзіночнага ліку; ускоснымі дапаўненнямі *(пры) пустацвет, (у) плод*, выражанымі субстантыўна-прыназоўніковымі спалучэннямі ў форме вінавальнага склону адзіночнага ліку; акалічнасцю часу, выражанай прыслоўем. Частка поўная, ускладненая аднароднымі выказнікамі, звязанымі супастаўляльным і спалучальным злучнікамі. Супастаўляльныя адносіны на пісьме афармляюцца адпаведным пунктуацыйным знакам – коскай.

Сродкамі сувязі ў сказе з'яўляюцца: злучальнае слова *калі*, якое суадносіць змест даданай часткі з галоўнай і выражае граматычнае значэнне ўсяго сказа; фіксіраваны парадак прэдыкатыўных частак; супадзенне грываўна-часавых форм дзеясловаў-выказнікаў у галоўнай і даданай частках; адносны паралелізм структурнай арганізацыі частак; дзеясловы з мадальным значэннем намеру, нажадання ў даданай частцы, што ўскладняе граматычнае значэнне сказа дадатковым адценнем моты; словы аднаго лексіка-граматычнага і плана (*цвіццёне, сад – кветачка, пустацвет, апыліцца, плод*).

У гэсце аналізуемая канструкцыя развівае і пашырае тэму, задатзеную стрыжнёвым сказам: *Жыццё набажае хваламі падзей, зацінша, узлётаў і падзенняў*. Пра гэта сведчаць: логіка-семантычная адпаведнасць тэматычнай скіраванасці ўсяго тэксту; адпаведнасць задатленаму парадку слоў у выказваннях (дамінуе прамы парадак слоў з прэпазіцыяй дзейніка) і парадгме дзеясловаў-выказнікаў; азначальны займеннік *гэта*, які выступае анафарычным сродкам сувязі, звязваючы дадзенае выказванне з папярэднім (*свет слоў і фарбай – гэта гамма*); лексічным паўторы (*для душы – натхнёнасці і ўзнесласці душы, натхнення – гамма натхнёнасці*).

5. Выпішыце з тэксту складаныя выказванні, прэдыкатыўныя часткі якіх арганізаваны па мадэлі складанага бяззлучнікавага сказа. Падкрэсліце ў іх граматычныя асновы і прааналізуйце па наступнай схеме: 1) структурна-граматычны клас (*з аднатыпнымі/разнатыпнымі часткамі*,

ці аднароднага/неаднароднага саставу); 2) характар структуры выказвання (адкрытая/закрытая); 3) семантика-сінтаксічныя адносіны паміж прэдыкатыўнымі часткамі і ступень іх дыферэнцыяцыі (дыферэнцыраваныя/недыферэнцыраваныя); 4) сродкі сувязі паміж прэдыкатыўнымі часткамі; 5) пунктуацыйны аналіз.

Узяўшы за аснову адну з частак складанага выказвання ці самастойнае выказванне з тэксту і абавіраючыся на яго тэму і змест, дапоўніце ўласнымі прыкладамі спіс складаных бяззлучнікавых сказаў з магчымымі варыянтамі рэалізацыі іншых семантика-сінтаксічных адносін.

У з о р: *Яшчэ не пачаліся запяржнны дажджы, суха пылілі вуліцы і дарогі. З бяроз на ўзмежках і з клёнаў і вязаў у агародчык ад вуліцы ападала свежае жывое лісце, і было чутна, як яно шоргае па галінках, быццам хоча ўтрымацца. А надвячоркам пачынала халадаць, ярка і суха ў стылай зеленаватай вышыні выступалі зоркі. У такія часіны далёка разнісіцца па наваколі, аддаецца рэхам у лесе ляскаццё колаў па усохлай палыўнай дарозе. Конь ахвотна і брыстра бяжыць наперад, туды, дзе цёпла свеціцца агеньчыкамі вёска, дзе яго чакае канюшня і свежае пахучае сена ў яслях (А. Жук).*

(1) *Яшчэ не пачаліся запяржнны дажджы, суха пылілі вуліцы і дарогі;* (2) *А надвячоркам пачынала халадаць, ярка і суха ў стылай зеленаватай вышыні выступалі зоркі* – складаныя бяззлучнікавыя сказы з аднатыпнымі – аднароднага саставу – (1) і разнатыпнымі – неаднароднага саставу – (2) часткамі, адкрытай структурай, з пералічальнымі адносінамі адначасовасці (1) і паслядоўнасці (2); (1) – недыферэнцыраваны тып семантика-сінтаксічных адносін: у адпаведным кантэксце могуць быць актуалізаваны патэнцыяльна магчымыя прычынна-выніковыя адносіны (пар.: *Яшчэ не пачаліся запяржнны дажджы, (таму) суха пылілі вуліцы і дарогі*); (2) – дыферэнцыраваны тып семантика-сінтаксічных адносін.

Сродкі сувязі (1): парадак прэдыкатыўных частак; паралелізм іх структурнай арганізацыі (*не пачаліся дажджы – пылілі вуліцы і дарогі*); агульны акалічнасны кампанент *яшчэ ў* першай частцы; суаднесенасць трывальна-часавых форм дзеясловаў-выказнікаў прэдыкатыўных частак (*не пачаліся – пылілі*).

Сродкі сувязі (2): парадак прэдыкатыўных частак; словы адной тэматычнай групы (*пачынала халадаць – ў стылай зеленаватой вышыні*), звязаныя адносінамі сэнсавай пераемнасці; агульны акалічнасны кампанент *надвячоркам ў* першай частцы; суаднесенасць трывальна-часавых форм дзеясловаў-выказнікаў прэдыкатыўных частак (*пачынала халадаць – выступалі [зоркі]*).

Паміж часткамі з пералічальнымі адносінамі адначасовасці і паслядоўнасці стаіцца коска.

Полуднем цёпла, нават гарача высвечвае сонца – надвячоркам пачынае халадаць, ярка і суха ў стылай зеленаватой вышыні выступаюць зоркі – супастаўляльныя адносіны.

Суха пылілі вуліцы і дарогі: яшчэ не пачаліся дажджы – акалічнасныя прычынныя адносіны.

Было чутна: свежае жывое лісце шоргае па галінках – суб'ектныя (аб'ектна-выказальныя па структурна-семантычнай класіфікацыі) адносіны.

А час быў такі: з бяроз на ўзмежках і з клёнаў і вязаў ападала свежае жывое

лісця – працэсуальныя (якасна-азначальныя па структурна-семантычнай класіфікацыі) адносіны.

Неўзабаве прыішоў час: з бяроз на ўзмежках і з клёнаў і вязаў ападала свежэе жывое лісця – атрыбутыўныя (паясняльныя па структурна-семантычнай класіфікацыі) адносіны.

Бачу – ярка і суха ў стылай зеленаватай вышынні выступілі зоркі – аб'ектныя (аб'ектна-выказальныя па структурна-семантычнай класіфікацыі) адносіны.

Дзілка па наваколлі разнастайна рэха – гэты ляскаццё колаў на ўсходлай палявой дарозе – далучальна-азначальныя адносіны.

6. Правядзіце комплексны аналіз тэксту па наступнай схеме:

- характар інфармацыі (змястоўна-фактуальная, змястоўна-канцэптуальная, змястоўна-падтэкставая: сітуацыйная, асацыятыўная) і яе сутнасць;
- форма арганізацыі і перадачы інфармацыі (паведамленне, апісанне, разважанне і інш.), стыль;
- структурнае ўвасабленне зместу і яго члянімасць;
- тэма і магчымыя мікратэмы тэксту;
- характар камунікацыйнай арганізацыі;
- характар сувязі, сродкі і механізм яе рэалізацыі ў тэксце.

У з о р:

АКНО

Вока хаты, акно спакон веку ўзіраецца ў свет, і свет спакон веку ўзіраецца ў акно. І ў імя яго заўсёды старое, як сама хата, і новае, як сам свет.

Акно выводзіць хату ў кантэкст наваколя, пераконваючы яе, што тое "кіно", якое яно ёй паказвае, мае да яе нейкае – і мо не малое – дачыненне.

Акно акантавана каробкаю, перахрышчана рамаю, оздоблена ліштвом, абгруптавана падаконнікам і ўзаконена аканіцай.

За акном, па двары, ходзіць конь. На акне стаіць вазон з кветкамі.

Над акном, у куце, узвышаецца ікона (А. Разанаў).

Прапанаваны для аналізу тэкст у прагматычным плане характарызуецца сінкратычнасцю, таму што характар інфармацыі, змешчанай у ім, з'яўляецца адначасова і змястоўна-фактуальным, і змястоўна-канцэптуальным, і змястоўна-падтэкставым (сітуацыйна-асацыятыўным).

Аснову, фактуальны змест (паведамленне пра звычайныя факты, падзеі, працэсы, якія адбываюцца рэальна і адлюстраваны ў тэксце) складаюць значэнні асобных слоў, словазлучэнняў, выказванняў – *свет, век, акно, наваколле; акно акантавана, ходзіць конь, стаіць вазон з кветкамі, узвышаецца ікона*.

Аднак ён не з'яўляецца дамінуючым. Аўтарскае асэнсаванне свету і адносінаў у ім паміж рэальнымі прадметамі, фактамі, падзеямі, працэсамі складае сутнасць змястоўна-канцэптуальнай інфармацыі гэтага тэксту, яго пазнавальна-эстэтычную функцыю. У гэтым заключаецца глыбінны змест тэксту. Акно не проста элемент вядомай архітэктурнай канструкцыі, якая, дарэчы, набывае канцэптуальнае, вобразнае асэнсаванне. Гэта ўсведамленне непадзельнасці, непарыўнасці чалавека і свету, чалавека і таго, што створана ім, калі не толькі чалавек углядаецца ў свет, але і свет з цікавасцю

назірае за чалавекам праз акно. Асноўнымі сродкамі канцэптуалізацыі інфармацыі з'яўляюцца метафара, параўнанне, сімвалы, гукапіс, гукавая гармонія (*вока хаты, акно ўзіраецца ў свет; свет ўзіраецца ў акно; акно паказвае "кіно; акно перахрышчана на рамяю; акно акантавана каробкаю; акно абгрунтавана падаконнікам; акно ўзаконена аканіцай*).

Сімволіка тэксту, спалучэнне некаторых выказванняў у ім (*Акно перахрышчана рамяю – Над акном, у куце, узвышаецца ікона*), асаблівасці структурнай арганізацыі ў цэлым спараджаюць дадатковы змест – змястоўна-падтэкставую сітуацыйна-асацыятыўную інфармацыю. Змяное і касмічнае, простае і ўзвышанае – усё гэта ўвасоблена ў чалавеку і павінна гарманічна спалучацца. Праз гэта мы ўспрымаем свет, а свет "ўзіраецца" ў нас: *За акном, на двары, ходзіць конь. На акне стаіць вазон з кветкамі. Над акном, у куце, узвышаецца ікона*.

Своеасаблівасці зместу добра адпавядае форма арганізацыі і перадачы інфармацыі – апісанне з элементамі разважання (*І тэму яно [акно] заўсёды старое, як сама хата, і новае, як сам свет; ... пераконваючы яе, што тое "кіно", якое яно ёй паказвае, мае да яе нейкае – і мо не маюе – дачыненне*), што стварае эфект неспарушнасці, кананізаванасці асноўнай ідэі мастацкага тэксту.

Гэта адлюстравана і на ўзроўні структурнай арганізацыі тэксту, праксцыяй якога з'яўляецца адно ЗФА (*звышфразавое адзінства*), ці ССЦ *складанае сінтаксічнае цэлае*). Цэласнасць задаецца назвай тэксту, а пяць абзацаў з'яўляюцца, па-першае, сродкам актуалізацыі элементаў адзінага зместу, па-другое, стылістычна-кампазіцыйнай "праграмай" перадачы інфармацыі ў адпаведнай паслядоўнасці.

Цэласнасць тэксту праяўляецца ў яго камунікацыйнай арганізацыі – разгортванне інфармацыі ад вядомага (тэма) да новага (рэма), актуалізаванага. У далейшым выпадку гэта камунікацыйная мадэль са скразной тэмай (*акно*). Што пацвярджаецца характарам сувязі паміж выказваннямі (*паралельная з элементам датчальнай*) і спосабам яе рэалізацыі (*паўтор*).

Сродкі сувязі канчаткова афармляюць аналізуемы тэкст у структурным і зместавым планах. Гэта: лексічныя паўторы, словы адной лексіка-тэматычнай групы, словы з агульнай семай (*хаты – хата – хату; свет – свет, акно – акно – акно – за акном – на акне – над акном; хата, акно, каробка, рамя, ліштвы, падаконнік, аканіца, кут, ікона; акно – падаконнік – аканіца*), ці ўласна-лексічныя сродкі сувязі; займеннікаявая анафарычная сувязь (*вока хаты – яно*), ці лексіка-граматычныя сродкі сувязі; парадак слоў, якога прытрымліваюцца ўсе выказванні ў тэксце; супадзенне трывальна-часавых форм дзеясловаў-выказнікаў, пабочная канструкцыя, акалічнасці часу і прычыны (*акно ўзіраецца – свет ўзіраецца – акно выводзіць – акно акантавана – перахрышчана, абдоблена, абгрунтавана і ўзаконена; ходзіць конь – стаіць вазон – узвышаецца ікона; мае да яе нейкае – і мо не маюе – дачыненне; ...*), ці граматычныя сродкі сувязі.

ТЭКСТЫ

ВАРЫЯНТ 1

Так народ павінен ведаць сваю гісторыю але не на тое каб <...> бо <...> нават самай бліскачай азначае што <...> што <...> а гэта раўназначна яго пагібелі. Не хоць гісторыя па сваім змесце заўсёды

звернута ў мінулае яна даследуецца і вывучаецца ў імя будучыні. *Даўно ўжо стала неабвержнай ісцінай выснова што народ які не ведае сваёй мінуўшчыны не варты і будучыні.* Як чалавек што страціўшы памяць становіцца зусім бездапаможным і па сутнасці перастае быць чалавекам так і народ які забывае сваё мінулае становіцца бездапаможным у гістарычным быцці і па сутнасці перастае быць народам.

Пройдзенае народам гэта не баласт які <...> і які <...>. *Гістарычны вопыт гэта адна з тых неабходных для народа ношаў з якой ён бярэ патрэбныя для поступу наперад жыццёвыя рэсурсы.* З свайго мінулага народ чэрпае ўласныя прыклады як таго што <...> так і таго што <...>. Усё гэта добра ведалі рознага роду заваёўнікі і таму падначаліўшы сваёй уладзе іншы народ і імкнучыся назаўсёды задушыць яго імкненне да волі яны найперш адбівалі яму памяць вынішчаючы дашчэнту ўсё тое што <...>.

У дзвюх рэчах асабліва заўзятая дзейнічалі заваёўнікі ў апляванні нашай мовы і скажэнні нашай гісторыі. І гэта зразумела кожная мова і гісторыя асабліва красамоўныя сведчанні самабытнасці у чым нам найбольш адмаўлялі. Але калі мову нельга вынішчыць то яе можна зганьбіць і да такой ступені каб і сам народ яе саромеўся ўжываць і цураўся. Гісторыю таксама немагчыма закрэсліць. Але яе можна сказаць і перайначыць да непазнавальнасці ці прыпісаць іншым. Так і рабілася. І гэта таксама не засталося без вынікаў. *На жаль мы слаба ведаем сваю гісторыю хоць яна мае тысячагадовую даўнасць.* Да таго ж гэта гісторыя аднаго з самых стойкіх і жыццяздольных народаў. Гэта гісторыя эпапея мужнасці і непераможнасці. Нам нішто не давалася лёгка. Усё здабывалася намі ў цяжкай працы і барацьбе. Лёс не быў шчодры і літасцівы да нас. Ён не даў нам непрыступных гор якія маглі б адгарадзіць і схавать нас ад ворагаў. Не надзяліў ён нас ні ўрадлівымі глебамі ні багатымі выкапнямі. Замест гэтага даў нам лёс непраходныя пушчы, якія <...> але <...> і велізарныя топкія балоты якія <...> але і <...>.

Як і кожны народ мы на працягу сваёй гісторыі мелі не толькі здабыткі але і страты. І усё ж наш мужыцкі народ абрабаваны матэрыяльна і духоўна змог вытрымаць і гэтыя вялікія выпрабаванні не растварыцца ў чужой масе і знайсці ў сабе сілы каб адрадіцца да нацыянальнага жыцця (М.Ермаловіч).

Дадагак да задання 3: паўтарэнне гісторыі, сядзе калі-небудзь на белага прыгажунка, нагадваючы пра яго мінуўшчыну, два крылы мукі робяць у секунду трыста трыццаць узмахай, хоць і давалі спажыву, падняць кошык і пайсці дамоў, стагоддзямі іх грэба было церабіць, нарта ж захацеўся піць, хоць і ратавалі часамі, і

дзеца ад яго не было куды, яе паўтараць, народ гэты не мае ўжо сваіх ідэалаў у будучым, абцяжарвае далейшы рух, таму можна скінуць з сябе, натхняе, засцерагае ад паўтарэння зробленых памылак, разгароджвалі нас, ён бачыць іх, толькі ў мінулым.

ВАРЫЯНТ 2

Свет матулі. Ён бясконцы ён таямнічы сваёй прадоннай неабдымнасцю ён з намі да апошняга ўздыху наша свядомасць наша радасць і туга наша спадчына. *Ты вырас ты самастойны як <...>*. Колькі ўрачоў ні будуць абслухваць цябе а ніхто з іх ніводзін з іх з такой дакладнасцю не вызначыць ні тэмпературы тваёй ні пульсу твайго ні біцця сэрца што <...> як маці твая зробіць гэта ў імгненне толькі прыклаўшы руку сваю да твайго лба толькі вуха прытуліўшы да грудзей тваіх.

Універсітэты і акадэміі будуць вучыць цябе роднай мове але калі <...> ніколі ты адчуваць не будзеш слова дзе <...>. Мова родная таму і завецца матчынай.

Матчынымі вачамі глядзім мы матчынымі вачамі бачым і добрае і ліхое. А матуля заўсёды хоча каб <...> якімі <...>.

Сынава сэрца добра пачувае сябе ў матрыярхаце пяшчоты турбот і клопатаў той Адзінай каму <...>.

З сівых часін маці была ашчаджальніцай агню агню які абаграваў і карміў. Агню які шчырасцю сагравае ўсе вякі.

Колькі памятаю сябе маму з агнём бачыў.

Цяпло матчынай адданасці цяпло матчынай самаахвярнасці. *Пакуль грэе яно сэрца дзяцей датуль чалавек чалавекам будзе! (Р. Барадулін).*

Да датак да задання 3: паэт быў асобай, здаецца табе, што я застаў яшчэ майстра, не ўспрыняў мову гэтую з матчыных вуснаў, з першакрынцы, ён быў разбіты, гук кожны ад матулі, сала лічылася б асноўнай ежай, абразы і знявагі не запала ў сынава вока – у вочы яе, не паказацца ёй нахабным, ні парушыць чэстнасці і грубасці, густа ўсяяна неба, маці яшчэ доўга глядзіць на ішых, білета не бярыш, усе людзі на зямлі жыццём абавязаны, ўпершыню ўзварухнулася пад матчыным сэрцам.

ВАРЫЯНТ 3

Радаўніца... Святы дзень для кожнага сэрца у якім <...>.

Радаўніца гэта тая непрыкметная кладачка той нябачны масто-чак на якіх вяртаюцца ў нашы думкі родныя блізкія продкі. І ўдзячная памяць пракручвае эпізод за эпізодам год за годам увесь мінулы час калі мы мелі шчасце глядзець у вочы цікавым людзям чуць іх размовы адчуваць цеплыню іх жывых сэрцаў.

Радаўніца... Чакаеш яе рыхтуешся кожны год імчыш на могілкі да родных як на сустрэчу спадзяешся на нейкі чуд. Прылятаеш пальцы рук да болю сціскаюць халодную агароджу і разумееш тое што <...> што

цяжкім грузам носіш у сэрцы сустрэчы ніколі не будзе. Ні-ко-лі!
Страшнае гэта слова бязлітаснае...

*Ніяк не магу да канца разабрацца што гэта за дзень такі Радаўніца? Знешне ён нават падобны на святочны дзень людзі чыста апра-
нутыя узрушаныя кветкі ў руках. Рухавасць руплівасць. Нехта падфар-
боўвае агароджы хтосьці штосьці садзіць прыбірае выграбае смецце.
Людзі вітаюцца перагаворваюцца дзеляцца навінамі вясковыя ж
могілкі збіраюць иднявяскоўцаў землякоў знаёмых.*

І толькі чорныя хусціны і ўчарнелыя ад гора твары тых хто нядаўна
перажыў пахаванне напамінаюць што <...>. І з гэтым нельга не па-
гадзіцца.

Але Бог стварыў чалавека смяротным таму такі вось дзень неабход-
ны. Гэты дзень не толькі ўшанаванне памяці памерлых і забітых гэта і
праверка нас жывых бо здавалася б нямая магіла а можа многае раска-
заць пра адносіны жывых да мёртвых. І не толькі расказаць а адказаць на
пытанне А ці ж людзі мы?..

Цяжка ой як цяжка насіць ад магілы да магілы камяк у горле.

Я і акрамя Радаўніцы часцяком бываю тут але сёння дзень асаблівы
святочна-жалобны дзень.

Цяжка тут бываць яшчэ цяжэй ад'язджаць адсюль. Быццам тут заста-
ецца... не не быццам а сапраўды тут застаецца частка майго лёсу частка
майго сэрца частка мяне самога.

Без той святой часткі не было б ні мяне ні працягу жыцця на зямлі
(С. Давідовіч).

Дадатак да задання 3: чалавек існаваць не можа, лепей бы не было та-
кого свята. выраслі, вывучыліся астатнія дзеці, нарадзіліся ўнукі, гучаць галасы пай-
шоўшых з жыцця людзей, душа яе знайшла спакой. ён ханеў уратаваць нас ад атруты,
не ў той бок іду, нічога не бачаць, даўно зразумела.

ВАРЫЯНТ 4

Па небе сплыла апошняя попельна-шэрая хмара. Моцна прыпякала
сонца. *На лузе калі рэчкі безупынку звонка сакаталі конікі зумкалі
пералятаючы з кветкі на кветку руплівіцы-пчолкі басавіта гудзелі
чмялі высока ў небе насіліся хуткакрылыя ластаўкі.* Ляўчэня ведаў,
што <...>. У такой сітуацыі драпежніка можна злавіць толькі пятлэй. А
гэтакім Ляўчэню вучыць не трэба.

Над рэчкай роем таўкліся камары нерухліва віселі стракозы. На
пячаным дне ў празрыстай як шкло вадзе зіхацелі асветленыя сонцам
дробныя жоўта-залацістыя каменчыкі. Ляўчэня ціха краўся берагам
ракі. *Раптам ён аж здрыгануўся і замёр на месцы ля самага берага
галавой да асакі паціху варушачы цёмнымі плаўнікмі стаяў вялікі*

шэра-зялёны шчупак. Ляўчэня пашырыў на вудзільне пятлю нячутна апусціў яе ў ваду і ледзь варушачы вудзільным пачаў прыбліжаць яе да хваста драпежніка. Ля самага хваста ён прыпыніў пятлю ведаў з практыкі, што <...> спяшацца ніколі не трэба пачакаў крыху любуючыся прыгожым вёрткім драпежнікам даў яму прывыкнуць да сваёй згубы. Шчупак грэў пад сонцам шырокую спіну мабыць чакаў калі <...> і зусім не адчуваў для сябе небяспекі. Ляўчэня ўвесь напружыўся аж выступілі на твары буйныя кропелькі поту удыхнуў свежага паветра і зноў ціхутка павёў пятлю. Вось яна ўжо аблямавала хвост і паплыла далей. *Калі пятля апынулася на сярэдзіне спіны Ляўчэня з усёй сілай рвануў да сябе вудзільна.* І вось на беразе падскоквае б'е па зямлі хвастом вялікі тарпедападобны драпежнік (*Я. Галубовіч*).

Далатак да задання 3: спяшацца ніколі не трэба, даўно зразумела, у тое, як па закачу, надвор'е шчупакі выплываюць з глыбокіх мясцін на самую паверхню вады, незразумела, псанацца сонцам і грэюць пад ім свае спіны, застаецца рабіць, з'явіцца ў асаду ахвяра-плотка.

ВАРЫЯНТ 5

Самыя першыя ўражанні што <...> а ў яго пачуцці гэта гукі. Паступова ў гукавым наваколлі спярша бязладным і нястройным слых пачынае адрозніваць той парадак што падначальваецца рытму дыхання а потым настрою. *Перш чым зразумець слова дзіця авалодвае мовай гукаў.*

Натуральна што <...>. Мілагучнасць суладнасць гармонія адкрытыя раней слова стартавая пляцоўка для ўзнікнення думкі.

Задоўга да таго як дзіця пачне гаварыць яно ўжо адчувае мелодыю чуйна адгукаецца на той настрой які нясе песня. Дзіця само пачынае спяваць.

У народзе пра гэты перыяд гавораць больш вобразна дзіця гудзе! Цікава што ў славянскіх мовах слова гудзьба (гудба) і ёсць музыка.

Калі бывае <...> як маладыя бацька і маці з жалем скардзяцца што іх дачцэ ці сыну “мядзведзь вуха адтаптаў” так і хочацца сказаць не мядзведзь а вы паважаныя! Калі <...> не чула вашых лепшых песень цяжка ой як цяжка будзе яму самому набыць гэтыя душэўныя багацці!

Ніякія спецыялісты не паставяць голасу калі ў чалавека змалку з п'ялёнак не пастаўлены слых!

Нашы маці цераз вопыт многіх пакаленняў добра ведалі што першаасновы душэўнага характава чалавека пачынаюцца з калыскі з той самай простаі геніяльнай у сваёй мудрасці і пазыччасці песні якая называецца калыханка.

Як жа крыўдна што сучасныя маці так рэдка спяваюць калыханкі сваім дзецям што многія з іх самі не чулі калыханак, створаных і сагрэ-

тых матчынымі сэрцамі.

Нашы маладыя маці збядняюць душы сваіх дзяцей калі думваюць што калыханку можна замяніць любой бяздумнай песенькай.

Ад свайго нараджэння чалавек павінен адчуваць што <...>. (В. Вітка).

Да датак да задання 3: прыйдзе ўсё само сабой, усё самае прыгожае ў жыцці створана дзеля яго шчасця. Янка выйшаў з дому, ведаюць іх дзеці. глыбока западаюць яшчэ не ў святомасці немаўляці, не хопіць мужнасці звычайнымі словамі сказаць ёй пра свае пачуцці, чуеш, дзіця з першых дзён не жыло ў свеце хараства гукі, сарваць яго не ў пару. адгэтуль пачынаюцца вытокі эмацыянальнага фармавання чалавека.

ВАРЫЯНТ 6

Рэчка павярнула і цяпер ціха плыла ўздоўж чыгункі. *Паміж цягніком і рэчкай шырокі луг а бераг кустысты быццам карункавы. У кустах затаіліся рыбакі з вудамі сядзяць чакаюць калі <...> над імі лятаюць белыя чайкі. І раптам з берага шырока раздольна ўзмахваючы белачорнымі крыламі павольна падымаецца бусел.*

А вунь і бусянка на адзінокім дрэве верхавіну якога зрэзала маланка. *Дрэва без кары голае быццам спецыяльна ўкапанае ў зямлю каб <...>.* Але Віталь ведае дрэва не ўкапаеш карэнне каб трымалася яно не прыробіш. Яно павінна само расці карэнне адначасова з дрэвам. А вось зрабіць гняздо птушцы памагае чалавек. Віталю здалася што і пад гэтым гняздом ён бачыць кола якое <...>. А ўжо астатняе зрабілі самі буслы.

Далёка відаць бусянка і Віталь паварочвае галаву каб даўжэй бачыць яе.

Вёска раскінулася ўздоўж высокага берага. Круты абрыў пакрыты зялёнай травой-муравой. Але ў адным месцы якраз дзе расла старая ліпа вецер і дождж вырвалі траву выветрылі зямлю і агалілі магутныя ўчэпістыя карані.

На самым краі высокага абрыву Віталь убачыў... беллага каня. Аж вачам сваім не паверыў аж галавой страсянуў каб прапаў міраж каб прачнуцца. Яму здавалася такі прыгажун бывае толькі ў марах толькі ў сне яго можна ўбачыць.

Ён не зводзіў вачэй з каня. Можна які мастак намаляваў яго белымі фарбамі на фоне зялёнага дывана?

Але не конь ціха перабірае пярэднімі стрыножанымі нагамі шчыпле траву нізка зпусціўшы шыю па якой спускаецца хвалямі пушыстая грыва. А можа, і крылы ёсць? углядаецца Віталь.

І раптам яму стала страшна конь-прыгажун ідзе па самым краі абрыву. Ён жа цяжкі край зямлі можа не вытрымаць. Што рабіць?! Хоць

ты ляці з цягніка на дапамогу... Заныла сэрца быццам кляшчамі хто сціснуў яго... (Г. Васілеўская).

Дадатак да задання 3: адкрывасца толькі ў мінуцы натхнення. Ён падняў з зямлі польскі грыб, зарасло хмызняком і чаротам, ужо ў вокны свяціла сонца, клоне рыбка, пачынаў ісці дождж, вярнуцца сюды яшчэ раз, на Светлай патынцы набрыў на маладзенькія лісічкі, на ім бусянку зрабіць, смагу прагнаць, усягнуў чалавек на дрэва, крыху перакусіць, не вярэдзіць душы.

ВАРЫЯНТ 7

Цікаўна як чалавек глядзела на мяне краска яе ўважлівае нібы жывое вока было зусім блізка.

Побач раскошна ласкавеў у цёплым і мяккім перадасеннім сонцы буйяў шчодрэ раскрыўшы свае кветкі бадзяк. Цёмна-зялёныя парэпаньы нібы старэчыя рукі лісты. Светла-зялёныя клубочак акурат вожык толькі не калючы. *Мяккія (іх можна нават пакратаць рукою пальцам яны толькі трашчаць і чапляюцца за слізкія далоні) іголки абматаныя нейкім белым нібы навуцінкі прадзівам.* А над клубочкам як усё роўна знарок выразаны ярка-чырвоны з крапінкамі чубок. Чорныя ножкі з якіх <...>...

Я доўга круціўся і ўсё азіраўся адкуль струменіць такі тонкі амаль няўлоўны і неспазнаны водар. І нарэшце здагадаўся гэта ж пахне ён бадзяк!

Мы шукаем кветкі шукаем і паважаем іх за пах але нават і падумаць баімся што <...>. І што ён таксама прыемна пахне. Але яго пах іншы прытоены. *Ён не падобен на тое густое шаленства пахаў ад якога аж задыхаешся ў агародзе ці ў палісадніку нібы ў гарадской цырульні.*

Вось так дажыўшы амаль да трыццаці год я не заўважаў што <...> і што прыемна пахнуць яе кветкі. І толькі летась акучваючы адкрыў гэта для сябе. Праўда і да таго трапляліся на вочы бела-ружовыя сіняватыя агеньчыкі на бульбоўніку і да таго лёгка дыхалася калі ішоў па ўзмежку ля бульбы але неяк не думалася што вось гэтыя пахкія агеньчыкі на бульбоўніку такія ж кветкі як і ружы.

Мы напэўна ж ведаем як яра і жоўта прыемна і поўнагалоса пахне зацвілы асот. Але для нас гэта пустазелле.

Мы бачылі як <...> увесь у лёгкіх і светлых бы смуга маленькіх кветках! Але гэта таксама не кветкі для нас.

Нам трэба кветкі якія вяжуць у букеты... (Я. Сіпакоў).

Дадатак да задання 3: ссыпалася, сцякала жоўтая ігліца, баіцца ветру, красуе колас, гэтак вось шумна і людна павінна быць у марскім порце, тырчаць бледна-ружовыя, раздвоенныя на канцы пестікі, бадзяк – таксама кветка, прыгожа цвіце бульба, не паспеў зрабіць першы вясновы месяц, сенажаць ужо ляжыць голая, тут адпачывала воіска веліканаў, рабіў днём у калгасе.

Літаратура

- Беларуская граматыка: У 2 ч. Ч. 2: Сінтаксіс. Мн., 1986.
Беларуская мова: У 2 ч. Ч. 2: Сінтаксіс. Мн., 1998.
Беларуская мова: Энцыклапедыя. Мн., 1994.
Бурак Л. Складанае сінтаксічнае цэлае ў паэме Я. Коласа “Новая зямля” // Весн. БДУ. Сер. 4. 1981. № 2.
Бурак Л. І. Звышсказавае адзінства і яго сінтаксічныя асаблівасці // Беларуская мова. 1988. Вып. 16. С. 90–98.
Бурак Л. І. Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя. Мн., 1987.
Гальперін І. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 1981.
Граматыка беларускай мовы: У 2 т. Т. 2: Сінтаксіс. Мн., 1966.
Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. М., 1998.
Ільенко С. Г. Синтаксические единицы в тексте. Л., 1989.
Клюсаў Г. Н. Асновы і нормы сучаснай беларускай пунктуацыі. Гродна, 1993.
Лепешаў І. Я. Лінгвістычны аналіз літаратурнага твора: У 2 ч. Гродна, 2000. Ч. 2.
Лосева Л. М. Как строится текст. М., 1980.
Малажэй Г. М. Лінгвістычны аналіз тэксту. Мн., 1992.
Поспелов Н. С. О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений // Вопр. синтаксиса современного русского языка. М., 1950. С. 338–354.
Поспелов Н. С. О грамматической природе сложного предложения // Вопр. синтаксиса современного русского языка. М., 1950. С. 321–337.
Поспелов Н. С. Синтаксическое целое и особенности его структуры // Докл. и сообщения Ин-та языка АН СССР. 1948. Вып. 2. С. 43–68.
Поспелов Н. С. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы // Вопр. языкознания, 1959. № 2. С. 19–27.
Рагаўцоў В. І. Сінтаксіс беларускай і рускай моў: Дыскусійныя пытанні. Мн., 2001.
Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика: Сложное синтаксическое целое. М., 1991.
Солганик Г. Я. Стилистика текста. М., 1997.
Сямешка Л. І., Шкраба І. Р., Бадзевіч З. І. Курс беларускай мовы. Мн., 1996.
Яўневіч М. С., Сцяцко П. У. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы. Мн., 1987.

КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА ПА СТЫЛІСТЫЦЫ І КУЛЬТУРЫ МАЎЛЕННЯ

ЗАДАННІ

ВАРЫЯНТ I

1. Правядзіце даследаванне на тэму “Актуальныя праблемы культуры мовы”. Акрэсліце асноўныя палажэнні прапанаваных публікацый, выкажыце сваё стаўленне да культурамоўных падыходаў аўтараў, ацаніце актуальнасць прааналізаваных аўтарамі праблем.

Літаратура да задання

- Крапіва К. Ці будзем мы ездзіць па левым баку // Звязда. 1979. 14 чэрв.
Лужанін М. Мова – гоман векавога бору // Звязда. 1996. 6 чэрв.
Садоўскі П. Час одуму // Полымя. 1986. № 5. С. 168–180.
Скрыган Я. Бліжкія сэрцу думкі. Беглыя запісы. Яшчэ troхі аб мове // Некалькі
хвілін чужога жыцця. Мн., 1990.

2. Папраўце памылкі ў наступных сказах:

- *Нарэшце і гэта праблема была пераадоленая;*
- *У вёсцы было шмат налякаў, баптыстаў і суботнікаў, а таксама размяшчаўся ў канцы вёскі касцёл;*
- *Рака, працякаючая праз вёску, называецца Яварка;*
- *Уводзімая ферма разлічана на ўтрыманне дзесяці тысяч норак;*
- *Заплюшчыўшы вочы, дзяўчыне здавалася, што яна плыве на лодцы;*
- *Як гэта вы свайго кіраўніка не паведамілі;*
- *Яго пацешная звычка (як часта мы кнілі над ёю ў школе) разлава-
ла нас;*
- *Вучні прыбгаюць да даслоўнага перакладу;*
- *У сувязі з тым, што ў нас сёлета мала бульбы, трэба быць асця-
рожнымі з крадзяжом;*
- *Дзе знайсці канцы з канцамі?*

3. Выпішыце з 1-га тома “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” (Мн., 1977) па 5 слоў з наступнымі стылістычнымі характарыстыкамі: разм., абл., паэт. Звярніце ўвагу на спосабы тлумачэння слоў (апісальна ці сінанімічным літаратурным адпаведнікам), на аўтарытэтнасць іх крыніцы. Прасачыце, які стылістычны статус маюць гэтыя лексемы ў “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” (Мн., 1996). Ацаніце матываванасць стылістычных характарыстык у абодвух слоўніках, пракаментуйце несупадзенні ў трактоўках двума слоўнікамі тых самых лексічных адзінак.

4. Прааналізуйце правамернасць замены першых кампанентаў з наступных пар сінанімічнымі адпаведнікамі (у разе патрэбы прапануйце свой варыянт): *запозычэнне – пазычэнне, маладзёжны – моладзевы, машыннае масла – аліва, пакупнік – купляльнік, самазват – самаскід, член – сябра, чалец.*

5. Праілюструйце на 5 прыкладах гістарычную зменлівасць правапісных нормаў.

6. Раскрыйце ўзаемасувязь культуры маўлення і стылістыкі як дзвюх лінгвістычных дысцыплін. Акрэсліце спецыфіку кожнай з дысцыплін.

7. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

В середине августа, перед рождением молодого месяца, вдруг наступили отвратительные погоды, какие так свойственны северному побережью Черного моря. То по целым суткам тяжело лежал над землею и морем густой туман, и тогда огромная сирена на маяке ревела днем и ночью, точно беиеный бык. То с утра до утра шел не переставая мелкий, как водяная пыль, дождик, превращавший глинистые дороги и тропинки в сплошную густую грязь, в которой увязали надолго возы и экипажи. То задувал с северо-запада, со стороны степи свирепый ураган; от него верхушки деревьев раскачивались, пригибаясь и выпрямляясь, точны волны в бурю, гремели по ночам железные кровли дач, и казалось, будто кто-то бегает по ним в подкованных сапогах, вздрагивали оконные рамы, хлопали двери, и дико завывало в печных трубах. Несколько рыбацких баркасов заблудилось в море, а два и совсем не вернулись: только спустя неделю повыбрасывало трупы рыбаков в разных местах берега.

Обыватели пригородного морского курорта – большей частью греки и евреи, жизнелюбивые и мнительные, как все южане, – поспешно перебирались в город. По размякшему шоссе без конца тянулись ломовые дроги, перегруженные всяческими домашними вещами: тюфяками, диванами, сундуками, стульями, умывальниками, самоварами. Жалко, и грустно, и противно было глядеть сквозь мутную кисею дождя на этот жалкий скарб, казавшийся таким изношенным, грязным и нищенским; на горничных и кухарок, сидевших на верху воза на мокром брезенте з какими-то уютгами, жестянками и корзинками в руках; на запотевших, обессилевших лошадей, которые то и дело останавливались, дрожа коленями, дымаясь и часто нося боками; на сипло ругавшихся дрогалей, закутанных от дождя в рогожи. Еще печальнее было видеть оставленные дачи с их внезапным простором, пустотой и оголенностью, с изуродованными клумбами, разбитыми стеклами, брошенными собаками и всяческим дачным сором из окурков, бумажек, черепков, коробочек и аптекарских пузырьков.

Но к началу сентября погода вдруг резко и совсем неожиданно переменилась. Сразу наступили тихие безоблачные дни, такие ясные, солнечные и теплые, каких не было даже в июле. На обсохших сжатых полях, на их колючей желтой щетине заблестела слюдяным блеском осенняя паутина. Успокоившиеся деревья бесшумно и покорно роняли желтые листья.

Княгиня Вера Николаевна Шеина, жена предводителя дворянства, не могла покинуть дачи, потому что в их городском доме еще не покончили с ремонтом. И теперь она очень радовалась наступившим прелестным дням, тишине, уединению, чистому воздуху, щебетанью на телеграфных

провоколах ласточек, ставившихся к отлету, и ласковому соленому ветерку, слабо тянувишему с моря (А. Куприн "Гранатовый браслет").

ВАРИАНТ 2

1. Правядзіце даследаванне на тэму "Актуальныя праблемы культуры мовы". Акрэсліце асноўныя палажэнні прапанаваных публікацый, выкажыце сваё стаўленне да культурамоўных падыходаў аўтараў, ацаніце актуальнасць прааналізаваных аўтарамі праблем.

Літаратура да задання

Багдзевіч А. Пульсавыя, знікальны, складовы: ... і іншыя беларускія адэкваты рускіх дзеяпраметнікаў з суфіксамі -уц-, -юц-, -ац-, -яц- // Роднае слова. 1998. № 9. С. 95–100; № 10. С. 97–101.

Дзеяпраметнік // Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / Г. У. Арашонкава, А. М. Булыка, У. В. Люшцік, А. І. Падлужны. Мн., 1999. С. 108–118.

Каўрус А. Калі ісці ад свайго // Полымя. 2003. № 7. С. 188–220.

Клышка А. Пра лямантуючых і "лемантуючых" // Полымя. 1964. № 7. С. 162–170.

2. Папраўце памылкі ў наступных сказах:

- Ідучы дамоў, мяне абагнала машына;
- Абмеркаванне даклада было досыць жвавым;
- Трэба праверыць гурт швыткаў;
- Створаны запраемныя ўмовы для турызму;
- Ліхтарык мне даў сын Васіль, які спраўны на сённяшні дзень;
- Звыш за дзесяць памылак – адзінка;
- У процілегласць мужу Таіса Міхайлаўна перажывае тое ж пра сябе;
- П'яны бамбіза ўзламаў сякераю дзверы кватэры персанальнага пенсіянера абласнога значэння;
- Сабача лясчыць побач з высалаленым языком;
- Пасля дажджу наветра макравае, але цёплае.

3. Выпішыце з 2-га тома "Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы" (Мн., 1978) па 5 слоў з наступнымі стылістычнымі характарыстыкамі: разм., абл., паэт. Звярніце ўвагу на спосабы тлумачэння слоў (апісальна ці сінанімічным літаратурным адпаведнікам), на аўтарытэтнасць іх крыніцы. Прасачыце, які стылістычны статус маюць гэтыя лексемы ў "Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы" (Мн., 1996). Ацаніце матываванасць стылістычных характарыстык у абодвух слоўніках, пракаментуйце несупадзенні ў трактоўках двума слоўнікамі тых самых лексічных адзінак.

4. Прааналізуйце правамернасць замены першых кампанентаў з наступных пар сінанімічнымі адпаведнікамі (у разе патрэбы прапануйце

свой варыянт): абедзенны – абедны, марожанае – марозіва, зморазь, мярзлёнка: насільшчык – наізэннік, невідзімка – нябачанка, няўгледка: сасуд 'орган' – судзіна, халадзільнік – льдоўня.

5. Праілюструйце на 5 прыкладах гістарычную зменлівасць марфалагічных нормаў.

6. Раскрыйце ўзаемасувязь культуры маўлення і стылістыкі як дзвюх лінгвістычных дысцыплін. Акрэсліце спецыфіку кожнай з дысцыплін.

7. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Это было ранней весной. Мы ехали вторые сутки. В вагон входили и выходили едущие на короткие расстояния, но трое ехало, так же как и я, с самого места отхода поезда: некрасивая и немолодая дама, курящая, с измученным лицом, в полумужском пальто и шапочке, ее знакомый, разговорчивый человек лет сорока, с аккуратными новыми вещами, и еще державшийся особняком небольшого роста господин с порывистыми движениями, еще не старый, но с очевидно преждевременно поседевшими курчавыми волосами и с необыкновенно блестящими глазами, быстро перебежавшими с предмета на предмет. Он был одет в старое от дорогого портного пальто с барашковым воротником и высокую барашковую шапку. Под пальто, когда он растягивался, видна была поддевка и русская вышитая рубаха. Особенность этого господина состояла в том, что он изредка издавал странные звуки, похожие на откашливание или на начатый и оборванный смех.

Господин этот во все время путешествия старательно избегал общения и знакомства с пассажирами. На заговариванья соседей он отвечал коротко и резко и или читал, или, глядя в окно, курил, или достав провизию из своего старого мешка, пил чай, или закусывал.

Мне казалось, что он тяготится своим одиночеством, и я несколько раз хотел заговорить с ним, но всякий раз, когда глаза наши встречались, что случалось часто, так как мы сидели наискоски друг против друга, он отворачивался и брался за книгу или смотрел в окно.

Во время остановки, перед вечером второго дня, на большой станции нервный господин этот сходил за горячей водой и заварил себе чай. Господин же с аккуратными новыми вещами, адвокат, как я узнал впоследствии, с своей соседкой, курящей дамой в полумужском пальто, пошли пить чай на станцию.

Во время отсутствия господина с дамой в вагон вошло несколько новых лиц и в том числе высокий бритый морщинистый старик, очевидно купец, в льняковой шубе и суконном картузе с огромным козырьком. Купец сел против места дамы с адвокатом и тотчас же вступил в раз-

говор с молодым человеком, по виду купеческим приказчиком, вошедшим в вагон тоже на этой станции (Л. Талстой. “Крэйцэрава саната”).

ВАРЫАНТ 3

1. Правядзіце даследаванне на тэму “Актуальныя праблемы культуры мовы”. Акрэсліце асноўныя палажэнні прапанаваных публікацый, выкажыце сваё стаўленне да культурамоўных падыходаў аўтараў, ацаніце актуальнасць прааналізаваных аўтарамі праблем.

Літаратура да задання

- Каўрус А.* Сінтаксіс адкрыты і схаваны // *Полымя*. 1997. № 5. С. 290–307.
Кратіва К. Грамадская неабходнасць і беспадстаўнае наватарства // *Зб. тв.*: У 5 т. Мн., 1976. Т. 5. С. 222–234.
Сцяцко П. Сінтаксічныя нормы і іх парушэнні // *Культура мовы*. Мн., 2002. С. 85–95.
Шуба П. Формы залежнага назоўніка ў спалучэнні з прыназоўнікам *на* // *Пытанні культуры пісьмовай мовы*. Мн., 1991. С. 147–160.

2. Папраўце памылкі ў наступных сказах:

- *Андрэй узваліў касу на плечы і пайшоў дахаты;*
- *Многія яе бліяга пачынанні не знаходзяць падтрымкі;*
- *Пры куплі-продажы каровы амаль заўсёды даюць пачастунак – мінімум тры-пяць рублёў;*
- *Паглядзеўшы на гэтыя курчавыя стройныя ліпы, да болі сціскаецца сэрца;*
- *Аднойчы ў запарку кракадзіл адмовіўся ад яды;*
- *Рыгер паносіць многіх работнікаў гандлю;*
- *Ні ў якія вароты не ўкладваецца, ні ў якія рамкі не лезе;*
- *Толькі што распусціўшыся кветкі прыгожа выглядалі сярод раскінутых кустоў вярбіні;*
- *Студэнты рознымі шляхамі прапускаюць лекцыі выкладчыка;*
- *Яшчэ на школьнай лаве, як зазначаюць Міхасёвы сябры, ён спрабаваў пісаць.*

3. Выпішыце з 3-га тома “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” (Мн., 1979) па 5 слоў з наступнымі стылістычнымі характарыстыкамі: **разм., абл., паэт.** Звярніце ўвагу на спосабы тлумачэння слоў (апісальна ці сінанімічным літаратурным адпаведнікам), на аўтарытэтнасць іх крыніцы. Прасачыце, які стылістычны статус маюць гэтыя лексемы ў “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” (Мн., 1996). Ацаніце матываванасць стылістычных характарыстык у абодвух слоўніках, пракаментуйце несупадзенні ў трактоўках двума слоўнікамі тых самых лексічных адзінак.

4. Прааналізуеце правамернасць замены першых кампанентаў з наступных пар сінанімічнымі адпаведнікамі (у разе патрэбы прапануйце свой варыянт): *абавязальства – абавязанне, канечнасць – канцавіна, насякомыя – вусякі, пасольства – амбасада, прыёмнік – прымальнік, прымач; створка – ростулка, росчынка.*

5. Праілюструеце на 5 прыкладах гістарычную зменлівасць лексічных нормаў.

6. Раскрыце ўзаема сувязь культуры маўлення і стылістыкі як дзвюх лінгвістычных дысцыплін. Акрэсліце спецыфіку кожнай з дысцыплін.

7. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Вот мы взобрались на вершину выдавшейся скалы; площадка была покрыта мелким песком, будто нарочно для поединка. Кругом, теряясь в золотом тумане утра, теснились вершины гор, как бесчисленное стадо, и Эльбурс на юге вставал белою громадой, замыкая цепь льдистых вершин, между которых уж бродили волокнистые облака, набежавшие с востока. Я подошел к краю площадки и посмотрел вниз, голова чуть-чуть у меня не закружилась; там внизу казалось темно и холодно, как в гробе; мишистые зубцы скал, сброшенных грозою и временем, ожидали своей добычи.

Площадка, на которой мы должны были драться, изображала почти правильный треугольник. От выдавшегося угла отмерили шесть шагов и решили, что тот, кому придется первому встретить неприятельский огонь, станет на самом углу, спиною к пропасти; если он не будет убит, то противники поменяются местами.

Я решил дать все выгоды Грушницкому; я хотел испытать его; в душе его могла проснуться искра великодушия, и тогда все устроилось бы к лучшему; но самолюбие и слабость характера должны были торжествовать... Я хотел дать себе полное право не щадить его, если бы судьба меня помиловала. Кто не заключал таких условий с своей совестью?..

– Бросьте жребий, доктор! – сказал капитан.

Доктор вынул из кармана серебряную монету и поднял ее вверх.

– Решетка! – закричал Грушницкий поспешно, как человек, которого вдруг разбудил дружеский толчок.

– Орел! – сказал я.

Монета взвилась и упала звеня; все бросились к ней.

– Вы счастливы, – сказал я Грушницкому, – вам стрелять первому! Но помните, что если вы меня не убьете, то я не промахнусь – даю вам честное слово.

Он покраснел; ему было стыдно убить человека безоружного; я глядел на него пристально; с минуту мне казалось, что он бросится к ногам моим, умоляя о прощении; но как признаться в таком подлом умысле?.. Ему оставалось одно средство – выстрелить на воздух; я был уверен, что он выстрелит на воздух! (М. Лермантаў. “Князеўна Мэры”).

ВАРЫЯНТ 4

1. Правядзіце даследаванне на тэму “Актуальныя праблемы культуры мовы”. Акрэсліце асноўныя палажэнні прапанаваных публікацый, выкажыце сваё стаўленне да культурамоўных падыходаў аўтараў, ацаніце актуальнасць прааналізаваных аўтараў праблем.

Літаратура да задання

Варановіч В. Асабовыя назоўнікі: шлях да гармоніі // Полымя. 1997. № 1. С. 294–310.

Лепешаў І. Лексічная норма асобных слоў // Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні. Гродна, 2002. С. 56–71.

Праблемы словаўтварэння // Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / Г. У. Арашонкава, А. М. Булыка, У. В. Люшчак, А. І. Падлужны Мн., 1999. С. 161–170.

Сцяцко П. Марфеміка і словаўтварэнне // Культура мовы. Мн., 2002. С. 19–52.

2. Папраўце памылкі ў наступных сказах:

- *Прыгледзімся сродкам, якія былі ўжыты;*
- *Але ўсё ўладзілася паспяхова;*
- *Ападкаў сёння не чакаецца, акрамя дробнага дажджу;*
- *І лыка языком не вяжа, а гразню кожнага абмажа;*
- *Пры тлумачэнні дзеяпраметніка, апрача гутаркі, праводзіцца назіранне і аналіз прыкладаў;*
- *Пра далейшы лёс героя твора мы нічога не ведаем, паколькі ён загінуў;*
- *Нарэшце сярод пісьменнікаў з’явіўся чалавек, які адкрыта і бескарысна заступіўся за чалавека;*
- *Змянялі падыходы, абмазгоўвалі, як дабіцца большай прадукцыйнасці;*
- *Беларускі народ свята захоўвае сваіх герояў;*
- *Бывае і так, што ў творы прысутнічаюць выдавочныя прыкметы часу, а твор гэты ніяк не назавеш сучасным.*

3. Выпішыце з 4-га тома “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” (Мн., 1980) па 5 слоў з наступнымі стылістычнымі характарыстыкамі: разм., абл., паэт. Звярніце ўвагу на спосабы тлумачэння слоў (апісальна ці сінанімічным літаратурным адпаведнікам), на аўтарытэтнасць іх крыніцы. Прасачыце, які стылістычны статус маюць гэтыя лексемы ў “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” (Мн., 1996). Аца-

ніце матываванасць стылістычных характарыстык у абодвух слоўніках, пракаментуйце разбежнасці ў трактаванні двума слоўнікамі тых самых лексічных адзінак.

4. Прааналізуйце правамернасць замены першых кампанентаў з наступных пар сінанімічнымі адпаведнікамі (у разе патрэбы прапануйце свой варыянт): *ачаг* – *агмень*; *мысліцель* – *мысляр*; *птацельшычык* – *платнік*; *процівагаз* – *газаахоўнік*; *раскладушка* – *раскладанка*; *сышчык* – *вышукнік*, *сок*.

5. Праілюструйце на 5 прыкладах гістарычную зменлівасць лексічных нормаў.

6. Раскрыйце ўзаемасувязь культуры маўлення і стылістыкі як дзвюх лінгвістычных дысцыплін. Акрэсліце спецыфіку кожнай з дысцыплін.

7. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Иногда, то с одной стороны, то с другой, каменные лестницы с лужами на ступенях, странно пугавшие меня, уходили в туманные пропасти, где раздавались свистки, звон посуды, стук пишущих машинок, удары молотков и много других звуков, словно там были какие-то выставочные помещения, уже закрывающиеся или еще недостроенные. Потом я попал в темноту, где натыкался на неведомую мебель, покамест, увидя красный огонек, я не вышел на платформу, лязгнувшую подо мной... а за ней вдруг открылась светлая, со вкусом убранная гостиная в стиле ампира, но ни души, ни души... Мне уже было непередаваемо страшно, но всякий раз как я поворачивался и старался вернуться по уже пройденным переходам, я оказывался в еще не виданном месте, – в зимнем саду с гортензиями и разбитыми стеклами, за которыми чернела искусственная ночь, или в пустой лаборатории, с пыльными алембиками на столах. Наконец я вошел в какое-то помещение, где стояли вешалки, чудовищно нагруженные черными пальто и каракулевыми шубами; там, в глубине за дверью, вдруг грянули аплодисменты, но когда я дверь распахнул, никакого театра там не было, а просто мягкая муть, туман, превосходно подделанный, с совершенно убедительными пятнами расплывающихся фонарей. Более, чем убедительными! Я двинулся туда, и сразу отрадное и несомненное ощущение действительности сменило наконец всю ту нереальную дрянь, среди которой я только что метался. Камень под моими ногами был настоящая панель, осыпанная чудно пахнущим, только что выпавшим снегом, на котором редкие пешеходы уже успели оставить черные, свежие следы. Сначала тишина и снежная сырость ночи, чем-то поразительно знакомые, были приятны мне после моих горячечных блужданий. Доверчиво я стал

соображать, куда я собственно выбрался, и почему снег, и какие это фонари преувеличенно, но мутно лучащиеся там и сям в коричневом мраке. Я осмотрел и, нагнувшись, даже тронул каменную тумбу... потом взглянул на свою ладонь, полную мокрого, зернистого холода, словно думая, что прочту на ней объяснение. (...) Что-то меня кольнуло в сердце и уже с новым, беспокойным любопытством я взглянул на мостовую, на белый ее покров, по которому тянулись черные линии, на бурое небо, по которому изредка промахивал странный свет, и на толстый паранет поодаль: за ним чуялся провал, поскрипывало и булькало что-то, а дальше, за впадиной мрака, тянулась цепь мохнатых огней (У. Набокаў. "Наведанне музея").

ВАРЫАНТ 4

1. Правядзіце даследаванне на тэму "Актуальныя праблемы культуры мовы". Акрэсліце асноўныя палажэнні прапанаваных публікацый, выкажыце сваё стаўленне да культурнамоўных падыходаў аўтараў, ацаніце актуальнасць прааналізаваных аўтарамі праблем.

Літаратура да задання

- Каўрус А. Да свайго слова // Полымя. 1995. № 5. С. 270–281.
 Станкевіч С. Русіфікацыя беларускае мовы ў БССР. 2-е выд. Мн., 1994.
 Цвірка К. Шашаль мовы – калька // ЛіМ. 1993. 12 сак.
 Янкоўскі Ф. Слова і яго ўжыванне // Роднае слова. Мн., 1972. С. 85–109.

2. Папраўце памылкі ў наступных сказах:

- Важныя прыбел у ведах дапаўняецца новымі звесткамі;
- Тыя з вас, хто наведвае фестываль, не пашкадуюць, што страцілі час;
- Багацейшая прырода азёрнага краю прыцягвае турыстаў;
- Маладой маці быў прадастаўлены водпуск на догляд за дзіцём;
- Выбух адбыўся ў пяцідзясяці метрах ад жылога будынка;
- Патіцыя забяспечвала бяспеку ўдзельнікаў канферэнцыі;
- Аднак выраставаць Сотнікава Васіль Быкаў так і не здолеў;
- Усе свае грошы ён зарабляў на баку;
- У мяне не зусім здаровы светапогляд на гэтым пытанні;
- Як можна выправіць фрызю, каб яна была правільнай?

3. Выпішыце з 1-й кнігі 5-га тома "Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы" (Мн., 1983) па 5 слоў з наступнымі стылістычнымі характарыстыкамі: разм., абл., паэт. Звярніце ўвагу на спосабы тлумачэння слоў (апісальна ці сінанімічным літаратурным адпаведнікам), на аўтарытэтнасць іх крыніцы. Прасачыце, які стылістычны статус маюць гэтыя лексемы ў "Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы" (Мн.,

1996). Ацаніце матываванасць стылістычных характарыстык у абодвух слоўніках, пракаментуйце разбежнасці ў трактаванні двума слоўнікамі тых самых лексічных адзінак.

4. Прааналізуйце правамернасць замены першых кампанентаў з наступных пар сінанімічнымі адпаведнікамі (у разе патрэбы прапануйце свой варыянт): *грэчаскі – грэцкі; іск – пазоў; здзелка – угода; малыш – малеча, матыня; непасрэдна – беспасярэдне; прыхожая – віталыня.*

5. Праілюструйце на 5 прыкладах гістарычную зменлівасць правапісных нормаў.

6. Раскрыйце ўзаемазвязь культуры маўлення і стылістыкі як дзвюх лінгвістычных дысцыплін. Акрэсліце спецыфіку кожнай з дысцыплін.

7. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Он, еще голый, сразу шел к стоящей в нише у самой двери маленькой плите, зажигал газ под кофеваркой, с вечера запроваженной кофе и залив той водой – будучи педантично аккуратным и бессмысленно рациональным смолоду, с возрастом приобрел к распорядку и мелким обычаям страсть непреодолимую. Огонь тихо шипел, а он шел в душ, открывал воду несильно – чтобы не будить ее, туго свернувшуюся, спрятавшую в подушке лицо от холодного утреннего солнца, лезущего в комнату сквозь щели старых, перекошенных жалюзи.

Она, как всегда, просыпалась тяжело, капризничала. Ну, еще две минутки, просила она, по-детски показывая два указательных пальца, две минутки, ляг со мной, согрейся и меня согрей, пожалуйста, две минуточки.

Кофе остынет, говорит он, ложась, прижимаясь, согревая и согреваясь. Она уже не спала, двигалась, тихо постанывала.

Под окном скреб по тротуару, расставляя маленькие плетеные стулья и тяжелые мраморные столики, знакомый вьетнамец – кафе было слишком дорогое, но в конце недели они иногда ужинали здесь, если заработок был приличный и можно было позволить лишние полсотни, чтобы сразу после еды подняться к себе, лечь, включить вечерние новости, взять в постель бутылочку хорошего белого, обняться, дремать, просыпаться, снова дремать.

Потом, подняв жалюзи, они пили кофе. В окне справа мутно сверкали кони на мосту Александра Третьего, слева заслонял все небо купол Инвалидов.

Он отправлялся на работу. Бобур кипел. Накалялся под берущим дневную силу солнцем корабельный дизель дэка имени товарища Помпиду (старая Володькина шутка, вроде названия Парижск). Неза-

висимо от того, щедрой или нет казалась публика, к вечеру у каждого из площадных артистов набиралось примерно одинаково – сотни две-три. Ну, за исключением звезд... Избранная им как объект страстного, но бессловесного объяснения в любви, немецкая или голландская туристка, как правило, тоже очень немолодая, в седой стрижке, охотно подыгрывала, ее товарищи по групповому туру охотно смеялись и клали деньги.

Она отвозила в издательство очередную порцию корректуры, брала новую.

Иногда удавалось сразу выудить из старой Оболенской сотню-другую за прошлый месяц.

Ночью он думал о том, что было, о том, что едва не отняло у него такой финал. Она уже спала, счастливая, а он все вспоминал, вспоминал... Но, наконец, засыпал и он, уже перед самым провалом, беспмятством радуясь: а все же всплыл, поднялся. Это она, уже во сне думал он, пока любишь – плывешь... И он плыл, как не плавал никогда в прежней жизни, и спал крепко, как прежде не спал (А. Кабакоў. “Апошні герой”).

Літаратура

- Абабурка М. В. Культура белоруской мовы. Мн., 1994.
Аб некаторых асаблівасцях беларускай літаратурнай мовы. Мн., 1965.
Асновы культуры маўлення і стылістыкі / Пад рэд. У. В. Анічэнкі. Мн., 1992.
Бубновіч І. Засабненне іншамовных слоў беларускаю літаратурнаю моваю. Гродна, 2000.
Булахав М. Г. Основные вопросы сопоставительной стилистики русского и белорусского языков. Мн., 1979.
Буцялякоў Ю. Беларуская літаратурная мова: патэнцыял нармалізацыі // Роднае слова. 2001. № 11. С. 24–30.
Беларуская мова: Энцыклапедыя. Пад рэд. А. Я. Міхневіча. Мн., 1994.
Варановіч В. Супярэчнасці ў напісанні іншамовных прозвішчаў // Роднае слова. 1998. № 12. С. 32–38.
Вячорка В. Правапіс – лютэрка гісторыі // Спадчына. 1991. № 4. С. 2–10.
Вячорка В. Правапіс. Спраба сучаснае нармалізацыі // Спадчына. 1995. № 5. С. 247–288.
Дубоўка У. Некаторыя выпадкі мілагучнасці нашай мовы // Узвышша. 1927. № 4. С. 88–93.
Дубоўка У. Пра нашу літаратурную мову // Узвышша. 1927. № 2. С. 167–181.
Жураўскі А. І. Праблемы норм беларускай літаратурнай мовы. Мн., 1993.
Жывая спадчына / Пад рэд. А. Я. Міхневіча. Мн., 1992.
Зьмены беларускага правапісу ў Савецкай Беларусі / Уклад. В. Мухін. Мн. – Гомель, 2000.
Каўрус А. А. Культура слова. Мн., 1983.
Каўрус А. А. Калі ісці ад свайго. Палымя. 2003. № 7. С. 188 – 220.
Каўрус А. Мова народа. мова пісьменніка. Мн., 1989.

- Каўрус А. А. Стылістыка беларускай мовы. 3-е выд. Мн., 1992.
- Каўрус А. Сінтаксіс адкрыты і схаваны // Полымя. 1997. № 5. С. 290–307.
- Крамко І. І., Юрэвіч А. К., Яновіч А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Т. 2. Мн., 1968.
- Краніва К. Грамадская неабходнасць і беспадстаўнае наватарства // Зб. тв: У 5 т. Мн., 1976. Т. 5. С. 222–234.
- Крукоўскі М. І. Рускі лексічны ўплыў на сучасную беларускую літаратурную мову. Мн., 1958.
- Лепешаў І. Я. Асновы культуры мовы і стылістыкі. Мн., 1989.
- Лепешаў І. Я. Праблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічнай нормы. Мн., 1984.
- Лепешаў І. Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: Гродна, 2002.
- Лёсік Я. Некаторыя ўвагі да беларускае літаратурнае мовы // Спадчына. 1994. № 2. С. 92–103.
- Лужанін М. Мова – гоман векавога бору // Звязда. 1996. 6 чэрв.
- Міхневіч А. Да характарыстыкі беларускай літаратурнай мовы ў яе сучасным стане // Slavica. 1984. Ročník 53, číslo 3–4. S. 313–321.
- Пашкевіч В. Беларуская мова – Fundamental Byelorussian: У 2 кн. Таронта, 1974–1978.
- Плотнікаў Б. Беларуская мова ў сістэме славянскіх моў. Мн., 1999.
- Пісьменнік і мова: Хрэстаматыя / Склад. Ул. Анічэнка, А. Жураўскі. Мн., 1962.
- Праблемы беларускай навуковай тэрміналогіі: Матэрыялы I нацыянальнай канферэнцыі. Мн., 1995.
- Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі (праект новай рэдакцыі). Мн., 1999.
- Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. Мн., 1959.
- Пытанні культуры пісьмовай мовы / Пад рэд. А. І. Падлужнага. Мн., 1991.
- Станкевіч Я. Збор твораў: У 2 т. Мн., 2002.
- Станкевіч Я. Патручнік крывіцкае (беларускае) мовы. Ч. I–III. Рэгенсбург, 1947.
- Станкевіч С. Русіфікацыя беларускае мовы ў БССР. 2-е выд. Мн., 1994.
- Суднік М. Р. Слоўнік асабовых уласных імён. Мн., 1965.
- Сцяцко П. Культура мовы. Мн., 2002.
- Сцяцко П. Набытае і страчанае // Полымя. 1998. № 1. С. 227–249.
- Сучасная беларуская мова: Пытанні культуры мовы. Мн., 1973.
- Тарашкевіч Б. Беларуская грамаўка для школ. Мн., 1991.
- Тэорыя і практыка беларускай гэрміналогіі. Мн., 1999.
- Цікоцкі М. Я. Стылістыка беларускай мовы. Мн., 1995.
- Цікоцкі М. Я. Стылістыка тэксту. Мн., 2002.
- Цыхун Г. Беларуская мова і моўная экалогія // Полымя. 1994. № 11. С. 176–182.
- Чорны К. Небеларуская мова ў беларускай літаратуры // Узвышша. 1928. № 5. С. 173–183.
- Шахун І. М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мн., 1984.
- Шкраба Р. Моваю вобразаў. Мн., 1989.
- Юрэвіч А. К. Стылістыка беларускай мовы. Мн., 1992.
- Янкоўскі Ф. Роднае слова. 2-е выд. Мн., 1972.
- Янкоўскі Ф. М. Беларуская літаратурная вымаўленне. 4-е выд. Мн., 1976.
- Янкоўскі Ф. М. Беларуская фразеалогія. Мн., 1968.

ЗМЕСТ

КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 1 (Ж. Я. Белакурская)	3
Заданні	3
I. Фанетыка	3
II. Фаналогія. Арфаэзія. Арфаграфія	8
КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 2 (Ж. Я. Белакурская)	12
Заданні	12
Лексікалогія. Фразеалогія. Лексікаграфія	12
КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 3 (Ж. Я. Белакурская)	20
Заданні	20
Марфеміка. Марфемная структура слова	20
КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 4 (Ж. Я. Белакурская)	26
Заданні	26
Словаўтварэнне. Спосабы словаўтварэння	26
КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 5 (В. Я. Шкілёнак)	30
Заданні	30
Марфалогія: назоўнік, прыметнік, лічэбнік, займеннік	30
КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 6 (В. Я. Шкілёнак)	36
Заданні	36
Марфалогія: дзеяслоў, дзеепрыметнік, дзеепрыслоўе, прыслоўе, прыназоўнік, злучнік, часціца	36
КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 7 (А. А. Радзевіч)	41
Заданні	41
I. Сінтаксіс словазлучэння	41
II. Сінтаксіс простага сказа	43
III. Аднасастаўныя сказы	47
IV. Сінтаксіс простага ўскладненага сказа	47
V. Пунктуацыя ў простым сказе	48
КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА 8 (А. А. Радзевіч)	55
Заданні	55
Сінтаксіс складанага сказа. Сінтаксіс тэксту	55
КАНТРОЛЬНАЯ РАБОТА ПА СТЫЛІСТЫЦЫ	
I КУЛЬТУРЫ МАЎЛЕННЯ (Н. І. Гілевіч, Ю. С. Бушыякоў)	70
Заданні	70

Вучэбнае выданне

**СУЧАСНАЯ
БЕЛАРУСКАЯ
МОВА**

КАНТРОЛЬНЫЯ РАБОТЫ

**Для студэнтаў завочнага аддзялення
спецыяльнасці D 1-21 05 01
“Беларуская філалогія”**

**Аўтары-складальнікі
Белакурская Жанна Яўгенаўна
Бушлякоў Юрась Сымонавіч
Радзевіч Аляксандр Аляксандравіч і інш.**

У аўтарскай рэдакцыі

**Тэхнічны рэдактар Г. М. Раманчук
Карэктар Н. П. Ракіцкая**

Адказны за выпуск А. А. Радзевіч

Падпісана да друку 24.12.2003. Фармат 60×84/16. Папера афсетная.
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 4,88. Ул.-выд. арк. 5,10. Тыраж 50. Зак.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.
Ліцэнзія ЛВ № 315 ад 14.07.2003.
220050, Мінск, праспект Францыска Скарыны, 4.

Надрукавана на капіравальна-размнажальнай тэхніцы
філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.
220030, Мінск, вул. К. Маркса, 31.